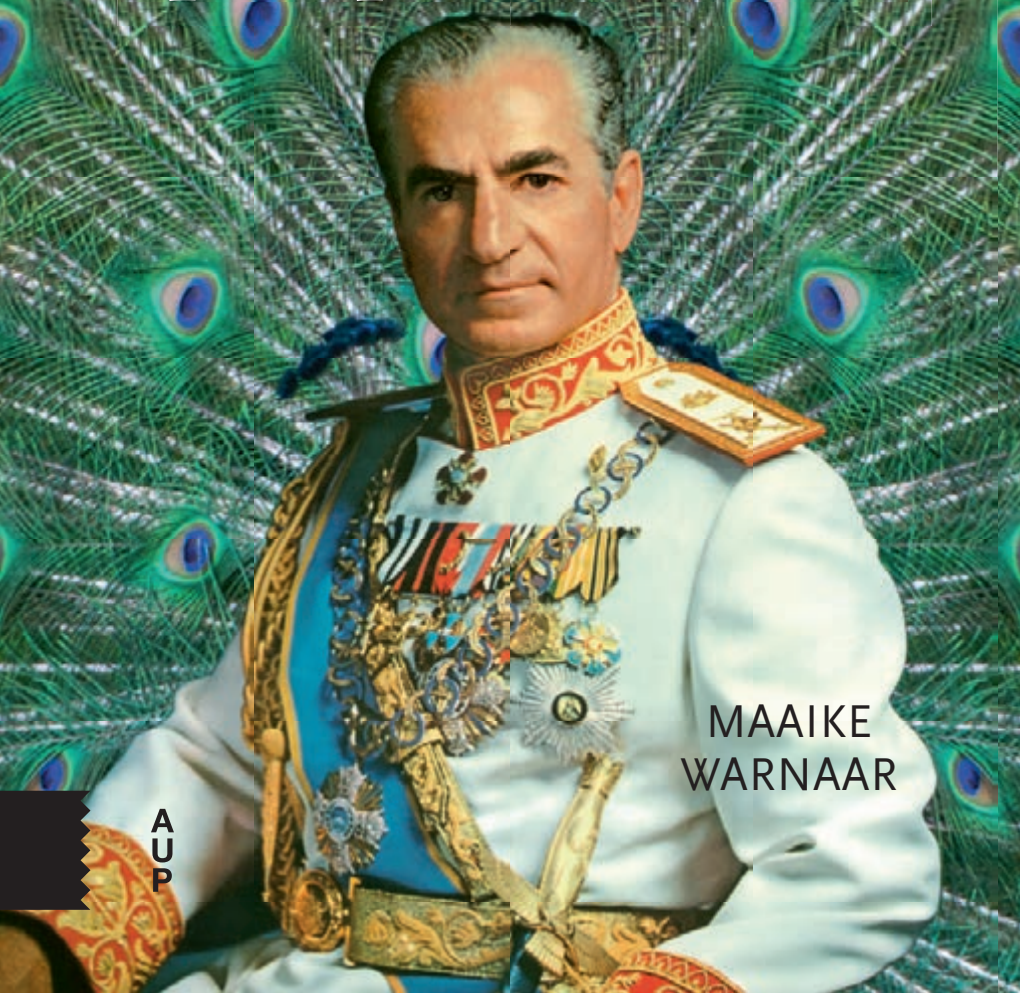

Nederland en de laatste Sjah van Iran

Onze vriend op de pauwentroon

MAAIKE
WARNAAR

A
U
P

Onze vriend op de pauwentroon

Voor Paul Aarts

Onze vriend op de pauwentroon

Nederland en de laatste sjah van Iran

Maike Warnaar

Amsterdam University Press

Deze uitgave is mede tot stand gekomen dankzij een financiële bijdrage van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

Afbeelding omslag: Staatsieportret van Mohammad Reza Pahlavi (1973),
Wikimedia Commons

Ontwerp omslag: Margreet van de Burgt

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 90 4855 897 1
e-ISBN 978 90 4855 898 8
DOI 10.5117/9789048558971
NUR 697

Creative Commons License CC BY NC ND

(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>)

© M. Warnaar / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2023

Some rights reserved. Without limiting the rights under copyright reserved above, any part of this book may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise).

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Amsterdam University Press.

Inhoudsopgave

Tijdslijn	7
Proloog	9
1. Vier eeuwen Nederland en Iran	15
2. Zaaïen en oogsten: handel met Perzië	38
3. De Aktie Dousadj	67
4. Het feest van de eeuw	86
5. 'Sjah moordenaar!'	109
6. Mensenrechten	144
7. Revolutie	211
Epiloog	231
Noten	237
Dankwoord	252
Bronnen	254
Register	258

Tijdslijn

- 1623 17 november: de sjah van Perzië verleent handelsprivileges aan de VOC
- 1704 Cornelis de Bruijn kerft zijn naam in de poort van Xerxes in Persepolis
- 1906 De Constitutionele Revolutie in Iran
- 1926 Begin van de Pahlavidynastie met de kroning van Reza Sjah Pahlavi
- 1935 Iran wordt de officiële naam van Perzië
- 1936 Reza Sjah verplicht ontsluiting
- 1941 Mohammad Reza Pahlavi volgt zijn vader op als sjah van Iran
- 1949 De sjah overleeft een aanslag
- 1951 Mohammad Mosaddeq wordt minister-president van Iran
- 1953 Staatsgreep tegen de regering van Mosaddeq
- 1959 Mei: staatsbezoek van de sjah aan Nederland
December: bruiloft van de sjah en zijn derde vrouw Farah Diba
- 1961 Publicatie van Mohammad Reza Pahlavi's *Mission for my country*
- 1962 Landhervormingen in Iran gaan van start
- 1962 1 september: aardbeving van Boein Zahra
- 1962 5 september-18 november: expositie 7000 jaar Perzische kunst in het Haags Gemeentemuseum
- 1963 Januari: na een referendum begint de Witte Revolutie
30 april 1963: start van de landelijke Actie Dousadj
5 en 6 juni: grote demonstraties in Iran worden hard neergeslagen
Oktober: de Nederlandse koninklijke familie brengt een staatsbezoek aan Iran
- 1967 26 oktober: kroning van Mohammad Reza Pahlavi

- 1971 Viering 2500 jaar Perzische monarchie in Persepolis
- 1973 Oktober: begin oliecrisis
November: viering van 350 jaar relaties tussen Nederland en Iran
- 1974 8 maart: eerste bezetting van de Iraanse ambassade in Wassenaar door Perzische dissidenten
Maart-mei: diplomatieke crisis tussen Nederland en Iran
- 1977 18 en 19 februari: Amnestycongres over politieke gevangenen in Iran
- 1978 13 juni: Tweede Kamerdebat over Iraanse fregattenorder
19 augustus: aanslag op een bioscoop in de Iraanse stad Abadan
23 augustus: tweede bezetting van de Iraanse ambassade in Wassenaar door Perzische dissidenten
8 september: bloedige confrontatie tussen Iraanse leger en demonstranten
29 december: Nederlanders in Iran wordt aangeraden te vertrekken
- 1979 16 januari: de sjah en zijn gezin verlaten Iran
11 februari: overwinning van de Iraanse revolutionairen
1 april: na een referendum is de Islamitische Republiek Iran een feit
4 november: start van de gijzeling in de Amerikaanse ambassade in Teheran

Proloog

‘Sorry, wat zeg je?’ Ik hou mijn telefoon tegen mijn oor geklemd en haast me van de keuken naar het dakterras, waar ik beter bereik heb. Een medewerker van het visumbureau belt en ik versta niet wat ze zegt. ‘Geen visum,’ hoor ik nu duidelijk. ‘Waarom niet?’ vraag ik. De medewerker aarzelt en zegt dan dat ze het ook niet weet. ‘Het moet een vergissing zijn,’ zeg ik. ‘Ik kom al jaren in Iran en het is nooit een probleem geweest.’ De medewerker zegt dat ze niets meer voor me kan betekenen. Ik hang op en bel Asghar. In dit soort situaties kan ik gelukkig rekenen op mijn leidinggevende. Die neemt meteen en in vloeiend Perzisch contact op met de Iraanse ambassade, terwijl ik door de keuken ijsbeer. Even later belt hij me terug. ‘Ze weten het ook niet. Je staat op een lijst. Ze kunnen je wel een visum geven, maar dan sta je straks op het vliegveld en moet je terug.’ De moed zakt me in de schoenen. Mijn tickets zijn geboekt. De hotels zijn gereserveerd. Over drie weken zou ik vertrekken. Ik zou naar Dousadj gaan, het dorpje dat in 1963 na een verwoestende aardbeving met Nederlandse hulp werd herbouwd. Dan naar Ramsar aan de Kaspische Zee, naar het paleis waar minister van Buitenlandse Zaken Max van der Stoep werd ontvangen. Het plan was om daarna met de trein naar Ahwaz te reizen en daar in de buurt een suikerfabriek te bezoeken, want die fabriek werd door het Nederlandse bedrijf VMF gebouwd. In die regio kon ik meteen ook de irrigatiewerken bekijken die de Heidemaatschappij ontwikkelde. Ik zou naar het oliestadje Abadan gaan, waar lange tijd een Nederlandse gemeenschap van zo’n vierhonderd mensen was en waar nog altijd Nederlanders begraven liggen. Ik zou nieuwe mensen ontmoeten en verhalen verzamelen over de relaties tussen Nederland en Iran, dit keer vanuit een Iraanse invalshoek. Maar mijn prachtige reis gaat niet door. Ik kan wel huilen.

400 jaar bestaan de relaties tussen Nederland en Iran. Bij het 350-jarig jubileum werd dat nog uitgebreid gevierd, maar sinds die tijd is er veel veranderd. Er heerst niet bepaald een

feeststemming meer. Mijn visumprobleem alleen al laat zien dat je als Nederlander niet meer zomaar welkom bent in Iran. De Nederlandse overheid moedigt het reizen naar Iran ook bepaald niet aan. Het land krijgt regelmatig code oranje of zelfs rood van het ministerie van Buitenlandse Zaken, wat betekent dat niet noodzakelijke reizen sterk worden afgeraden. Bovendien kan code oranje van de ene op de andere dag rood worden. Soms lijkt dat meer te maken te hebben met ontwikkelingen in de relaties van het Westen met Iran dan met de daadwerkelijke situatie in Iran zelf. Al met al is er niets zeker aan het reizen naar Iran. Nagenoeg elke reis die ik de afgelopen twintig jaar maakte, of niet maakte, bleef tot het laatste moment onzeker, maar ik kon tenminste nog gaan. Inmiddels mag ik blijkbaar het land niet meer in, zonder dat ik weet waarom.

Hoe kon het zo misgaan tussen Iran en Nederland? Het simpele antwoord luidt dat die ontwikkeling begon bij de val van de sjah in 1979. De redenatie is ongeveer als volgt: sinds de Iraanse Revolutie is in Iran een groep fanatieke moslims aan de macht die een hekel heeft aan het Westen. Liever dan zich in te zetten voor een betere relatie met het Westen, houden de Iraanse machthebbers zich bezig met nucleaire ontwikkeling en de onderdrukking van het Iraanse volk. Bovendien zijn ze verwikkeld in regionale conflicten, waarbij ze steevast de vijanden van het Westen steunen, en vormen ze een bedreiging voor Israël. Zo lang de Iraanse regering zich zo gedraagt, zijn westerse landen natuurlijk niet van zins om de relaties met Iran te verbeteren. Het moet zich eerst maar weer eens van zijn goede kant laten zien, zoals het probeerde te doen onder president Mohammad Khatami (1997-2005) en later onder Hassan Roehani (2013-2021).

Tot zover het simpele antwoord. Het volledige antwoord is ingewikkelder. Het vraagt ons niet alleen met een beschuldigende vinger te wijzen naar de huidige Iraanse regering, maar ook kritisch naar het westerse Iranbeleid te kijken. De Iraanse Revolutie van 1978-1979 kwam immers niet uit de lucht vallen.¹ Het bewind van de laatste sjah van Iran, Mohammad Reza Pahlavi, berustte net als het huidige op onderdrukking. Of die onderdrukking nu

ernstiger was of juist minder dan onder de huidige islamitische regering, is in dit verband niet zo'n zinnige vraag. We hebben namelijk weinig aan die vergelijking als we de geschiedenis in haar eigen context willen begrijpen. Die context vertelt ons dat er in Iran onder de sjah sprake was van mensenrechtenschendingen, dat de vrijheid van meningsuiting ernstig aan banden was gelegd en dat democratie ver te zoeken was. Het repressieve sjahbewind werd gesteund door westerse landen; niet alleen steunden die dit bewind, maar ze plukten er ook de vruchten van. Amerika had in de sjah een trouwe bondgenoot die de Amerikaanse strategische belangen in de regio hielp verdedigen. Nederland, net als veel andere westerse landen, vond in Iran een interessante afzetmarkt voor bijvoorbeeld oorlogsschepen en haalde er een groot deel van zijn aardolie vandaan.

De Iraanse Revolutie was een volksopstand die behalve tegen de sjah ook gericht was tegen alle landen die hem hadden gesteund en van zijn bewind hadden geprofiteerd. Die landen hadden zich volgens de tegenstanders van de sjah verrijkt ten koste van de gewone Iraniër. En dat niet alleen, ze hadden er ook voor gezorgd dat Iran zich niet zelfstandig had kunnen ontwikkelen, maar buitenlandse hulp nodig zou blijven hebben. De dominante aanwezigheid van het Westen in de modernisering van Iran werd door Iraanse linkse intellectuelen *qarbzadegi* genoemd, wat zich ongeveer laat vertalen als 'westitis'. Een soort ziekte dus, die Iran afhankelijk hield van het Westen. De grootste verontwaardiging bij de tegenstanders van de sjah was tegen de Verenigde Staten gericht, de meest dominant aanwezige buitenlandse speler in Iran. Maar ook Nederland was een van de westerse landen die de sjah had gesteund en geprofiteerd van de Iraanse afhankelijkheid. Dat wisten de overwinnaars van de Iraanse Revolutie maar al te goed.

Kortom, je zou kunnen zeggen dat Nederland de huidige slechte staat van de relaties met Iran aan zichzelf te danken heeft. Het is de prijs die Nederland moet betalen na jarenlang bakken met geld verdiend te hebben over de ruggen van arme Iraniërs, het repressieve bewind gesteund te hebben en de andere kant

opgekeken te hebben terwijl er systematisch werd gemarteld. Daar kwam nog bij dat de Nederlandse regering probeerde de Iraanse oppositie tegen de sjah te negeren, zelfs toen die recht voor hun neus, op het Haagse Binnenhof, stond te demonstreren. Wie de moeizame relaties tussen Nederland en Iran werkelijk wil begrijpen, moet in ieder geval ook het Nederlandse aandeel onder ogen zien, want met kennis van de innige banden tussen Nederland en Iran in de jaren zestig en zeventig, is het een stuk makkelijker om te begrijpen waarom de relaties nadien zo vreselijk vertroebeld zijn.

Toch is ook dat te simpel. Nederlanders waren in de jaren zestig en zeventig niet in Iran om over de ruggen van gewone Iraniërs kil en berekenend te profiteren van de Iraanse economische groei, of Iran willens en wetens in een relatie van afhankelijkheid te houden. In tegendeel, de Nederlanders die op de één of andere manier betrokken raakten bij Iran, deden dat meestal vanuit de overtuiging iets goeds of nuttigs te doen. De moderniseringsplannen van de sjah pasten in de tijdgeest van de jaren vijftig en zestig. Technische hulp aan zich ontwikkelende landen zoals Iran was de weg naar vooruitgang, zo werd gedacht. De manier waarop de sjah leiding gaf aan de modernisering van Iran oogstte in het Westen en zeker ook in Nederland veel lof. Hij presenteerde Iran tegenover het Westen als het voorbeeld van een land dat traditioneel en modern in zichzelf kon verenigen, maar natuurlijk wel onder zijn eigen bezielende leiding. Achteraf klinkt het misschien naïef, maar met de kennis van nu is het makkelijk praten. De sjah was een innemend man met een voor zijn tijd vooruitstrevende visie waar menig Nederlander zich graag bij aansloot, tot het koningshuis aan toe.

De sjah speelde bovendien handig in op de culturele beeldvorming over Iran in het Westen. Perzië, zoals het land toen nog vaak werd genoemd,² werd ook in Nederland gezien als een sprookjesachtige, eeuwenoude beschaving. Nederland had iets met Iran, het land van de sprookjes van Duizend-en-een-nacht, van poëzie, bazaars en handgeknoopte tapijten. Een land met mensen zoals wij, misschien net een beetje anders, maar toch

ook bekend en vertrouwd. Die manier van kijken naar Iran is niet alleen terug te zien in de damesbladen uit de jaren zestig en zeventig, die graag schreven over de sjah en vooral over zijn prachtige vrouw Farah Diba. Het komt ook terug in bijvoorbeeld de boeken die indertijd over Iran werden geschreven, in museumexposities en televisieprogramma's. Bovendien werd die manier van kijken naar Iran onderstreept door de Nederlandse Iranwetenschappers Arie Kampman en Hanna Kohlbrugge.

De Iraanse Revolutie van 1978-1979 betekende een definitief einde aan de positieve beeldvorming in Nederland over Iran. Na die revolutie wisten radicale moslims onder leiding van Khomeini de macht naar zich toe te trekken. Sindsdien denken Nederlanders bij Iran eerder aan vrouwenonderdrukking, atoombommen, conflicten in het Midden-Oosten en mensenrechtenschendingen dan aan rozenwater, historische architectuur en de prachtige klanken van de *santoer* (Perzische citer). Toch is het Iraanse volk niet veranderd. Als we voorbij de formele, politieke relaties tussen beide landen kijken, dan zijn ook de relaties tussen Nederland en Iran sterk, bijvoorbeeld omdat er in Nederland bijna 50.000 mensen wonen met een Iraanse achtergrond. De anesthesist in het ziekenhuis, de fietsenmaker, de eigenaar van je lievelingsrestaurant, de ouder van een vriendje van je kind, die bekende hoogleraar die in de krant schrijft, de kapper van je oma, die ene politicus: mensen van Iraanse komaf vind je overal. Het zijn veelal vluchtelingen uit Iran en hun kinderen en kleinkinderen, soms van voor de Iraanse Revolutie van 1979, vaak van daarna. Ze hebben hun verhalen en cultuur uit Iran meegenomen en doorgegeven. Het vertellen van verhalen bijvoorbeeld, zoals Kader Abdolah doet in zijn boeken, het voordragen van gedichten en het vieren van feesten zoals *nowroez* (het Perzische Nieuwjaar) of *shab-e yalda* (de 'langste nacht'). En jij bent uitgenodigd, want Iraanse cultuur zet gastvrijheid voorop. Je kunt in Nederland dus heerlijke *ghormeh sabzi* ('kruidenstoof') eten, *chello kebab* ('rijst met kebab') en *ghaimeh-e bademdjan* ('auberginestoof'), kun je dansen op Iraanse pop tijdens een feestje bij iemand thuis en kun je luisteren naar Iraanse dichters en verhalenvertellers.

Bijna elke dag is Iran in het nieuws. Dan gaat het over neergeslagen demonstraties, ontwrichting van het Midden-Oosten of geheime wapenleveranties aan Rusland. Nederland en Iran komen alleen maar verder van elkaar af te staan, zo lijkt het. Wil je ook eens iets anders horen, vraag dan zestigplussers naar hun herinneringen aan de tijd waarin de relaties tussen Nederland en Iran op hun best waren. En lees dit boek, geschreven voor iedereen die nieuwsgierig is naar de bloeitijd in de relaties tussen Nederland in Iran in de jaren zestig en zeventig, niet alleen als voorgeschiedenis voor de ingewikkelde relaties van vandaag, maar vooral als een fascinerende, beloftevolle en spannende tijd op zichzelf. Ook biedt het een hoopvolle kijk op de toekomst. Want Nederland en Iran hebben samen al heel wat meegemaakt. En oude liefde roest niet.

1. Vier eeuwen Nederland en Iran

De relaties tussen Nederland en Iran zijn 400 jaar oud. Om precies te zijn gaan ze terug tot 17 november 1623. De sjah van Perzië, want zo heette Iran tot 1935 officieel, verleende toen een aantal handelsprivileges aan de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) voor de aankoop van zijde in Iran. De compagnie had aan de Perzische golf een nederzetting in het tegenwoordige Bandar Abbas en een kantoor in de toenmalige hoofdstad Isfahan. Denk daarbij niet aan een stoffig bureautje in een achterafstraatje. De VOC betrok in Isfahan een complex in de buurt van de toen al oude en nu nog steeds adembenemende grote bazaar. Op basis van historische documenten beschrijft historicus en Iranoloog Willem Floor beeldend dat het ommuurde VOC-complex bestond uit een herenhuis met twee grote tuinen. Hij vertelt ons dat het terrein groot genoeg was om complete karavanen te laten laden en lossen. In het herenhuis verbleven de vertegenwoordigers van de VOC. Hun interieur was uitgerust met zilveren objecten, fluwelen kussens en schilderijen. De Hollanders droegen Perzische kleding om niet te veel op te vallen, hielden paarden, waar overigens ook in werd gehandeld en Perzische katten. Ongetwijfeld dronken ze met hun hooggeplaatste gasten een mooi glas Shiraz, want ook voor uitstekende wijn kon de VOC in Perzië terecht.¹

Zo spectaculair begonnen de relaties tussen Nederland en Iran. Na verloop van tijd verwaterde die en rond 1900 hadden ze weinig meer om het lijf. Pas in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw beleefden de relaties met Iran opnieuw een bloeiperiode. Oude tijden herleefden, soms zelfs letterlijk: in het najaar van 1973 dobberde er bij de ambassadeursresidentie een schaalmodel van een VOC-schip in het zwembad, dat ambassadeur Paul Renardel de Lavalette speciaal had laten maken, compleet met drijvende nederzetting. De ambassadeur en zijn vrouw, net als andere Nederlandse diplomaten en vertegenwoordigers van het Nederlandse bedrijfsleven, hadden zich verkleed als

zeventiende-eeuwse Nederlanders. De twintig Iraanse bedienden droegen oud-Perzische kleding die door een theater ter beschikking was gesteld. Op het podium speelden drie Iraanse musici op oude Perzische instrumenten, terwijl een diapresentatie de hoogtepunten uit Nederland-Iranrelaties in beeld bracht. Op het feest, dat in de Iraanse media met lof werd ontvangen, werden 736 gasten geteld. Dat waren naast Nederlanders in Teheran vooral veel hooggeplaatste Iraniërs. Op dit soort feestjes werd volop genot.

Mohammad Reza Pahlavi bezocht Nederland in mei 1959. Vanaf dat moment namen de relaties tussen beide landen een hoge vlucht, tot aan de Iraanse Revolutie van 1978-1979. In Iran ontstonden in die tijd grote economische kansen voor Nederland, die met beide handen werden aangegrepen. De Iraanse regering had namelijk een ontwikkelingsprogramma ingezet waarbij Nederlandse expertise goed van pas kwam. Bovendien groeide door de toegenomen welvaart in Iran de afzetmarkt voor luxeproducten uit Nederland. Veel Nederlandse bedrijven pikten een graantje mee van de ontwikkeling van Iran. De Nederlandse gemeenschap in het land werd groter en de Nederlandse ambassade in Teheran had het druk met alle bedrijvigheid. Er kwam een Nederlandse school, een Nederlandse vereniging en er werden vooral veel bridgeclubs opgericht en heel veel cocktailparty's gegeven.

Niet alleen de handel bracht Nederlanders naar Perzië. Er was ook een grote interesse in de Perzische geschiedenis en cultuur. Die interesse bestond overigens al eeuwen. Kunstenaar Cornelis de Bruijn bijvoorbeeld reisde aan het einde van de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw naar Perzië en gaf daarna in geïllustreerde publicaties een prachtig gedetailleerd verslag van zijn bevindingen. (Afbeelding 3.) Wie nu Persepolis bezoekt, de oude ceremoniële hoofdstad van Perzië, ziet zijn naam (en die van VOC-man Adriaan Backer) in de Poort van Xerxes gegraveerd staan: C D BRUIJN 1704. (Afbeelding 1 en 2.) Ook handelaren beschreven de Perzische cultuur, lieten prenten maken en verzamelden objecten in Iran, zoals Albert

Hotz aan het einde van de negentiende eeuw. Zijn verzameling is nu onderdeel van de collectie van het Museum Volkenkunde in Leiden. Hotz legde als één van de eersten met zijn camera het laat negentiende eeuwse Perzië vast. Die collectie online kun je bekijken op de website van het Nederlands fotomuseum. In de jaren zestig en zeventig kwamen er met de Nederlandse bedrijvigheid in Iran opnieuw collecties van Iraanse kunst naar Nederland. Sommige van die privécollecties zijn later bij Nederlandse musea ondergebracht, zoals die van Jack van Lier, een Nederlander die begin jaren zestig in Iran actief was als adviseur.

Men had – en heeft – in Nederland dus grote interesse in de Perzische cultuur. Die werd volgens de Nederlandse curator Mirjam Shatanawi ‘in staat geacht om echte kunst te produceren, die als zeer verfijnd en bijna net zo hoogstaand als de Europese kunst werd gezien.’² Als gevolg hiervan puilen hier de museumcollecties uit van Iraans aardewerk, prehistorisch brons, kamelenzadels, tapijten en verfijnde miniatuurkunst. Er waren in de jaren zestig en zeventig op verschillende momenten exposities in Nederland die aandacht schonken aan de Perzische cultuur. Ook werd er een aantal boeken geschreven over dat onderwerp, zoals Henri van Praags *Het wonder van Perzië* en Marinus Cornelis Capelles *Perzië, het land van Koningin Esther*.

Toch was Iran onder de laatste sjah niet alleen het land van economische groei en verfijnde kunst. De ontwikkeling van Iran onder Mohammad Reza Pahlavi had een schaduwzijde. Toenemende onderdrukking en een groeiende kloof tussen arm en rijk zorgden er voor veel leed onder de Iraanse bevolking. Iraanse dissidenten vluchtten vaak naar het Westen en brachten daar de situatie in Iran onder de aandacht. Ook in Nederland werd op die manier steeds meer bekend over mensenrechtenschendingen in Iran. Vanaf het begin van de jaren zeventig groeide het aantal demonstraties en acties tegen het bewind van de sjah in Nederland. Ook de kranten schreven steeds vaker kritisch over hem en belichtten het toenemende Iraanse verzet tegen zijn beleid. Konden de warme banden van Nederland met Iran met

die kennis nog wel worden voortgezet? Moest de Nederlandse regering zich uitspreken tegen de mensenrechtenschendingen? Het was een lastige vraag, want er stonden grote belangen op het spel, helemaal toen Nederland na de oliecrisis van 1973 nog afhankelijker werd van Iraanse olie dan het al was. Ook werden de economische kansen voor Nederland in Iran midden jaren zeventig alsmaar aantrekkelijker. De sjah had nieuwe fregatten nodig en keek daarvoor naar de Nederlandse scheepsbouwindustrie. Wat woog zwaarder voor de Nederlandse regering: morele overwegingen of economisch belang? Terwijl het debat daarover in Nederland nog door woedde, kwam de Iraanse Revolutie op stoom.

De sjah van Perzië

Teheran, mei 2008. Buiten is het drukkend warm, maar in het paleis met marmeren vloeren is het koel. Ik ben in Iran om Perzisch te leren, maar vandaag heb ik een vrije dag. Ik sta in de kamer van de kroonprins. Alleen dat ik mijn hoofddoek om heb en over mijn broek een lange wijde bloes draag, verradt dat ik in de Islamitische Republiek Iran ben. De lange gedrapeerde gordijnen voor de ramen houden die realiteit buiten de deur. De tijd lijkt hier te hebben stilgestaan en ik waan me in januari 1979. Prins Reza is negentien jaar oud, een jongen nog. Het is stil in zijn kamer, want hij is een paar maanden geleden naar Amerika vertrokken om daar zijn opleiding tot piloot te vervolgen. Aan de muur van zijn kamer hangt een grote foto, ongetwijfeld een dierbare herinnering: moeder Farah Diba reikt naar een boom, waar een jonge, triomfantelijk lachende Reza in is geklommen. Daarnaast een grote zwart-witfoto waarop Reza voetbalt. In de kast staan de kinderboeken van de Prins, zoals die van Dr. Seuss en Eric Carle. Maar Reza is geen kind meer. Er staat een grote, witte werktafel in zijn kamer en er staan witte leren zitmeubels tegenover elkaar, met een salontafel ertussen, zo te zien bedoeld voor overleg. In de hoek bij het raam prijkt een

foto van Reza bij een straaljager. De kleine prins is volwassen geworden, klaar om binnenkort zijn vader op te volgen als sjah van Perzië. (Afbeelding 49.)

Heeft de jonge Reza, toen hij in augustus 1978 naar de VS vertrok, ook zo om zich heen gekeken, elk detail in zich opnemend? Zou hij zich bij het weggaan nog een laatste keer hebben omgedraaid en de gedachte hebben toegelaten dat hij misschien nooit meer zou terugkeren in zijn jongenskamer? Voordat Reza zijn pilotenopleiding in Amerika afrondde, verlieten zijn ouders Iran en werd de macht overgenomen door geestelijk leider Roehollah Khomeini. In de maanden die volgden, werd de Islamitische Republiek Iran werkelijkheid. Het repressieve bewind van Mohammad Reza Pahlavi maakte plaats voor onderdrukking door geestelijken. Duizenden politieke tegenstanders van Khomeini werden vermoord en niemand in Iran durfde zich nog uit te spreken als voorstander van een monarchie. Kroonprins Reza liet in de winter van 1979 niet alleen zijn jongenskamer, maar ook het keizerrijk van zijn vader Mohammad Reza voor altijd achter zich.

Reza zou de derde sjah zijn geweest in de Pahlavidynastie, na zijn vader Mohammad Reza en diens vader Reza Sjah. Mohammad Reza, die in dit boek een hoofdrol heeft, werd geboren op 26 oktober 1919 als zoon van een soldaat die was opgeklommen tot kolonel. Niemand kon bij zijn geboorte nog weten dat de kleine Mohammad Reza op een dag de sjah van Perzië zou worden. In 1921 werd Reza Khan na een staatsgreep minister van Oorlog en een paar jaar later premier. Hij had de steun van de Britten, die als buitenlandse mogendheid grote macht hadden in Perzië. De Britse imperialisten hadden lange tijd een verdeel- en heersbeleid gevoerd, maar zagen inmiddels in dat de stabiliteit die een sterk centraal gezag met zich meebracht meer voordelen had. Toen in 1925 het einde van de Kadjardynastie werd bezegeld met het vertrek van sjah Ahmad Kadjar, werd Reza Khan door het parlement benoemd tot de nieuwe sjah. Na zijn kroning in 1926 noemde Reza Khan zichzelf voortaan Reza Pahlavi.

Reza Sjah, zoals hij meestal wordt genoemd, werd bekend om zijn krachtig leiderschap. Zijn beleid was erop gericht om het bestuur van Iran te centraliseren, onder meer door het uitbreiden van zijn bureaucratisch apparaat. Hij verbond de uithoeken van Iran met elkaar door de aanleg van spoorwegen, startte de elektrificatie van het land en stelde de dienstplicht in. Ook verplichtte hij Iraniërs om zich op eenzelfde manier te kleden, waarbij eerst de Pahlavipet en daarna de Europese fedora verplicht werd. Vrouwen werden aangemoedigd om niet langer een hoofddoek te dragen en in 1936 werd het dragen van een hoofddoek in het openbaar zelfs verboden. Reza Sjah had de bedoeling met dit beleid bij te dragen aan de emancipatie van de vrouw, wat voor hem hoorde bij de verandering naar een moderne maatschappij. Het tegenovergestelde gebeurde: vrouwen en meisjes bleven thuis in plaats van naar school te gaan of te gaan werken. Zonder hoofddoek konden zij zich niet in het openbaar vertonen.

Reza Sjahs radicale hervormingen wekten weerstand en dat leidde tot demonstraties. In augustus 1935 was er in de Iraanse stad Mashhad een bloedige confrontatie tussen het leger en demonstranten. De demonstranten trokken zich terug in de moskee bij het mausoleum van Imam Reza, de Goharshadmoskee. Deze heilige plek had hen bescherming moeten bieden, maar de demonstranten werden afgeslacht door troepen van buiten de stad die loyaal waren aan Reza Sjah. Na dit bloedvergieten kon de sjah de steun van zijn volk wel vergeten. Toen de Britten en Russen tijdens de Tweede Wereldoorlog Iran bezetten, probeerden ze een wit voetje te halen bij de Iraanse bevolking door de onpopulaire Reza Sjah naar Mauritius te verbannen. Zo werd Reza Pahlavi in september 1941 vervangen door zijn tengere, onervaren zoon van eenentwintig, Mohammad Reza Pahlavi.

Het regeren ging de jonge Mohammad Reza niet makkelijk af. Hij had niet de daadkracht en het charisma van zijn vader en hij keek bovendien erg tegen hem op. Bovendien had hij te maken met tegenstand. De relatieve politieke vrijheid na het vertrek van Reza Sjah gaf ruimte voor de oprichting van een

populaire communistische partij, de Tudeh. Doorn in het oog voor de Tudehpartij en haar sympathisanten was de blijvende invloed van de buitenlandse machten, vooral de Britten. Die hadden na de ontdekking van olie in Iran de rechten gekregen voor de exploitatie, wat betekende dat de olie-inkomsten ten goede kwamen aan de Britse staatskas en niet aan de Iraanse bevolking. Veel Iraniërs vonden dat oneerlijk. Mohammad Reza Pahlavi voelde zich bedreigd door de populaire Tudehpartij en moest iets verzinnen om die buitenspel te zetten. Toen er in 1949 een aanslag op zijn leven werd gepleegd, raakte de sjah ernstig gewond. Toen greep Mohammad Reza zijn kans: hij gaf de schuld aan de communisten en de Tudehpartij werd verboden.

Het verbieden van de Tudeh bracht geen soelaas voor de sjah. Nationalisten namen het stokje over en zetten het verzet tegen de Britten voort. De leider van de nationalisten, de charismatische politicus Mohammad Mosaddeq, werd enorm populair en werd in 1951 verkozen tot premier. Mosaddeq deed iets revolutionairs: hij nationaliseerde de Iraanse olie. Daarmee is hij tot op de dag van vandaag een held voor veel Iraniërs. De nationalisatie bracht alleen niet meteen de welvaart waar Iraniërs op hoopten. Het leidde tot een diplomatieke crisis met het Westen die de Iraanse economie naar de rand van de afgrond bracht. In augustus 1953 probeerden de Amerikaanse en Britse veiligheidsdiensten CIA en MI6 de regering van Mosaddeq omver te werpen en de macht van de sjah te herstellen. Ze werkten daarin samen met enkele geestelijken en een generaal in het Iraanse leger, Fazlollah Zahedi. Deze staatsgreep mislukte en de positie van de sjah werd onhoudbaar. Hij vluchtte met zijn toenmalige vrouw Soraya Esfandiary Bakhtiari het land uit.

Toen gebeurde er iets wat nog niemand helemaal heeft kunnen verklaren. Een paar dagen na de coup poging slaagde de staatsgreep alsnog en kon de sjah terugkeren. Over hoe dat precies gegaan is, zijn historici nog steeds fel in debat. De meeste historici wijzen naar de vs en Groot-Brittannië als de coupplegers.

Anderen zeggen dat het aandeel van de Amerikanen en de Britten gering was en het juist een binnenlandse aangelegenheid was. Dat laatste dacht de sjah ook. Hij was ervan overtuigd dat het Iraanse volk voor zijn terugkeer had gevochten. 'Ik wist wel dat ze van me hielden'³ zou hij tegen Soraya hebben gezegd, toen ze terugkeerden naar Iran. Vanaf dat moment regeerde hij assertiever, vertrouwend op de steun van zijn volk, of eigenlijk van de vs.

Sprookjeshuwelijk

Oosterbeek, oktober 2020. Ik ben op bezoek bij Leni Roza van eenentachtig. Het verhaal waarvoor ik kom is meer dan zestig jaar oud. Leni vertrok in december 1959 samen met haar collega Lily voor een kort bezoek naar Iran. Dat deden ze namens het damesblad *Libelle*, om 'de Nederlandse vrouw' te vertegenwoordigen bij het huwelijk van Farah Diba met de sjah. Leni vertelt me erover bij haar thuis. *Libelle* vervulde in die jaren regelmatig een 'droomwens' van een lezeres en *Libelle* bestond 25 jaar en daarom wilde de redactie graag iets bijzonders doen. 'Toen hebben we een brief geschreven, of we de bruiloft mochten zien van de sjah van Perzië vanaf een stoeprandje,' vertelt Leni. Hoofdredacteur Dick Hendrikse van *Libelle* belde kort daarop naar het kantoor van Lily en Leni in Heerlen om te zeggen dat hun wens zou uitkomen.

Wat begon als een publiciteitsstunt voor de jarige *Libelle* werd een groter succes dan Hendrikse op dat moment had kunnen weten. Het Iraanse hof maakte van de publiciteit gebruik om zichzelf van zijn beste kant te laten zien, dus Lily en Leni werden ontvangen als eregasten. Het was niet de eerste keer dat het Iraanse hof samenwerkte met de damesbladen. Die schreven al jaren over de knappe Iraanse monarch en die positieve publiciteit kwam de Iraanse regering goed uit. Vooral het liefdesleven van de sjah was een dankbaar onderwerp. Het was een publiek geheim dat de grote liefde van Mohammad Reza Pahlavi zijn tweede

vrouw was, Soraya. Van zijn eerste vrouw, de Egyptische prinses Fawzia bint Foead, scheidde hij in 1948, waarschijnlijk omdat het niet klikte tussen de families. Van Soraya wilde de sjah niet scheiden, maar hij moest, omdat ze geen kinderen konden krijgen. De toekomst van de monarchie kwam in gevaar als zijn vrouw hem geen zoon zou baren. Iedereen wist hoe de scheiding van zijn geliefde Soraya het hart van de sjah gebroken had. Het maakte de vrijgezelle monarch, met zijn 'droevige glimlach, die vrouwen zo voor hem inneemt' alleen maar interessanter. De sjah werd na zijn scheiding een begeerd vrijgezel. Veelzeggender dan dit citaat van de voorpagina van *De Telegraaf* op 9 mei 1959 wordt het niet. De journalist was aanwezig bij een lunch van de sjah met de Britse pers en schreef:

Voor de vrouwen onder het gezelschap legden een warme sympathie aan de dag voor de Oosterse monarch met zijn krachtige arendsneus, zijn grijzende haardos en zijn zachtmoedige reebruine ogen. Niets aan de in een eenvoudig maar perfect zittend burgerkostuum geklede sjah verried de Oosterse potentat, heerser over een rijk, dat een ononderbroken geschiedenis achter zich heeft van 2500 jaar.

Achter de schermen was de sjah ondertussen hard op zoek naar een nieuwe vrouw. Er gaan geruchten dat de sjah na zijn scheiding van Soraya de mogelijkheid onderzocht om te trouwen met prinses Beatrix of één van haar zussen,⁴ maar kort na het staatsbezoek van de sjah aan Nederland in mei 1959 werd bekend dat hij zich had verloofd met ene Farah Diba. Deze voor het publiek nog onbekende vrouw werd voor een haast onmogelijke taak gesteld. De herinnering aan de verstoten Soraya lag bij het publiek nog vers in het geheugen. Hoe kon Farah Diba onder die omstandigheden de publieke opinie nog voor zich winnen?

Het antwoord lag in een een-tweetje tussen het Iraanse hof en de westerse damesbladen. Die waren een interessant medium voor iedereen die een breed publiek wilde bereiken, want ze

hadden destijds een enorm bereik. Van de Nederlandse vrouwen van boven de vijftien las 77 procent wel eens een damesblad, maar ook 51 procent van de mannen gaf aan weleens zo'n blad te lezen.⁵ Damesbladen hadden dus een flinke vinger in de pap als het ging om beeldvorming, ook die over de sjah en zijn toekomstige vrouw. De manier waarop ze schreven over Farah, maakte haar meteen een publiekslieveling. Het was als in een sprookje: Farah was een eenvoudige studente, die zomaar ineens werd verkozen tot keizerin. Van de ene op de andere dag zou Farah Diba haar studentenkamer verruilen voor de pracht en praal van het Perzische paleis. Om het narratief van de eenvoudige studente kracht bij te zetten, publiceerde *Libelle* in december 1959 dagboekfragmenten van Farah Diba. Daarin schreef de aanstaande keizerin (of waarschijnlijk een *ghost writer*) over haar twijfels en onzekerheden. Over Soraya stond te lezen:

Zij was mijn keizerin en daarom bewonderde ik haar en daarom leefde ik met haar mee. Zoals alle meisjes las ik alles over haar en ik geloof, dat ik me juist daardoor nu zo van mijn verantwoordelijkheid bewust ben.

Maar, stond er ook, de onzekere Farah bewaarde een verkreukeld krantenknipsel in haar tas:

Men zegt dat de sjah nog altijd veel van Soraya houdt. En dat hij onmiddellijk zou hertrouwen als dat mogelijk was. En dan vraag ik me af 'Zal hij ooit zoveel van mij houden als hij van haar gehouden heeft?'

Een eenvoudig meisje werd uitgekozen om met een rijke vorst te trouwen, dat beeld sprak de lezers van de damesbladen aan. Voor *Libelle* was Farah Diba niet de enige eenvoudige jonge vrouw die iets bijzonders overkwam. Ook Lily en Leni, 'gewone jonge vrouwen. Gezond, levenslustig en vriendelijk. Zoals tienduizenden Nederlandse vrouwen' overkwam iets ongelooflijks. Ze werden uitgekozen om namens *Libelle* naar Perzië te gaan. Eén

van de hoogtepunten van de reis was een bezoek aan Farah Diba in de residentie van haar oom. 'Eigenlijk ook een paleis,' vertelt Leni erover, want Farah was niet echt van eenvoudige komaf. Toch kreeg Leni de indruk dat ze met Farah kon praten alsof ze gelijken waren. 'We zouden tien minuten mogen, we zijn drie kwartier geweest,' vertelt Leni. 'Ze was heel eenvoudig en ook heel zenuwachtig, want ze kende de sjah bijna niet. En ze had er erg over moeten nadenken, want ze had het erg naar haar zin in Parijs.' Ook de oude liefde van de sjah kwam ter sprake. 'Hij was het liefst met Soraya gebleven, dat vertelde ze ook, ze vertelde dat allemaal, omdat ze een beetje mijn leeftijd had. We waren meisjes onder elkaar en dat vond ze toch wel heel leuk.'

Bij Leni op de bank blader ik haar fotoalbums door. Ze heeft werkelijk alles bewaard: tickets, brieven, krantenartikelen en zelfs suikerzakjes. Ze heeft ook heel veel foto's van de huwelijksdag zelf. De twee Nederlandse dames, voor de gelegenheid gehesen in Volendamse klederdracht, stonden daar niet aan de zijlijn zoals ze hadden verwacht, maar werden als eregasten behandeld. Niet alleen 's middags tijdens de receptie in de spiegelzaal van het Niavaranpaleis, maar ook 's avonds bij het diner in het Golestanpaleis. Alles was tot in de puntjes verzorgd en het leek precies dat sprookje waar de damesbladen over schreven, maar Leni herinnert zich nog een voorval kort na de huwelijksvoltrekking, dat de onderliggende spanning blootlegde: 'Op het moment dat ze de trap afkwamen, viel er een plant op een marmeren pilaar om en iedereen dacht dat er geschoten werd. Iedereen stond stil als in extase, tot iemand zei dat we kalm moesten blijven. Dus er was wel wat aan de hand, daar hadden wij verder geen weet van, maar die angst die zag ik wel heel even op dat moment.'

Dat contrast, tussen het luxeleven van Farah Diba enerzijds en de angst en onzekerheid anderzijds liep als een rode draad door haar leven, tenminste die indruk krijg je als je de damesbladen in de jaren zestig en zeventig erop naslaat. Vooral begin jaren zestig werd daarin uitgebreid verslag gedaan over het persoonlijke leven van de sjah en Farah Diba, bijvoorbeeld in de reportages van Anita Pensotti, een Italiaanse journaliste die voor verschillende

damesbladen verslag deed vanuit het Iraanse koninklijke paleis. In haar reportages, rijk geïllustreerd met foto's, praatte ze de lezers bij over de eerste zwangerschap van Farah en de geboorte van prins Reza. Opnieuw lezen we daarin over een heel gewone, toegankelijke vrouw. Farah werd beschreven als iemand die ondanks haar luxelevens zichzelf was gebleven en die bovendien kampte met grote zorgen. Want ja, zou ze een zoon gaan baren, of zou ze net als Soraya kinderloos blijven? Zou het haar lukken een goede moeder te zijn?

Later in de jaren zestig schreven de bladen over de vakanties van het keizerlijke gezin met hun uiteindelijk vier kinderen, twee zoons en twee dochters. (Afbeelding 32.) Aan het strand of op ski's leek het een gezin als elk ander. Des te wranger was het contrast met de continue dreiging waarmee dit gezin moest leven, want, zo schreef *Libelle* in 1963, fanatieke moslims stonden het koninklijk paar voortdurend naar het leven:

Elke daad van hem wekt nieuwe woede. En elke poging van zijn vrouw om aan te tonen dat vrouwen minstens zoveel waard zijn als mannen kan een bloedbad ontketenen. De sjah oefent zich elke dag op het pistool, de keizerin is geen dag zonder angst.⁶

De Witte Revolutie

Leiden, winter 2022. Op de hoek van mijn bureau ligt een exemplaar van *Mission for my country*. Niet de gigantische speciale editie met zilveren omslag, die de sjah in de jaren zeventig liet maken voor zijn belangrijkste relaties. Ik heb helaas de gewone eerste druk uit 1961, zelfs zonder de originele omslag, maar zoals de Engelsen zeggen: *don't judge a book by its cover*. Het gaat natuurlijk om de inhoud. Die is hetzelfde en liegt er niet om. In *Mission* staat opgeschreven hoe de sjah het heden, verleden en de toekomst van Iran zag. Het komt eigenlijk uit de pen van Donald Wilhelm, een Amerikaanse politicoloog die indertijd

aan de Universiteit van Teheran werkzaam was. In het Engels opgesteld was het boek in de eerste plaats bedoeld voor een internationaal publiek. De publicatie en verspreiding van *Mission* was een van de manieren waarop de sjah probeerde om in het Westen de beeldvorming over zijn land en zijn bewind te beïnvloeden. Want, zoveel is inmiddels duidelijk, de sjah was zich bewust van de kracht van positieve beeldvorming. Hij moest een aantrekkelijke partner zijn, want hij wist dat hij de steun van de westerse wereld voor zijn ambitieuze ontwikkelingsplannen hard nodig zou hebben.

Op de Pauwentroon gezeten was de titel van de Nederlandse vertaling van *Mission for my country*. Het is een veelzeggende titel, want die pauwentroon bestond eigenlijk alleen als metafoor. De befaamde zetel was al eeuwen geleden spoorloos verdwenen. De troon die de sjah gebruikte bij zijn kroning stamt uit de achttiende eeuw en heet in Iran de Zeldzame Troon (*takhte naderi*, afbeelding 5). De Pauwentroon was niet het enige verzinsel waar Mohammad Reza Pahlavi zijn status aan ontleende. Het Iraanse hof maakte er veel werk van om eeuwenoude traditie uit te stralen. Hofdignitarissen van Mohammad Reza Pahlavi reisden onder meer naar Nederland om zich op de hoogte te stellen van de Europese tradities. Historicus Robert Steele schrijft bijvoorbeeld hoe onder meer de Nederlandse protocollen rondom de beëdiging van Koningin Juliana in 1948 als inspiratiebron gebruikt werden bij de kroning van Mohammad Reza Pahlavi in 1967.⁷ Tegelijkertijd beriep de sjah zich op een traditie van 2500 jaar Perzische monarchie, die terugging tot Cyrus de Grote. In 1971 gaf hij een enorm feest dat ervoor moest zorgen dat de sjah als spirituele opvolger van deze stichter van het Perzische Rijk moest worden gezien.

De sjah had een positief imago nodig om zijn plannen waar te maken. Het zou hem zonder westerse steun en deskundigheid niet lukken om zo ver te komen. In *Mission* schreef hij over zijn ambities om Iran net zo welvarend te maken als westerse landen:

We hebben een lange weg te gaan om op onze achterstand in te lopen en “inlopen” alleen zal niet voldoende zijn. De

omstandigheden in mijn land zijn niet dezelfde als die in het Westen, dus we moeten zaken aanpassen. We passen zowel de technologie aan onze cultuur aan, als onze cultuur aan de technologie. Daarin ligt de sleutel tot een nieuw soort pionierschap. Ik voorzie dat wij, met onze wetenschappelijke traditie en onze duizenden universitair geschoolde jonge mannen en vrouwen, leiderschap kunnen bieden in de wereldwijde zoektocht naar een nieuwe synthese tussen Oost en West, oud en nieuw.⁸

In 1963 lanceerde de sjah de 'Witte Revolutie van de sjah en zijn volk': een ontwikkelingsprogramma dat Iraniërs welvaart en vooruitgang moest brengen. Eén van de speerpunten van de Witte Revolutie was landhervorming, waarbij het land via de staat werd overgedragen van landheren aan de voormalige pachters. Veel Iraanse boeren kregen hierdoor voor het eerst land in bezit. Door het instellen van coöperaties die direct onder het ministerie van Landbouw vielen en waaraan deelname voor de boeren verplicht was, kon de Iraanse regering vervolgens landbouwinnovaties doorvoeren. Andere speerpunten van de Witte Revolutie waren scholing, gezondheidszorg en het verbeteren van de infrastructuur, inclusief de toegang tot drinkwater en elektriciteit. Ook de invoering van het algemeen kiesrecht voor vrouwen en sociale zekerheid in de vorm van zorgverzekering en pensioenen waren onderdeel van de Witte Revolutie.

Van meet af aan waren de radicale ontwikkelingsplannen van de sjah onderwerp van kritiek. Al op 5 juni 1963 leidde dat tot gewelddadige confrontaties tussen demonstranten en het leger. Die botsingen waren een smet op het blazoen van de sjah. De Witte Revolutie had namelijk zonder bloedvergieten moeten verlopen en moeten leiden tot een rechtvaardiger samenleving, zonder dat de onderdrukten daarvoor zelf de strijd moesten aangaan met hun onderdrukkers. De sjah had niet voor niets de steun van de Amerikaanse regering, die in Iran liever een witte dan een rode revolutie zag, waarbij met 'rood' in dit geval communisme werd bedoeld. In de realiteit betekende de Witte Revolutie een

planmatige uitbreiding van de macht van de staat over het volk. Het verzet daartegen begon al in 1963, maar zou uiteindelijk leiden tot de val van de sjah. Niet voor niets noemt de Historicus Mohsen Milani de gebeurtenissen van 5 juni 1963 achteraf de 'generale repetitie' voor de Iraanse Revolutie van 1979. Er is nog een verband met 1979, want de directe aanleiding tot de protesten was de arrestatie van geestelijke en oppositieleider Roehollah Khomeini, die zich fel had uitgelaten tegen de sjah en zijn Witte Revolutie. Dezelfde Khomeini werd later het boegbeeld van de Iraanse Revolutie.

Voor de ontwikkeling van de agrarische sector moest er op grote schaal landbouwgrond worden herverdeeld. Dat betekende dat landeigenaren werden verplicht grote delen van hun grond te verkopen. Die grond werd vervolgens verdeeld onder lokale boeren die het aankochten door middel van een betalingsregeling. Deze herverdeling bracht politiek voordeel voor de sjah. Grootgrondbezitters moesten door de gedwongen verkoop van hun land flink aan macht inboeten. Die macht kwam niet in handen van de boeren zelf te liggen, maar in die van de regering. De Iraanse overheid kreeg via staatscoöperaties nagenoeg totale controle over de agrarische sector, waardoor van bovenaf gestuurde standaardisatie en innovatie mogelijk werden. Omdat de infrastructuur die bij deze centralisatie hoorde ook scholen en klinieken omvatte, reikte de invloed van de overheid in Iran binnen enkele jaren verder dan ooit tevoren. De notabelen die hun grond hadden moeten verkopen, profiteerden vaak van de Witte Revolutie als nieuwe industriëlen of investeerders, maar de geestelijken werden door de hervormingen buitenspel gezet. Zij verzetten zich tegen de Witte Revolutie die voor hen stond voor moreel verval en onderwerping aan het Westen.

De tegenstand van de geestelijkheid kon de sjah niet zomaar negeren. Geestelijk leiders hadden zich in de loop van de jaren vijftig bewezen als steunpilaar onder de Pauwentroon. Bovendien waren geestelijken geduchte tegenstanders wanneer zij een beroep deden op hun aanzienlijke achterban. De sjah nam

daarom een grote gok toen hij ondanks hun tegenstand besloot om de Witte Revolutie door te zetten. Hij durfde deze stap pas in het voorjaar van 1963 te zetten na de Amerikaanse toezegging van volledige steun. Dat de start van de Witte Revolutie gepaard ging met demonstraties was dus geen verrassing voor de sjah. De gewelddadige reactie van de Iraanse regering op deze demonstraties maakte tegenstanders nog bozer. Op 10 april 1965 werd er opnieuw een aanslag gepleegd op de sjah, maar dit keer kwam hij er ongeschonden vanaf.

Olie en suiker

Februari 2020, een serviceflat. Ik zit op de bank bij de zevenentachtigjarige Ans Bosma. Ze woonde in de jaren zestig en zeventig twaalf jaar in een oliestad in het zuiden van Iran. 'In Abadan stond die *refinery*. Wat een ding was dat!' Haar huis stond er pal naast. 'Je merkte daar echt niets van. Ik zou niet weten wat ze daar aan het doen waren.' In haar wijk woonde een aantal hooggeplaatste Iraniërs en verder vooral buitenlanders. Haar man Ruud werkte bij de KLM en vloog de medewerkers van Shell en Aramco heen en weer naar Teheran. Bosma had in Abadan een heerlijke tijd met haar man en kinderen. 'Je had bridgeclubs, maar dat mixte allemaal. Dat was één grote leuke bende. Er waren Engelsen, er waren Australiërs, er waren ook Perzen.' Twee keer vloog Ruud Bosma de sjah heen en weer van Teheran naar Abadan. Bosma herinnert zich dat haar man vertelde dat de sjah dan het vliegtuig binnenkwam en dat iemand dan een kussentje naast zijn stoel legde. 'En als de sjah gaat zitten, legt hij daar zijn revolver onder. Dus moet je kijken, die man die zat altijd klaar om te schieten. En dat in een vliegtuig. Daar moet je toch helemaal gek van worden?'

Een seniorenflat, juni 2021. Ook Jos Verbraak is halverwege de tachtig. Hij vertelt over zijn ervaringen in Iran midden jaren zestig en praat daar net als Bosma over alsof het gisteren was. Verbraak werkte niet in de olie maar in de suiker. Iran maakte

in die tijd met buitenlandse hulp de overstap van rietsuiker naar bietsuiker. Dat betekende dat de bestaande suikerfabrieken moesten worden omgebouwd. Het Nederlandse bedrijf Stork had onder andere opdracht gekregen voor de bouw van een suikerfabriek in het Noordwesten van Iran. De Suikerunie stuurde hun werknemer Verbraak om Stork en zijn Iraanse partners te helpen de fabriek in gebruik te nemen. Verbraak werkte op dat moment in een Brabantse suikerfabriek. Hij kende daar als één van de weinigen het productieproces van voor tot achter en dat maakte hem een geschikte kandidaat voor de klus in Iran. In het najaar van 1966 kwam hij aan in Iran en bleef er drie maanden. Daarna ging hij terug naar Nederland, niet zoals Bosma met verhalen over het luxe expat-leven of over de sjah, maar diep onder de indruk van de grote armoede bij de fabrieksarbeiders. 'Die mensen die werkten twaalf uur per dag in een ploeg en die hadden zo een schaalje mee,' Verbraak vouwt een kommetje van zijn handen, 'blanco rijst. En meer eten hadden die niet.'

Iran werd een land van grote tegenstellingen, tussen arm en rijk, traditioneel en modern en terwijl de armen armer werden en de rijken rijker, lifte Nederland mee op de economische groei van het land. De ontwikkelingen in de olie- en suikerindustrie betekende niet alleen kansen voor bedrijven als Shell of Stork, maar ook voor bureaus die diensten en bouwkundige expertise konden bieden. Nederlandse helikopters vlogen technici heen en weer tussen de olievelden in het zuiden van Iran. Er werden complete nieuwe havens uit de grond gestampt, er werd gebaggerd en er werden olietankers geleverd. Nederlandse bedrijven hielpen bij de verbetering van de irrigatie, zodat grotere gebieden geschikt gemaakt werden voor de suikerbietenteelt. Weer andere Nederlandse bedrijven sprongen in de groeiende afzetmarkt voor luxeproducten. Zo droegen Nederlandse bedrijven bij aan de ontwikkeling van het land.

De Nederlandse steun voor de Witte Revolutie paste bij het beeld dat in Nederland bestond van de sjah en zijn plannen. In Nederland werd de sjah gezien als een verlicht despoot, één

die het misschien niet altijd zo nauw nam met democratie of mensenrechten, maar die toch het beste voor had met zijn volk. Hij zou van Iran een welvarend land maken, geïndustrialiseerd, modern en met westerse normen en waarden. Nederland zag een rol voor zichzelf weggelegd om de sjah in zijn ambitieuze plannen te helpen. Voor achtergestelde, gewone Iraniërs werden meerdere grote inzamelingsacties op touw gezet; die voor het Iraanse dorp Dousadj (1963) is de grootste en bekendste geworden. Het was overigens vooral handel die Nederlanders naar Iran bracht. De Witte Revolutie bracht kansen voor grote en kleine Nederlandse bedrijven omdat de Iraanse welvaart toenam. Dat zorgde voor een groeiende afzetmarkt voor Nederlandse consumentenproducten, zoals kleine elektrische apparaten. Philips begon er zelfs een fabriek.

Die belangen van Nederland in Iran bleven in de jaren zestig en zeventig groeien. De cynicus zal daarom zeggen dat het de Nederlanders in Perzië toch vooral om het eigen economisch gewin te doen is geweest. Toch verklaren economische belangen alléén niet waarom de relaties zo warm waren en de interesse voor Iran zo groot. Wanneer ik spreek met Nederlanders die in Iran hebben gewoond, dan gaat dat steevast gepaard met een soort melancholie. Over hoe ánders Iran was, maar tegelijkertijd zo innemend. Het land met die millennia oude beschaving, verfijnde miniatuurkunst, een taal verwant aan de onze, een oosterse, haast sprookjesachtige sfeer met tapijten, moskeeën en mozaïeken en (tot 1979 althans) een mooie, innemende keizerlijke familie. Dit beeld van Iran loopt als een rode draad door de relaties. De sjah zelf was er bovendien druk mee om het beeld van Iran als het land van Duizend-en-een-nacht te cultiveren. Hoogtepunt daarbij was de extravagante viering van 2500 jaar Perzische monarchie in 1971. Dat feest was zo buitenproportioneel luxueus dat de sjah zijn doel eigenlijk voorbijstreefde. De viering kwam symbool te staan voor de verkwisting door de Iraanse koninklijke familie, in een tijd waarin er onder de gewone bevolking nog zoveel armoede was.

Linkse kritiek

Niet alleen Iran maakte grote veranderingen door in de jaren zestig en zeventig; ook Nederland veranderde. Na de Tweede Wereldoorlog (1940-1945) hadden Nederlanders massaal de schouders gezet onder de wederopbouw en in de jaren zestig werd ons land steeds welvarender. Met de toenemende welvaart werd de verzorgingsstaat uitgebreid, ontzuilde en ontkerkelijkte de samenleving, werden gezinnen kleiner, gingen jongeren steeds vaker studeren en zochten vrouwen steeds vaker werk buiten het gezin. In de loop van de jaren zestig werden vooral jongeren mondiger en begonnen vraagtekens te zetten bij de bestaande machtsverhoudingen. Historicus Duco Hellema noemt de situatie in Nederland midden jaren zestig daarom een 'gezagscrisis'. De oprichting van de anarchistische protestorganisatie Provo (1965-1967) en protestacties op de universiteiten eind jaren zestig zijn voorbeelden van verzet tegen de gevestigde orde. De Tilburgse Katholieke Hogeschool (de huidige Universiteit van Tilburg) werd in april 1969 bezet en een maand later volgde het Maagdenhuis in Amsterdam, waar het bestuur van de Universiteit van Amsterdam huisde. Pas begin jaren zeventig begon volgens Hellema het echte, breder gedragen actievoeren. Er werd begin jaren zeventig massaal kritisch gerapporteerd, gedemonstreerd en gestaakt tegen de industriële groei, voor betere huisvesting, uit solidariteit met onderdrukten in het buitenland, voor betere arbeidsvoorwaarden, noem maar op – zo lang het maar 'links' was.⁹

In die periode nam ook de kritiek op het Nederlandse Iranbeleid toe. Die bezwaren ontstonden in het kielzog van de protesten tegen de Amerikaanse oorlogvoering in Vietnam, de ontwikkelingen in Zuidelijk Afrika en de solidariteit met de Palestijnen. De vredesbeweging kwam op, met als belangrijkste doel de bestrijding van kernwapens en tegengaan van de wapenwedloop. Veel Nederlanders hadden bovendien moeite met de manier waarop hun regering achter de vs aan leek te lopen en pleitte voor een kritischer houding van Nederland binnen de NAVO. De relaties

van Nederland met Iran waren het zoveelste voorbeeld waar Nederland een scheve schaats reed, vond links Nederland. Niet alleen was de sjah een bondgenoot van de vs en volgde Nederland met de warme banden met Iran het Amerikaanse voorbeeld, maar de sjah was ook nog eens een *big spender* op militair gebied in een regio die niet stabiel was. Bovendien onderdrukte hij zijn eigen bevolking. Links Nederland was solidair met de Iraanse oppositie en trok regelmatig met de Iraanse studentenbeweging in Nederland op om de mensenrechtenschendingen in Iran onder de aandacht te brengen. Steeds meer Nederlanders werden zich ervan bewust dat Iran niet het sprookjesland was waarover de damesbladen schreven.

Toen in 1973 in Nederland het sociaaldemocratische kabinet van premier Joop den Uyl (1973-1977) aan de macht kwam, leek de tijd rijp voor verandering in het Nederlandse Iranbeleid. Dat kon niet zomaar, want de oliecrisis van 1973-1974 en het vooruitzicht op een Iraanse mega-order voor Nederlandse oorlogsschepen, betekenden dat er grote belangen op het spel stonden. Ondertussen voerde de sjah de druk op Nederland op. Hij was het er niet mee eens dat er in Nederland in het openbaar kritiek kon worden geuit op zijn regering en hij eiste dat de Nederlandse regering hiertegen zou optreden. Deed de Nederlandse regering dat niet, dan zou dat gevolgen hebben voor de economische relaties tussen de landen. Het anti-sjahactivisme werd ondertussen alleen maar groter, met als hoogtepunt een conferentie georganiseerd door Amnesty International in februari 1977. De Nederlandse regering kwam voor lastige keuzes te staan.

De Iraanse Revolutie

De supermarkt, februari 2019. Mijn oog valt op het tijdschrift *Royalty*, want Farah Diba staat op de cover. Ik blader naar het bijbehorende artikel. 'Op 16 januari stonden miljoenen Iraniërs overal ter wereld stil bij een triest moment,' schrijft koninklijk-huisdeskundige Marc van der Linden naast een foto

van de voormalige keizerin. 'Op die dag, veertig jaar geleden, verliet sjah Mohammad Reza Pahlavi samen met echtgenote Farah zijn land.' Ik haal mijn wenkbrauwen op. Miljoenen Iraniërs? Triest moment? Ik weet dat er Iraniërs zijn die er zo over denken, maar ik heb niet de indruk dat die sentimenten zo breed worden gedragen als Van der Linden hier suggereert. Een paar zinnen later maakt hij het helemaal bont: Farah zou het gezicht zijn van een vrij en democratisch Iran. Een klap in het gezicht van Iraniërs die tijdens het bewind van de sjah in de gevangenissen crepeerden of die streden in de Iraanse Revolutie van 1978-79. Weet Van der Linden dan niet van de gewelddadige onderdrukking van het Iraanse volk tijdens het bewind van Mohammad Reza Pahlavi? De *Royalty* gaat in mijn mandje, want het bewijst maar weer dat het beeld van de sjah als verlicht despoot hardnekkig is.

De Witte Revolutie van de sjah had een volksopstand moeten voorkomen. Maar terwijl de sjah zijn ambitieuze plannen doorvoerde, raakte hij het contact met zijn volk kwijt. De hervormingen op het platteland hadden een grote toestroom van laaggeschoolde arbeiders naar de stad tot gevolg. Die sociale onderlaag leefde in grote armoede, terwijl de Iraanse elite steeds rijker werd. Ook was er ontevredenheid over de aanwezigheid van vooral Amerikaanse adviseurs en zakenlieden in Iran. Verschillende Nederlanders die ik voor dit onderzoek sprak, vertelden dat ze zich stoorden aan de manier waarop veel Amerikanen zich in Iran opstelden, met een zekere neerbuigendheid naar de Iraanse bevolking. Ze hadden hun eigen winkels, scholen en communicatiekanalen en gingen hun eigen gang. Het zette kwaad bloed bij de Iraanse bevolking. Tel daarbij de repressie op die de sjah in toenemende mate nodig had om zijn volk onder de duim te houden en je begrijpt waarom het Iraanse volk in 1978 in opstand kwam tegen zijn regering.

De Iraanse Revolutie werd een Islamitische Revolutie, maar niet omdat Iraniërs zich massaal tot de politieke islam wendden als antwoord op de misstanden onder de sjah. De meesten van

hen wilden dat er een einde kwam aan corruptie en nepotisme, dat de welvaart gelijk werd verdeeld, dat er vrije verkiezingen zouden komen en dat de Iraanse politiek niet langer door buitenstaanders zou worden bepaald. Iraanse linkse intellectuelen probeerden een stem te geven aan de ontevredenheid onder het Iraanse volk, maar slaagden er vaak niet in om de massa voor zich te winnen. Bovendien ontbrak het linkse organisaties, net als de nationalistische organisaties zoals die waar Mosaddeq toe had behoord, aan structuren om het verzet daadkracht te geven. Politieke oppositie was immers onmogelijk gemaakt en communisten in het bijzonder werden in Iran vervolgd. In het buitenland was de internationale *Confederation of Iranian Students (National Union)* (CISNU) actief, die een links, anti-imperialistisch en democratisch geluid liet horen. In Iran was deze organisatie verboden en werden intellectuelen met linkse sympathieën gevangengezet, gemarteld en soms ook ter dood veroordeeld. Daarmee bleef alleen de politieke islam overeind als werkbare bron van verzet. De moskee bleek bovendien de ideale basis om dit verzet vorm te geven. Religie neemt in Iran een centrale plek in, in letterlijke zin omdat moskeeën op centrale plekken in de stad te vinden zijn en verbonden zijn aan de bazaar (markt), maar ook in figuurlijke zin, omdat religieuze gewoonten zoals het driemaal daags¹⁰ samen bidden, het wekelijks vrijdaggebed met bijbehorende preek, sjiiitische feestdagen en religieuze gebruiken een centrale rol innemen in het sociale leven. Religieuze gewoonten kregen politieke betekenis en gaven structuur aan het verzet tegen de sjah. Dus riepen Iraniërs na zonsondergang vanaf hun daken, als saamhorige daad van protest: Allah-oe Akbar, God is Groot!

Op de Iraanse Revolutie werd in Nederland met verbazing gereageerd. De Nederlandse regering had die niet aan zien komen. Deels had dat te maken met de contacten die Nederland in Iran had. De Iraanse elite speelde mooi weer, dus hadden Nederlanders in Iran geen reden om eraan te twijfelen dat de sjah de steun had van zijn volk. Had de Nederlandse regering de kans gegrepen om Iraanse dissidenten te spreken, dan hadden ze hun beeld

wellicht op tijd kunnen bijstellen. Ook speelde wensdenken de Nederlandse regering parten. Er was geen reden om te twijfelen aan het beeld van een stabiel Iran. De mogelijkheden voor het Nederlandse bedrijfsleven in Iran waren daarvoor gewoon te mooi. Te mooi om waar te zijn, maar eerlijk is eerlijk: achteraf is het makkelijk praten.

2. Zaaïen en oogsten: handel met Perzië¹

Zakenman Ary Dirkzwager komt met een rolkoffer de lobby binnenlopen. Geen ongewoon gezicht in het Apollohotel in Amsterdam, maar Dirkzwager komt niet om te logeren. We hebben afgesproken in het restaurant om te praten over zijn vader Albert, die in de jaren zestig en zeventig zaken deed in Iran. In de rolkoffer zitten de familiealbums die hij voor mij heeft meegenomen. Eerst praten we aan één stuk door, dan bladeren we de albums aandachtig door. De foto's geven een inkijkje in het zakenleven van de Zeeuw Albert Dirkzwager. Er zijn foto's bij van de economische missie in communistisch China in 1964. In de hoogtijdagen van de Koude Oorlog moet dat een heel bijzondere reis zijn geweest.² Ik ben vooral geïnteresseerd in de foto's uit Perzië. Het album begint met een selectie foto's van Dirkzwager bij feestelijkheden in het Iraanse bergdorp Dousadj, samen met prinses Beatrix. Een paar bladzijden verderop staan foto's van een bezoek in 1965 van de Iraanse ambassadeur Ahmad Zahir aan het huis van de familie Dirkzwager. Het gezelschap poseert met twee dames in Zeeuwse klederdracht. Weer een paar bladzijden verder in het album staat een foto van Dirkzwager met de sjah.

Albert Dirkzwager was commercieel directeur Koninklijk Kweekbedrijf en Zaadhandel D.J. van der Have. Dit familiebedrijf in het Zeeuwse Kapelle deed in de jaren zestig en zeventig goede zaken in Iran. Wat begon met kleinschalige samenwerking met een Iraans landbouwinstituut begin jaren zestig, resulteerde in 1973 in de oprichting van een joint venture met Abdorreza Pahlavi, halfbroer van de sjah. Van der Have was lang niet het enige Nederlandse bedrijf dat actief was in Iran. Verschillende grote Nederlandse spelers deden er zaken, zoals Philips, de Nederlandse Heidemaatschappij en Stork-Werkspoor. De successen van het Nederlandse bedrijfsleven in Iran zijn terug

te zien in de exportcijfers. Had de Nederlandse uitvoer naar Iran in 1958 nog een waarde van 56,5 miljoen gulden,³ in 1972 was dat bedrag gestegen naar 250 miljoen. In 1976 bereikte de uitvoer naar Iran een hoogtepunt met 808 miljoen gulden.⁴ Het succes van Van der Have in Iran hield met deze ontwikkeling gelijke tred.

Wat maakte het Nederlandse bedrijfsleven zo succesvol in Iran? Wat Iran in de jaren zestig en zeventig zocht, namelijk technische expertise, daar had Nederland meer dan genoeg van te bieden. Nu de koloniën onafhankelijk waren geworden, had Nederland een overschot aan kennis op het gebied van technische ontwikkeling in niet-westerse landen. In het kader van wat indertijd 'technische hulp' heette kon die expertise nu aangeboden worden aan landen als Iran. Deze hulp aan ontwikkelingslanden paste bovendien naadloos in de exportpromotie waar de Nederlandse regering en het bedrijfsleven na de Tweede Wereldoorlog op inzetten. Iran werd vanaf eind jaren vijftig als afzetmarkt bijzonder aantrekkelijk vanwege de goede verwachtingen voor de groei van de Iraanse economie. Vooral toen in de jaren zeventig de olieprijs steeds verder opliepen, keek men overal in het Westen gretig naar de mogelijkheden in het vermogende Iran. De hotels in Teheran zaten vol met internationale zakenlieden en de ambassades hadden hun handen vol aan het in goede banen leiden van alle commerciële activiteiten. De moordende concurrentie op de Iraanse markt betekende dat Nederlandse bedrijven meer nodig hadden dan expertise alleen. Bedrijven die succesvol werden in Iran, beschikten over een x-factor. De geschiedenis van Van der Have in Iran laat zien wat die factor was.

Albert Dirkzwager⁵

Albert Dirkzwager (1915-2009) was een *selfmade man*. Zijn vader was als Jeneverstoker in Maassluis weinig succesvol geweest. Na grote financiële tegenslag werd hij onderhouden door zijn

rijkere broers. Zo groeide Dirkzwager in de jaren twintig op in relatieve armoede. Hij vond in die jonge jaren een rolmodel in zijn oudoom Leen Dirkzwager in Maassluis. Deze man had niet alleen een succesvol scheepsbergingsbedrijf, maar was onder meer ook secretaris van de Haagse Cricketclub (HCC) en van de Nederlandse Voetbalbond. 'Suikeroom' Leen nam de kleine Albert mee naar sportwedstrijden en gaf hem met kerst nieuwe voetbalschoenen. Dankzij oom Leen raakte Albert ervan overtuigd dat de Dirkzwagers tot veel meer in staat waren dan zijn eigen vader had laten zien. Toch had hij nog heel wat obstakels te overwinnen om in de voetsporen van zijn oom te kunnen treden. Het Nederland van de jaren dertig bood weinig kansen voor een gewone jongen als Albert. Hij koos er daarom voor zijn geluk in Nederlands-Indië te beproeven. Daar had hij connecties via oudoom Karel Dammerman, directeur van de botanische tuinen in Bogor, die destijds de naam 's Lands Plantentuin droegen. Albert volgde een opleiding aan de Koloniale Landbouwschool in Deventer en ging werken op de plantage Kali Doeren Cultuur in Djatirotto op Java. Zijn verloofde Albertine van der Have reisde hem na. Albertine was de kleindochter van de oprichter van familiebedrijf Zaadhandel D.J. van der Have in Kapelle. 'Ab en Bertie' trouwden in 1937 in Djatirotto, in de aanwezigheid van hun ouders en de heer Dammerman.⁶ Het jonge stel betrok een groot huis in de nabijheid van de plantages, compleet met bediendes en een paard. Ze kregen hun eerste twee zoons, Ary en Adriaan, en beleefden naar alle waarschijnlijkheid een gelukkige tijd. Toen brak de oorlog uit.

Albert Dirkzwager praatte later niet over zijn periode in Japanse gevangenschap. Ook Albertine sprak niet over de vrouwenkampen die zij met haar twee jonge zoons ternauwernood had overleefd. Van zoon Willem Dirkzwager begreep ik dat zijn broer Ary in het kamp het voedsel bij elkaar had kunnen scharrelen dat hun moeder in leven had gehouden. Toen zij aan het einde van de oorlog het kamp Banjoe Biroe verliet, wog ze volgens Ary nog maar 32 kilogram. Dirkzwager werd

gescheiden van zijn gezin en kwam terecht in mannenkampen, waar hij werd ingezet als dwangarbeider. Ary wist te vertellen dat zijn vader met andere gevangenen in de Zuid-Molukken met een pikhouweel vliegvelden aanlegde. Deze dwangarbeiders werden in het ruim van een vrachtschip van locatie naar locatie verscheept, steeds zonder te weten waar ze waren. Het was zwaar werk en Dirkwager had velen om zich heen zien bezwijken. Zelf was hij nog jong en sterk, maar toch was ook hij op een goed moment ziek geworden. Die ziekte werd zijn redding. Het schip met gevangenen dat zonder hem vertrok, werd gebombardeerd en verging met man en muis. Hij herstelde van zijn ziekte, maar veel langer had de oorlog niet moeten duren. Met de Amerikaanse bombardementen op Hiroshima en Nagasaki kwam de Japanse bezetting tot een einde. Voor het gezin Dirkwager was dat nog net op tijd.

Na de oorlog kwam het gezin naar Nederland en ging Dirkwager aan de slag bij Van der Have, het bedrijf van de familie van zijn vrouw. Liever was hij naar Indië teruggekeerd, maar hij bleef op verzoek van zijn schoonvader Adriaan. Diens gezondheid ging snel achteruit en hij kon Alberts hulp goed gebruiken. Het familiebedrijf maakte in de jaren na de oorlog een verandering door. In Nederland had men zich gerealiseerd dat de landbouw niet terug kon naar de situatie van voor de oorlog. De bevolkingsgroei in combinatie met de oppervlakte van Nederland betekende dat productie moest worden verhoogd. Van der Have droeg bij aan de intensivering van de landbouw door zich toe te leggen op de ontwikkeling van enkel kiemend suikerbietenzaad (monogerm) met een hogere opbrengst (polyploïde). Het bedrijf kwam vanaf eind jaren veertig tot een samenwerking in de zaadveredeling met het Amerikaanse bedrijf Pioneer.⁷ Het was Alberts taak om de nieuwe Zeeuwse rassen in het buitenland aan de man te brengen.

De omstandigheden voor export waren gunstig. De Amerikaanse Marshallhulp kon de Nederlandse economie weliswaar op gang krijgen, maar voor groei op de langere termijn zette de Nederlandse overheid in op een combinatie van exportpromotie

en loonmatiging. Veranderingen in de wereldeconomie zorgden ervoor dat Nederland op exportgebied ook daadwerkelijk successen kon boeken. Het protectionisme van voor de oorlog maakte onder aanmoediging van de Verenigde Staten en met de oprichting van onder andere het Internationaal Monetair Fonds (IMF) plaats voor een vrijer internationaal handelsklimaat. Nederland profiteerde direct: de export groeide in de jaren vijftig met 13 procent per jaar en in de jaren zestig met 9 procent.⁸ Dat was ook terug te zien in de cijfers bij Van der Have. Waren de activiteiten van het zaadbedrijf vlak na de oorlog nog vooral op de Nederlandse markt gericht, in 1969 ging de helft van de omzet van Van der Have naar het buitenland en tien jaar later was dat zestig procent.⁹

Dirkzwager had geen tijd voor een melancholische terugblik op zijn tijd in Indië, zoals bezongen door Wieteke van Dort en Anneke Grönloh. Daarvoor werkte hij te hard. Hij zette in op het uitbreiden van de internationale handel voor Van der Have, eerst in Argentinië en daarna in Japan. Uitgerekend in Japan boekte hij grote successen. Daarmee trad Dirkzwager toe tot een kring van Nederlandse topondernemers. Hij werd onder meer voorzitter van de Japankamer van de Kamer van Koophandel. Het hielp Dirkzwager dat hij zich schijnbaar moeiteloos bewoog in kringen waar het een vanzelfsprekendheid leek dat men had gestudeerd en, als het even kon, lid was geweest van het Leids studentencorps. Helemaal ongestudeerd was hij niet, want Dirkzwager had in het kamp de kans gekregen om in de avonden colleges te volgen bij de latere Leidse hoogleraar Alfred Bachrach die samen met hem was geïnterneerd. Terug in Zeeland las Dirkzwager graag en veel, boeken, maar ook *NRC*, de *New York Times* en de *Herald Tribune* lagen iedere ochtend op kantoor. Ook wat zijn kleding betreft was hij niet van de gemiddelde alumnus te onderscheiden. Voor zijn maatpakken en zijn schoenen ging hij naar Londen.

In 1960 kocht Dirkzwager voor zijn gezin een voormalige pastorie in 's Heer Hendrikskinderen. Albertine, die opgeleid was aan Huis ter Lande, een tuinbouwschool voor jonge vrouwen,

ontfermde zich over de tuin en het interieur. Het werd een klein paradijs. Dit was een thuis waar Ab en Bertje Dirkzwager gastvrij en in stijl hooggeplaatsten konden ontvangen. Dirkzwager was klaar voor zijn volgende internationale succes.

Exportbevordering

Huisvrienden van de familie Dirkzwager in die tijd waren Sidney en Helga van den Bergh. Albert Dirkzwager kende deze oud-directeur van Unilever uit de wereld van de internationale handel, waar Van den Bergh zich na zijn pensioen in 1963 op was gaan toeleggen. Het bedrijfsleven had destijds een belangrijke rol in de exportpromotie na de Tweede Wereldoorlog. Vertegenwoordigers van internationale ondernemingen zoals de Grote Vier (Philips, Shell, Akzo en Unilever) trokken daarbij de kar. Na de oorlog werden, in samenspraak met de regering, twee particuliere organisaties opgericht die de export moesten bevorderen: het Centraal Orgaan voor de Economische Betrekkingen met het Buitenland en het Centraal Instituut voor Handelsvoorlichting (CIHAV). De eerste zorgde bij regeringsonderhandelingen over de betrekkingen met het buitenland voor de vertegenwoordiging van het bedrijfsleven. Het zond delegaties mee vanuit de landbouw, industrie en handel. CIHAV, dat later CIHAN ging heten, richtte zich op voorlichting. In 1962 werd het CIHAN vervangen door de Centrale Kamer voor de Handelsbevordering (CKH). Het CKH werd gehuisvest in het nieuwe, door prins Bernhard geopende Exporthuis in Den Haag. Sidney van den Bergh werd voorzitter van dit overkoepelend orgaan, dat als missie een krachtiger aanpak van exportpromotie had. Er zou nauw worden samengewerkt met de diverse handelskamers en regionale instituten. De activiteiten van de CKH en die van de Federatie van de Nederlandse Kamers van Koophandel voor de Handel met het Buitenland werden op initiatief van het Centraal Orgaan voor de Economische Betrekkingen vanaf 1968 gecoördineerd door de NRH, de Stichting Nationale Raad voor

de Handelsbevordering. Ook van die raad werd Van den Bergh voorzitter. Albert Dirkzwager werd, zoals gezegd, voorzitter van de Nederlands-Japanse Kamer van Koophandel, tot zijn functie in 1966 werd overgenomen door oud-premier Jan de Quay. Ook was hij lid van de Raad van Bestuur van de CKH. Daarnaast was Dirkzwager voorzitter van het departement Zeeland van de Maatschappij voor Nijverheid en Handel, een genootschap dat al sinds 1777 bestond en dat door middel van voorlichting en bijeenkomsten ondernemers samenbracht. In 1964 ging Dirkzwager mee op een economische missie naar communistisch China, onder leiding van Sidney van den Bergh. In 1969 ging hij op eenzelfde missie mee naar Iran, onder leiding van oud-Shell topman Koos Scholtens.

Ook prins Bernhard had een belangrijke rol in de promotie van Nederlandse export. De prins was, in de woorden van Van den Bergh, 'een soort van koninklijke exportbevorderaar': 'Tijdens de reizen van de Centrale Kamer van Handelsbevordering is ons opgevallen hoe groot de reputatie van de prins in het buitenland is en hoe zijn bezoeken op prijs worden gesteld.' Van den Bergh had veel lof voor het talent van prins Bernhard 'om in de betrokken landen zonder tussenkomst van de diplomatieke vertegenwoordigers contacten te leggen.'¹⁰ In deze uitspraak weerklinkt tegelijkertijd ook de onafhankelijkheid waarmee prins Bernhard optrad om de belangen van het bedrijfsleven te bevorderen. Die houding was ingewikkeld voor de Nederlandse regering, die enerzijds graag gebruik maakte van de prins en zijn netwerk, maar anderzijds weinig grip had op zijn activiteiten. Dat was vooral problematisch wanneer de activiteiten van de prins niet in lijn waren met het belang van de Nederlandse regering, wat een enkele keer het geval was. Biograaf Aalders merkt terecht op dat het moeilijk is om een goed beeld te krijgen van de commerciële activiteiten van prins Bernhard zo lang de meeste archieven rondom zijn persoon gesloten zijn. Toch is de rol van de prins ook nu moeilijk te onderschatten,¹¹ vooral ook als het gaat om de activiteiten van Nederland in Iran. Daarover later meer.

Over het algemeen konden de Nederlandse regering en het bedrijfsleven, soms vertegenwoordigd door prins Bernhard, prima met elkaar door één deur. Men deelde een visie op handel die pragmatisch kan worden genoemd, dat wil zeggen: een zienswijze die ogenschijnlijk vrij was van politieke motieven en er puur op gericht was om commerciële mogelijkheden maximaal te benutten. Sidney van den Bergh zei hierover in zijn memoires:

Handel en politiek bijten elkaar niet, heb ik als voorzitter van de Centrale Kamer van Handelsbevordering meerdermale geponereerd. Nederland is zeer sterk afhankelijk van zijn buitenlandse handel. Wij kunnen ons daarom niet beperken tot het voeren van handel met alleen die landen die politiek dezelfde denktrant volgen als de meerderheid bij ons.¹²

Toch was de Nederlandse handelsgeest niet vrij van ideologie. Overheid en bedrijfsleven deelden de aanname, passend bij de tijdgeest, dat internationale handel bijdroeg aan vrede en veiligheid, bijvoorbeeld doordat het ontwikkelingslanden de mogelijkheden bood om zich aan te sluiten bij het moderne, geïndustrialiseerde Westen.

Exportbevordering en economisch liberalisme waren ook de grondslag geweest voor ontwikkelingshulp. De commissie WITHALL stond in 1949 aan de wieg van wat later ontwikkelingssamenwerking zou gaan heten: technische hulp aan laagontwikkelde landen.¹³ Deze technische hulp was in zekere zin een voortzetting van het koloniale denken, waarin westerse landen hun expertise inzetten om de landen die onafhankelijk geworden waren aan zich te binden. Anders gezegd: er werd gezocht naar een nieuwe vorm om de kennis en kunde te benutten die Nederlandse ingenieurs destijds in Nederlands-Indië hadden opgebouwd. De Nederlandse overheid verwachtte met technische hulp een blijvende rol te vervullen in de voormalige koloniën. In Indonesië stuitte men in eerste instantie op weerstand tegen zulke 'bemoeienis', waardoor technische

hulp vanuit Nederland zich al snel richtte op de overgebleven koloniën en op het verstrekken van multilaterale hulp via de Verenigde Naties.¹⁴ Om de samenwerking op technisch gebied te stroomlijnen, verenigde het bedrijfsleven zich in belangenorganisaties. De bekendste daarvan is de stichting Nedeco, opgericht in 1951 door onder meer de bedrijven Adriaan Volker en Van Hattum en Blankevoort. Unilevertopman Paul Rijkens richtte in 1958 Middle East Industrial Development Projects (Midec) op, een organisatie die zich toegede op de ontwikkeling van het Midden-Oosten door middel van investeringen in nieuwe ondernemingen en het ter beschikking stellen van kennis over techniek en bedrijfsvoering. Onder andere Heineken, Philips en KLM deden mee.¹⁵ NACO, een samenwerkingsverband tussen Philips, KLM en Werkspoor voor de aanleg van luchthavens, was ook actief in het Midden-Oosten.¹⁶

Ook de context van de Koude Oorlog speelde een rol in het bieden van technische hulp aan ontwikkelingslanden. In de loop van de jaren vijftig ging exportbevordering steeds meer hand in hand met het bieden van weerstand tegen uitbreiding van het communisme. Dat was al eerder gedaan door de vs, die met hun Marshallplan in West-Europa succesvol waren geweest in het indammen van de invloedssfeer van de Sovjetunie. Voor Nederland is de context van de Koude Oorlog voor het eerst terug te zien in de *Nota inzake de hulpverlening aan minder ontwikkelde gebieden* (1956). Het ministerie van Buitenlandse Zaken constateerde daarin 'een onbevredigende situatie in grote delen der wereld, die uitgestrekte gebieden met enorme bevolking uiterst vatbaar maakt voor politieke onrust en de lokstem van het communisme.'¹⁷ Die visie zou tot in de tweede helft van de jaren zestig centraal blijven staan, tot de oorlog in Vietnam aan toe. Sidney van den Bergh, zelfverklaard 'overtuigd niet-gelover in het socialisme' zei hierover: 'Wij kunnen niet dankbaar genoeg zijn, dat de Amerikanen in Zuid-Vietnam een dam hebben opgeworpen tegen het communistische imperialisme. Vietnam is van ons zeer ver verwijderd, maar toch is de strijd tegen het communisme ook onze strijd'.¹⁸

In de jaren zestig groeide het budget voor bilaterale hulp snel, maar niet vanwege de toegenomen zorg over het uitbreidend communisme. Ook het ontstaan van een Derde Wereldbeweging in de loop van de jaren zestig kan die groei maar deels verklaren.¹⁹ Het bedrijfsleven was de drijvende kracht achter de toename in ontwikkelingshulp. Dat is terug te zien in het ontwikkelingsbeleid. In de *Nota over de hulp aan minder ontwikkelde landen* (1962) werd aangekondigd dat twintig procent van het budget van de bilaterale technische hulp was bedoeld voor de subsidiering van projecten van het Nederlandse bedrijfsleven. Eind jaren zestig was het percentage van de hulp dat door de ontvangende landen in Nederland moest worden besteed, zelfs gegroeid tot 90 procent.²⁰ Ook de benoeming van Berend Udink in 1967 tot de eerste minister van Ontwikkelingshulp (zonder portefeuille) illustreert de nauwe band tussen exportpromotie en ontwikkelingshulp in de jaren zestig. Udink was voor zijn benoeming tot minister algemeen secretaris van de CKH en een belangrijke steun voor Sidney van den Bergh.²¹

Exportbevordering en, in mindere mate, ontwikkelingshulp en bestrijding van het communisme waren in de jaren zestig hoofddoelen in de internationale betrekkingen van Nederland. In die context boekte Albert Dirkzwager voor Van der Have zijn mondiale successen. Daarbij was het hoofddoel de Nederlandse economie draaiende te houden en werkloosheid te bestrijden, maar dat er tegelijkertijd iets goeds gedaan kon worden voor de wereld, was mooi meegenomen. Zoals Dirkzwager zelf zei: 'De arme landen zitten met een voedseltekort dat alleen met betere voedingsgewassen kan worden opgelost. Daar dragen wij ons steentje aan bij.'²² Met de blik naar buiten gericht, groeide Van der Have uit tot een internationale onderneming, actief in West-Europa, Japan, Chili, Uruguay, Marokko, Tunesië en de Verenigde Staten. Waarom Van der Have juist ook in Iran voet aan de grond kreeg, had alles te maken met ontwikkelingen in Iran zelf.

Kansen in Perzië

‘Men moet niet direct met de top beginnen,’ zei de struise Rigdje Wassenaar-Boelstra tegen Mohammad Reza Pahlavi, ‘maar eerst een basis leggen.’ De sjah bezocht de stamboekveehouderij van deze Friese boerin in het kader van zijn staatsbezoek aan Nederland in mei 1959. (Afbeelding 7.) Toen hij interesse toonde in het allerbeste fokvee van boerderij Vijverzathe, raadde mevrouw Wassenaar hem zo’n aankoop resoluut af. Perzië moest eerst maar eens tot verdere ontwikkeling komen voordat ze het haar vee zou verkopen.²³ Het was een goed advies van mevrouw Wassenaar aan de monarch, die later bekend kwam te staan om zijn ondoordachte aankopen. Moderne landbouwmachines die in de opslag bleven, omdat ze niet geschikt waren voor de Iraanse omstandigheden,²⁴ militaire helikopters die stof stonden te vergaren in de woestijn, omdat de expertise ontbrak om ze te onderhouden. Wat zou er van de arme koeien geworden zijn?

De sjah zal wellicht hebben opgekeken van de directheid van de Friese boerin. Koningin Juliana had zich de avond ervoor nog in diplomatieker bewoordingen uitgelaten over de landbouw in Perzië. ‘Wij bewonderen het feit, dat zesduizend jaar geleden uw landbouw reeds dermate ontwikkeld was, dat hij voor lange tijd het klassieke voorbeeld was voor de gehele wereld,’ sprak ze in het Frans tijdens een galadiner in het Paleis op de Dam. Maar met die uitspraak kon ze niet verbloemen dat Perzië zesduizend jaar later bepaald geen voorloper meer was. Tachtig procent van de Iraniërs was op dat moment actief in de agrarische sector, dus Iran was nog steeds sterk afhankelijk van landbouw. Toch was slechts tien procent van het Iraanse land in cultuur gebracht. Daarvan lag dan weer het grootste deel braak en het deel dat wel in gebruik was had een bijzonder lage opbrengst per hectare.²⁵ Om hier verandering in te brengen kon de sjah Nederlandse landbouwkennis goed gebruiken. Logisch dus dat hij met zoveel interesse naar de koeien van boerin Wassenaar had gekeken.

Voor een land als Perzië dat aan de vooravond stond van ingrijpende landhervormingen was Nederland een interessante partner. Juist op het gebied van landbouw, maar ook bijvoorbeeld irrigatie en waterbouwkunde, had Nederland technische expertise opgebouwd. Veel van die kennis was opgedaan in de voormalige koloniën, wat betekende dat de Nederlandse experts bekend waren met uiteenlopende geologische en klimatologische omstandigheden. Iran was één van de contexten waarin de Nederlanders hun kennis in de vorm van technische hulp konden inzetten, maar niet alleen technische bureaus kregen er kansen. Ook voor andere sectoren van de Nederlandse economie ontstonden mogelijkheden. De hervormingen in Iran gingen namelijk gepaard met een snelle economische groei, die zorgde voor een toename in vraag naar allerlei consumentenproducten. Ambassadesecretaris van de Nederlandse ambassade in Teheran J.G. de Jong sprak daar tijdens de Technische Voorjaarsbeurs in de Jaarbeurs in Utrecht in april 1960 zo over:

De bevolking, gehaald uit een eeuwenlange slaap, begint behoefte te vertonen aan velerlei zaken, waar zij kortgeleden nog geen weet van had. In enkele decennia is op breed niveau de lemen hut vervangen door een stenen huis, hetgeen heeft geleid tot steen- en cementindustrieën, en tot de behoefte aan een woninginrichting, van meubels tot linoleum. Eeuwenlang levende zonder veel variatie in het dagelijks voedsel, opent zich voor hen een nieuwe wereld aan levensmiddelen, waaronder ook voor ons heel gewone producten, zoals wit brood en gele kaas. Analfabeet zijnde, had zij geen enkele behoefte aan boeken en cahiers, die thans in toenemende mate worden gemaakt. De elektriciteit ontdekkende, is er een markt ontstaan in elektrische producten, terwijl het radiobezit wordt aangemoedigd door de centrale regering. Even sterk is de verandering, die zich in kleding aan het voltrekken is: naar mate de sluier wordt afgeschaft, wordt de behoefte aan modieuze dameskleding groter. Opvallend is tevens dat ook

bij de heren de vraag naar modieuze westerse kleding sterk toeneemt.²⁶

De verwachting dat de sluier in Iran langzaamaan werd afgeschaft is met de kennis van nu op zijn minst opvallend te noemen, maar waar het hier om gaat is dat er in 1960 volgens experts als De Jong kansen genoeg waren in Iran voor Nederlandse bedrijven op zoek naar nieuwe afzetmarkten. Die voorspelling klopte, want de Iraanse economie zou in de twee decennia na de toespraak van De Jong inderdaad flink blijven groeien.²⁷

Dat er kansen in Iran lagen, betekende nog niet dat het Nederlandse bedrijfsleven stond te dringen om die te pakken. Aan de inzet van de Economische Voorlichtingsdienst (EVD, tegenwoordig de RVO) van het ministerie van Economische Zaken lag het niet. Die besteedde rondom het staatsbezoek van de sjah veel aandacht aan de kansen voor Nederlandse ondernemingen in Iran. In hun blad *Economische Voorlichting* was uitgebreid te lezen over de ontwikkelingsprogramma's en economische groei van Iran.²⁸ Om de handel met Perzië makkelijker te maken werd net voor het bezoek van de sjah aan Nederland, in april 1959 de *Mercantile Bank of Iran and Holland* opgericht.²⁹ Toch was mevrouw Wassenaar niet de enige die terughoudend reageerde op de mogelijkheden om handel te drijven met Iran. De Jong weet de aarzeling van het Nederlandse bedrijfsleven aan een gebrek aan kennis. Hij wees erop dat in Iran 'een volk woont dat een met ons verwante taal spreekt en dat evenzeer als wij behoort tot de zg. Indo-Germaanse volksgroep'. Hij zag daarom 'geen enkele reden om de maatschappij met gereserveerdheid tegemoet te treden, althans met méér gereserveerdheid dan een andere.' Toch moest ook De Jong toegeven dat het allemaal niet vanzelf ging. Wie zaken wilde doen in Iran, moest er zelf naartoe, want 'De Pers [...] wenst bij voorkeur de zaak mondeling te bespreken.' Ook was illustratiemateriaal van belang, 'daar de Pers zeer visueel is ingesteld en liever ziet dan lange verklaringen aanhoort.' Verder moest men zich 'tijd gunnen en het beleefdheidsceremonieel over zich heen laten gaan zonder ongeduldig te worden daar het

een wezenlijk bestanddeel van de onderhandelingen uitmaakt en de Pers ertoe dient om de man tegenover zich beter te leren kennen.³⁰

In de woorden van De Jong klonk het zakendoen in Iran al ingewikkeld genoeg, maar in de praktijk lag het allemaal nog iets ingewikkelder. De Jong noemde het niet in zijn toespraak, maar minstens zo belangrijk als de 'vele kopjes thee' die gedronken moesten worden, was het hebben van connecties in Iran en hoe hoger de connecties, hoe groter de kansen. Het was daarom goed nieuws voor grote Nederlandse bedrijven dat prins Bernhard goede persoonlijke relaties onderhield met de sjah. De prins had raadgevende posities bij verschillende Nederlandse topconcerns en was bevriend met verschillende hoge functionarissen. Hij deed regelmatig een goed woordje bij de sjah voor deze bedrijven, met wie hij persoonlijk bevriend was. Zo worden de connecties van de prins in verband gebracht met orders voor Verolme eind jaren vijftig, een order voor Rijn Schelde Verolme (RSV) eind jaren zeventig³¹ en aangenomen kan worden dat ook het succes van Fokker bij de sjah op prins Bernhards conto kan worden geschreven.³² Ongetwijfeld zijn er veel meer voorbeelden te noemen, al is lang niet altijd duidelijk wat de rol van de prins-gemaal precies is geweest. Prins Bernhard had overigens lang niet altijd succes. Zijn betrokkenheid bij een poging tot het binnenslepen van een grote order voor NACO in de jaren zestig liep op niets uit.³³ Ook in 1961, toen KLM concurreerde om samenwerking met Iranair, kon de voorspraak van de prins niet voorkomen dat de deal naar het Amerikaanse luchtvaartbedrijf Pan Am ging.³⁴ Toch had Nederland met prins Bernhard een troefkaart in handen.

Niet alleen de connecties van de prins-gemaal met de sjah werkten in het voordeel van Nederland. De kansen voor het Nederlandse bedrijfsleven hingen ook samen met deelname aan het olieconsortium dat vanaf midden jaren vijftig de olie in Iran beheerde en exploiteerde. Het ontstaan van dat internationale consortium was het gevolg van turbulente politieke ontwikkelingen in Iran begin jaren vijftig. Zoals gezegd woedt

de academische discussie over de coup van 1953 tegen Mosaddeq nog voort, maar er bestaat geen twijfel over de motieven van de vs en Groot-Brittannië om die regering omver te werpen. De nationalisatie van Iraanse olie door de regering van Mosaddeq ging immers ten koste van de Britse oliebelangen in Iran. De vs hadden ondertussen zorgen over de banden tussen Mosaddeq en de Sovjetunie en over de wankelende positie van de prowesterse sjah. Na de mislukte coup poging van de CIA en MI6 vluchtte de sjah en zijn tweede vrouw Soraya naar Rome. Toen de staatsgreep daarna alsnog slaagde, keerde de sjah per KLM-vliegtuig terug. Andere maatschappijen hadden gearzeld, maar het leek de KLM wel een mooie publiciteitsstunt.³⁵

De coup van 1953 werd een keerpunt in de geschiedenis van Iran in de twintigste eeuw. Het jaar 1953 wordt door historici aangehouden als het begin van de hechte relatie tussen de vs en Iran. Mede door die Amerikaanse steun kon de sjah zich veroorloven steeds despotischer te gaan regeren. De Britten waren de grote verliezers. Of tenminste, dat was de indruk die moest worden gewekt gezien het grote anti-Britse sentiment in Iran. Omdat de monopoliepositie van de Britten in de Iraanse olie in de ogen van het Iraanse publiek onhoudbaar was geworden, werd die bedrijfstak alsnog genationaliseerd. Dat betekende in theorie dat het eigendom volledig in handen kwam van de Nationale Iraanse Oliemaatschappij (NIOC), maar de praktijk was anders. Een internationaal consortium kreeg de regie over het beheer, de exploitatie, raffinage en export van de olie. In feite bleef Groot-Brittannië met British Petroleum (40 procent) en een aandeel in Shell de belangrijkste speler in de Iraanse olie. Het Brits-Nederlandse concern Shell maakte namelijk voor veertien procent deel uit van dit consortium. Andere spelers waren vijf Amerikaanse oliemaatschappijen (met samen een aandeel van 40 procent) en één Franse (zes procent). Voor alle nieuwe spelers gold dat zij een aanzienlijk bedrag aan BP betaalden ter compensatie voor de door BP bij de nationalisatie misgelopen inkomsten. Die kwamen overigens bovenop de compensatie die BP van de Iraanse regering ontving. Al met al mag duidelijk zijn dat BP

er nog niet zo slecht vanaf kwam. Om in Iran zoveel mogelijk de indruk te wekken dat Groot-Brittannië flink aan macht had ingeboet, werd het olieconsortium in Nederland ondergebracht en kwam het bovendien onder Nederlandse leiding. Nederland werd in dit consortium gezien als een neutrale partij en bovendien één met lange ervaring in de olie-industrie.³⁶

De eerste directeur van het consortium was Jan Brouwer, maar die werd na een jaar directeur van Shell. Brouwer werd opgevolgd door Koos Scholtens, daarvoor directeur van Shell. Manuchehr Farmanfarmaian had met beide Nederlanders vriendschappelijk contact. Hij was één van de twee Iraanse leden van de raad van bestuur van het consortium en een invloedrijk persoon. Zijn vader was Abdol Hossein Mirza Farman Farma, op zijn beurt weer de zoon van de Kadjarse kroonprins Abbas Mirza. Verschillende van Manuchehers vijfentwintig broers kregen invloedrijke posities binnen de Iraanse regering. Over Scholtens zei Farmanfarmaian:

Hij was niet getrouwd toen ik hem leerde kennen en altijd werd hij vergezeld door beeldschone secretaresses. Het was een imago en levensstijl die ik kon waarderen. [...] Omdat ik inmiddels zelf ook zo goed als vrijgezel was, brachten Scholtens en ik veel tijd met elkaar door en werden vrienden. [...] Het was eigenlijk Scholtens, niet Brouwer, die de olie-industrie in Iran moderniseerde – het vergroten van de boorcapaciteit, exploratie, export en ontwikkeling. Op een dag vertelde hij dat hij tienduizend wooneenheden aan het bouwen was. In de hele periode dat Mosaddeq aan de macht was, waren er nog geen zeshonderd gerealiseerd geweest. Zijn nalatenschap was groot; niemand zou ooit iets vergelijkbaars bereiken.³⁷

Farmanfarmaian vond een rolmodel in de oudere Scholtens. Hij had waardering voor zijn directe stijl van leidinggeven, zijn principiële benadering en zijn werketos. Scholtens had dertig jaar ervaring in de olie, onder andere in Indonesië waar hij na zijn vertrek een invloedrijke rol bleef houden. Ook in Iran bouwde

Scholtens een invloedrijke positie op. Zijn netwerk en reputatie was van groot belang voor het Nederlandse bedrijfsleven. Hij tipte een bekende uit de oliewereld, de Nederlander K.E. Pomes, dat er in Iran behoefte was aan een bouwkundig adviesbureau. Pomes richtte daarop Middle East Consultants (Mecon) op en Scholtens betrok dit bureau bij verschillende projecten van het consortium. Onder Scholtens' leiding werd onder meer het plan ontwikkeld om op het eiland Kharq een gigantische olieafschephaven te bouwen. Naast Mecon werden Bredero en Stork-Werkspoor, beide aandeelhouders in Mecon, bij dit project betrokken. De helikopterpiloten van de Nederlandse firma Schreiner Aero Contractors brachten mensen en materiaal aan land en deden verschillende spectaculaire expedities. Toen eind jaren vijftig in de rivier de Dez een dam werd aangebracht, die het mogelijk maakte een veel groter gebied te irrigeren, werd Nedeco verantwoordelijk voor de planning van dit grootschalige ontwikkelingsproject. Nedeco kreeg bovendien de opdracht om de nieuwe haven van Bandar Abbas te bouwen, wat leidde tot een samenwerking die tot 1991 heeft geduurd. De Nederlandse Heidemaatschappij kreeg het toezicht over de irrigatiewerkzaamheden in de Dezvallei, maar ook voor andere Nederlandse bedrijven ontstonden hier kansen. Paul Rijkens kon rekenen op projecten voor Midec in de vorm van de bouw van een chemische fabriek en een olieraffinaderij. Mecon maakte in 1963 de ontwerpen voor de herbouw van het Iraanse bergdorp Dousadj door onder meer Nederlandse vrijwilligers en hield er toezicht op de bouw. Het mag duidelijk zijn dat het voorzitterschap van Scholtens direct en indirect van grote betekenis is geweest voor het Nederlandse bedrijfsleven in Iran.³⁸

Hoezeer Scholtens' werk door de Iraanse regering gewaardeerd werd, bleek uit de prestigieuze Homajoenonderscheiding die hij in 1958 uit handen van de sjah ontving. Dit was ter ere van de opening van Scholtens' project op het eiland Kharq.³⁹ Scholtens was inmiddels terug in Nederland, maar bleef nog lange tijd bij Iran betrokken en was voorzitter van de economische missie naar Iran in mei 1969, waar ook Albert Dirkzwager aan deelnam.⁴⁰ Ook zijn vriendschap met Manuchehr Farmanfarmaian hield

stand. Farmanfarmaians toenmalige Amerikaanse echtgenote Gean Miller en hun dochter Roxane verhuisden naar Nederland, dus Manuchehr was daar zelf ook vaak. Farmanfarmaians band met Nederland verdiepte verder toen hij in 1966 trouwde met de Nederlandse Petronella Kahman, dochter van zakenman in de papierim- en export P.F.M. Kahman. Toen Scholtens in 1972 plotseling overleed voelde dat voor Farmanfarmaian, 'alsof ik de beste vriend verloor die ik ooit had gehad'.⁴¹

Farmanfarmaians memoires, vol intriges, mooie vrouwen, cocktailparty's en jachtpartijen, zijn waarschijnlijk geen betrouwbare bron om historische feiten en ontwikkelingen te achterhalen. Wel geven die iets weer van de banden tussen Iraanse hooggeplaatsten en Nederlandse zakenlieden die de economische banden tussen Nederland en Iran mogelijk maakten. Historicus James Bill, die de relaties tussen de vs en Iran onderzocht, spreekt in dit verband over *old boys networks*. In *The Eagle and the Lion* zet hij de manier uiteen waarop de relaties tussen de vs en Iran vorm kregen. Daarin speelden de banden tussen de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken Henry Kissinger, investeerder David Rockefeller en de hoogste kringen rondom de sjah een centrale rol. Het grote belang van dit soort netwerken blijkt ook uit de geschiedenis van Van der Have in Iran.

Van der Have in Iran

'Dit was een prijsfoto voor hem,' zegt Willem Dirkzwager. Ik ben te gast bij de jongste zoon van Albert Dirkzwager om meer te weten te komen over zijn vader. Willem heeft voor de gelegenheid verschillende objecten en documenten klaargelegd. Op dit moment heeft hij een lijstje in zijn handen met daarin een zwart-witfoto. De foto is genomen in het Iraanse bergdorp Dousadj. Op de afbeelding steekt een spade uit de grond, daarachter is een kuil te zien en aan de rand daarvan staat een groep mensen met in het midden prinses Beatrix. (Afbeelding 23.) Willem wijst zijn vader aan, achterin, met een kaal hoofd en een zonnebril. Deze

foto, vertelt hij, hing op de werkkamer van Albert Dirkwager in 's Heer Hendrikskinderen, samen met lijstjes met foto's van andere bijzondere gebeurtenissen. Een foto van Albert en Ary Dirkwager met de sjah, bijvoorbeeld en een foto van het echtpaar Dirkwager met prins Bernhard. Ze geven het zakelijk succes van Albert Dirkwager weer en vormden daarmee, zegt Willem, 'een illustratie van wat hij heeft laten zien wat zijn vader niet liet zien.'

Albert Dirkwager was trots op zijn successen in Iran.⁴² Het was niet vanzelf gegaan en zijn geduld was voortdurend op de proef gesteld, maar uiteindelijk had hij in Iran veel bereikt voor Van der Have. Het begon begin jaren zestig in de suikerbietenteelt. Wie ooit in Iran is geweest, kent de centrale rol die suiker inneemt in Iraanse cultuur, bijvoorbeeld bij de eerdergenoemde kopjes thee, maar ook in de zoetigheden die worden geserveerd. Begin jaren zestig was Iran voor zijn suikerconsumptie grotendeels afhankelijk van import uit het buitenland en daar wilde de sjah graag verandering in brengen. Op advies van deskundigen werd gekeken naar bietsuiker, dat vele voordelen heeft ten opzichte van de suikerrietcultuur waarmee Iran vanuit het verleden bekend was. Suikerbiet kan beter tegen zilte omstandigheden, groeit sneller en heeft interessante bijproducten. Om voor de Iraanse landbouw geschikte suikerbietenrassen te telen werd door de Iraanse overheid het *Sugar Beet Seeds Institute* (SBSI) opgericht, dat onder het ministerie van Landbouw viel. Nedeco kreeg de opdracht tot de bouw van het instituut dat werd ingericht met de meest moderne apparatuur. Aan het hoofd kwam ene Gharabaghi te staan, een Iraanse wetenschapper die veel van zijn kennis over zaadverdeling in het buitenland had opgedaan en vloeiend Engels en Russisch sprak.

Het Iraanse ministerie van Landbouw zocht naar buitenlandse technische hulp bij de kweek van bietenzaad dat geschikt zou zijn voor de Iraanse geologische en klimatologische omstandigheden. Via de Voedsel- en Landbouworganisatie van de Verenigde Naties in Iran, in de persoon van Nederlander Jan Petiet, werd contact gelegd met Van der Have. Zo kwam het dat Dirkwager in 1960 te gast was bij het SBSI in Karaj. Dirkwager noemde

het spiksplinternieuwe instituut 'een soort droompaleis waar aan alles is gebouwd, maar waar echter niets wordt uitgevoerd.' Hij was hoopvol over de mogelijkheden voor samenwerking. Ze konden in Iran niet eeuwig met ouderwets diploïde zaad blijven werken, meende hij, en zouden ongetwijfeld de overstap gaan maken naar zaad met een hogere opbrengst. En dat zou niet lukken zonder buitenlandse hulp. 'Met veel tact kan men dit trotse volk dus wel benaderen en zij zijn pienter genoeg om hun konklusies te trekken,' schreef Dirkzwager aan zijn zwagers vanuit zijn hotel in Teheran. Op het SBSI werd ondertussen nog wel een poging gedaan om zelfstandig gebruik te maken van het zaad dat Dirkzwager naar het instituut had gestuurd. Petiet had er hartelijk om gelachen, want dat zaad was natuurlijk steriel. 'Jullie zijn nog slimmer dan de joden,' had men tegen Petiet over de Nederlanders gezegd, waarna ze alsnog gingen samenwerken met Van der Have. Door vijf proefvelden door heel Iran in te richten kon het SBSI een beeld krijgen van wat het Zeeuwse zaad te bieden had in een Iraanse context. In juni 1963 werden tijdens het bezoek aan Kapelle van de Iraanse landbouwminister Riahi de resultaten gepresenteerd. Hij was zeer tevreden.

Van der Have hoopte een contract voor structurele samenwerking met het SBSI binnen te slepen. Wolter Eijkenduijn reisde regelmatig voor Van der Have naar Iran om hierover onderhandelingen te voeren. De samenwerking met het SBSI was op dat moment niet lucratief voor Van der Have. Men was blij als de geïnvesteerde kosten eruit waren. Ondertussen oriënteerde Eijkenduijn zich ook op andere kansen op de Iraanse markt, zoals directe verkoop van elitezaad aan Iraanse afnemers. Dat was nog niet zo eenvoudig. Door de samenwerking met het SBSI was Van der Have afhankelijk van de Iraanse overheid, terwijl concurrenten die direct zaken deden met de private sector de grote orders binnen leken te slepen. Vooral de Duitse firma Kleinwanzleben (KWS) was een geduchte concurrent vanwege connecties met het Iraanse suikersyndicaat. Het hoofd van het syndicaat, ene Azod, werd als vertegenwoordiger van KWS in Iran beschouwd. KWS was daarmee niet alleen een concurrent

voor Van der Have in de strijd om samenwerking met het SBSI, maar ook een concurrent voor het SBSI zelf, dat de ontwikkeling, productie en distributie van zaad in Iran liever in eigen hand hield. Dat laatste werkte uiteindelijk in het voordeel van Van der Have. Gharabaghi prefereerde de samenwerking met Van der Have boven KWS, juist om een sterk tegenwicht te bieden tegen de oprukkende private sector, maar de samenwerking verliep moeizaam. Als Gharabaghi ergens geen heil in zag, dan gebeurde het niet. Het liefst was deze baas van het SBSI überhaupt niet met een buitenlands bedrijf in zee gegaan, maar hij had daarin gewoonweg geen keus. De sfeer was vaak gespannen. Toen Eijkenduijn aangaf dat Van der Have interesse had om zelf suikerbietenzaad op de Iraanse markt te brengen, maakte dat Gharabaghi vreselijk boos en leek de samenwerking te gaan klappen.

Eijkenduijn leek weinig plezier te hebben in het onderhandelen voor Van der Have in Iran. Tussen de regels van zijn brieven en rapporten aan Kapelle hoor je hem als het ware zuchten en steunen. 'De schooiers zitten onder elkaar Farsi te praten en je hebt dan zo het lekkere gevoel, dat je aan alle kanten besjoemeld wordt,' zei hij toen de besprekingen met het SBSI moeizaam verliepen. Hij klaagde over het 'gezwam' en 'geleuter' van de Iraniërs en kon het niet waarden dat ook mannen hem begroetten met een omhelzing. Toch was hij in zijn verslag van september 1965 ineens in zijn element. Toen deed zich een mooie kans voor om Van der Have in Iran in de schijnwerpers te zetten. Ter gelegenheid van de Dag van de Landbouw bezocht de sjah het zaadverbeteringsinstituut SPII en Van der Have was uitgenodigd om aanwezig te zijn. Na zulk persoonlijk contact met de sjah, verwachtte Eijkenduijn, kon niemand in Iran meer om Van der Have heen.

Dirkzwager liet niets aan het toeval over. Bij de plechtigheden waren, behalve Wolter Eijkenduijn, ook Albert en zijn zoon Ary Dirkzwager aanwezig. Ary studeerde nog en was op dat moment voor scriptieonderzoek in Iran. Bovendien was KLM-stewardess Irene Teunissen bereid gevonden om in klederdracht te figureren als Zuid-Bevelandse boerin. Zij zou de sjah twee

poppen aanbieden, gestoken in dezelfde klederdracht als zichzelf. Eijkenduijn schreef erover aan Kapelle: 'Toen zijne majesteit bij de suikerbietenstand kwam, keek hij verrast naar de juffrouw. Hij kende het kostuum en toen hij de poppen had gekregen alsmede het fotoboek over Zeeland (*Ontworsteld land*) begon hij ons uitvoerig te vragen naar de stand van de Delta werken, het aantal hectaren land wat er weer bij zou komen en vroeg verder nog het een en ander over onze activiteiten. Met zijn cadeautjes was hij bijzonder ingenomen [...]'. (Afbeelding 25.)

Toch leverde deze publiciteit niet direct iets op. Eijkenduijn begon nu echt zijn geduld te verliezen. Aan het einde van zijn laatste bezoek, in januari 1967, trok hij zijn conclusie: 'Iran blijft een rotland om zaken te doen.' Hij vertrok kort daarop bij Van der Have en ging aan de slag bij Kuhn in Naarden. Ton Hendriksen, die in juni 1967 namens Van der Have naar Iran reisde, vreesde dat Eijkenduijn zijn opgebouwde netwerk in Iran zou meenemen in zijn reizen voor deze concurrent. Over de kansen voor Van der Have in Iran was hij overigens net zo somber gestemd, hoewel, zo dacht hij, misschien de nieuwste ontwikkeling nog interessant kon zijn voor Van der Have, namelijk de oriëntatie van Iran op winterbiet. Hij adviseerde daarom om de contacten toch nog even warm te houden.

Dat bleek een verstandige beslissing. Anderhalf jaar later, in november 1968, vloog het echtpaar Dirkwager terug naar Nederland met het langverwachte contract tussen Van der Have en het ministerie van Landbouw in de binnenzak van Albert. Het was een lucratieve deal: het SBSI zou jaarlijks tien ton suikerbieten elitezaad kopen, á 175 gulden per kilo. Daarnaast ontving Van der Have een royalty van ongeveer vijftig guldencent per kilo over wat door het SBSI zelf zou worden geproduceerd in het vijfde, zesde en zevende jaar van de samenwerking. Dirkwager was in zijn nopjes. 'Wij zijn ook overwinnaars ten opzichte van Kleinwanzleben!' schreef hij tijdens zijn verblijf in het Vanak-hotel in Teheran aan zijn zwagers Piet en Daan van der Have.

De samenwerking die via dit contract tot stand was gekomen, kende ups en downs, maar werd in 1974 nog eens met vijf jaar

verlengd. De verwachting was dat dat in 1979 nog eens zou gebeuren, tot het SBSI in 1984 zelfstandig verder zou kunnen met de ontwikkeling en productie van suikerbietenzaad voor de Iraanse markt. Ondertussen sleepte Van der Have in Iran nog grotere successen binnen dan de deal met het SBSI. Begin jaren zeventig zorgde verdere liberalisering van de agrarische sector in Iran voor een inkrimping van de macht van zaadverbeteringsinstituten zoals het SBSI. Dat betekende nieuwe kansen voor internationale spelers als Van der Have. Het Landbouwontwikkelingsfonds van Iran ging zelfs actief op zoek naar commerciële samenwerking met buitenlandse partijen. Dirkwzager had wel oren naar zo'n samenwerking, maar er waren helaas verschillende andere kapers op de kust, waaronder het geduchte KWS. Deze concurrent met hooggeplaatste contacten was moeilijk te verslaan.

Van der Have had één voordeel ten opzichte van KWS. Ze hadden een binnen het eigen bedrijf opgeleide Iraniër in dienst, Ali Hosseini.⁴³ Via Petiet van de FAO en in het kader van het VN-programma voor technische hulp was Hosseini begin jaren zestig onder Hendriksen komen werken. Omdat hij bijzonder in de smaak viel, werd hij behouden voor Van der Have en opgeleid in Deventer en in de vs. De jonge Iraniër voelde zich thuis in de Zeeuwse polders. Ook Dirkwzager was op Hosseini gesteld geraakt en inmiddels op een haast vaderlijke manier bij hem betrokken. Begin jaren zeventig legde Hosseini zich volledig toe op het onderzoeken van mogelijkheden in Iran. De omstandigheden waren gunstig, nu de macht van Gharabaghi's instituut steeds verder werd ingeperkt. 'Blijkbaar wil de staat ze niet meer met modder laten spelen,' rapporteerde Hosseini aan het hoofdkantoor in Kapelle. Maar om KWS voor te zijn, moest Van der Have op zoek naar een Iraanse compagnon, want voor het oprichten van een dependance in Iran was een Iraanse partner nodig met meer dan de helft van de aandelen in bezit. Die partner werd gevonden in Abdorreza Pahlavi, landbouwmagnaat en halfbroer van de sjah. Ook twee Amerikaanse partijen wilden investeren in het bedrijf dat Pishrow ging heten: het bedrijf Pioneer Hi-bred en

de investeerder John Goelet. Met deze partners kwam Van der Have bijzonder sterk voor de dag.

Het ministerie van Landbouw was geïnteresseerd in samenwerking met Pishrow, maar had ook gesprekken met KWS en een Brits concern. Op 18 mei 1973 vond een ontmoeting plaats tussen het ministerie van Landbouw en alle geïnteresseerde buitenlandse bedrijven, een bijeenkomst die Hosseini omschreef als een soort veiling. Ondanks bikkelharde concurrentie kreeg Van der Have de deal. In juni 1973 werd het contract getekend tussen het ministerie van Landbouw en Pishrow voor zaadverbetering van graanzadenvoorziening in de provincies Khorasan, Gorgan en Mazanderan.

De jaren hierna waren in Iran bijzonder lucratief voor Van der Have, dat een aandeel in Pishrow nam van 27 procent. In 1975 werd de Pishrowfabriek in Mashhad geopend. Vanaf 1976 namen de inkomsten flink toe, omdat prins Abdorreza een beter contract met het ministerie van Landbouw onderhandelde, met een betere prijs voor het geleverde zaad. *The future of Pishrow is well-assured* concludeerde Hosseini na deze deal, die ook nog eens met acht jaar werd verlengd. Ook de samenwerking met SBSI ging deels via Pishrow lopen. Dat Pishrow goede zaken deed blijkt ook uit de notulen van de bestuursvergaderingen. Hosseini mocht op kosten van Pishrow een appartement voor zichzelf gaan kopen en op zoek gaan naar een boerderij van middelmatige grootte in de buurt van de Mashhadfabriek, met als doel het aanleggen van proefvelden. Dirkzwager kreeg in 1978 als bestuurslid een dividend uitbetaald van zevenenhalfduizend gulden. Hosseini had ondertussen een mooie Mercedes voor de deur, passend bij zijn functie. Niets in de archieven van Van der Have doet vermoeden dat Iran inmiddels aan de vooravond stond van een revolutie, die een abrupt einde zou betekenen voor Van der Have in het land.

Pishrow was nog volop in ontwikkeling toen de Iraanse Revolutie plaatsvond, maar de joint venture achter Pishrow werd ontbonden. Abdorreza Pahlavi vluchtte uit Iran om nooit meer terug te keren en de internationale partners werden uitgekocht.

Van der Have moest in onderhandeling met de nieuwe Iraanse machthebbers. Dat was niet alleen maar slecht nieuws. De onderhandelingen met overwinnaars van de Iraanse Revolutie, vertegenwoordigd in de revolutionaire Onderdruktenstichting (*Bonyad-e Mostazafan*) in het voorjaar van 1979 leverde Van der Have uiteindelijk nog eens bijna 1,9 miljoen gulden op.

De x-factor

Wat was de zogeheten x-factor die het succes van Van der Have in Iran verklaart? Die is niet in één zin te vatten. De positieve en constructieve houding van Dirkzwager springt eruit. Niet alleen zichzelf, maar ook Albertine genoot van het reizen naar Iran en dat hielp ongetwijfeld om de relaties op te bouwen. Waar Eijkenduijn voor de Iraniërs geen goed woord over leek te hebben, komt van Dirkzwager zelden een onvertogen woord. Ook de deskundigheid van de werknemers, vooral Hosseini en Hendriksen, zijn belangrijk geweest voor het slagen van Van der Have in Iran. Toch waren een positieve instelling en goede voorbereidingen alleen niet genoeg om in Iran voet aan de grond te krijgen. Ook voor Van der Have begon het namelijk met connecties op hoger niveau. Dirkzwager zelf noemt de rol van prins Bernhard doorslaggevend voor de contacten bij de Pahlavi's, maar de eer komt toch vooral iemand anders toe: generaal Esmail Riahi. Steeds wanneer er vooruitgang werd geboekt, duikt in de archieven de naam van deze oud-generaal op. Als minister van Landbouw van Iran bezocht hij in juni 1963 Kapelle. In oktober van dat jaar zijn Landbouwminister Riahi en Dirkzwager samen met prinses Beatrix in het met Nederlandse steun herbouwde dorp Dousadj. Tijdens de Dag van de Landbouw regelt Riahi hoogstpersoonlijk dat de Nederlandse heren en dame een moment samen met de sjah hebben. Als de onderhandelingen met het SBSI stroperig verlopen, wijt Eijkenduijn dat aan de zwakke positie van Riahi ten opzichte van zijn staatssecretarissen. Wanneer Riahi vervolgens ambassadeur van Iran in Nederland wordt, komt er weer schot in

de zaak. Riahi organiseert in juni 1968 in de Iraanse residentie Wiltzangk een diner voor de medewerkers van Van der Have en het SBSI, wanneer de laatsten in Nederland op bezoek zijn. Ook beloofde hij bij de sjah een goed woordje voor Van der Have te doen. Inderdaad komt het begerde contract met het SBSI daarna snel tot stand.

Dirkzwager maakt geen geheim van het belang van Riahi voor de successen van Van der Have. In zijn correspondentie aan Piet en Daan vanuit Teheran noemt Dirkzwager Riahi 'onze agent' en zegt hij dat hij nog van Riahi wil weten welk percentage hij moet hebben – 'dat is een tere zaak'. Ook de Nederlandse ambassadeur Jonker noemt Riahi in zijn correspondentie aan Dirkzwager 'uw vertegenwoordiger'. Begin jaren zeventig legde Riahi het contact met prins Abdorreza Pahlavi en was de generaal steeds aanwezig bij de besprekingen met de prins. Hij organiseerde cocktailparty's voor de betrokkenen. Ook zijn zoon en landbouwkundige prof. Riahi waren aanwezig bij de besprekingen. Even leek het erop dat de familie Riahi zelf aandeelhouder zou worden in Pishrow, maar daar is in latere stukken niets van terug te zien. Ten slotte kon Van der Have, in de onderhandelingen in de aanloop naar de samenwerking tussen Pishrow en onder meer het ministerie van Landbouw, rekenen op het netwerk van Riahi binnen het Iraanse ministerie van Landbouw. 'We geloven allemaal in generaal Riahi en we weten dat wanneer hij ons iets opdraagt, dat in het voordeel van ons land is,' zei een vertegenwoordiger van dit ministerie tijdens de onderhandelingen. Ook Hosseini gaf aan te geloven in de goede bedoelingen van Riahi: 'Ik hecht veel waarde aan zijn oprechte samenwerking met ons. Hij is een *gentleman* die nationalistisch genoeg is om te doen wat hij kan om de ontwikkeling van ons land [Iran] vooruit te helpen. En, zonder twijfel wil hij dat Van der Have een belangrijke rol krijgt in deze ontwikkeling, omdat hij gelooft dat we "goede mensen" zijn.' Of zakenpartner Riahi van Van der Have inderdaad een percentage kreeg en om hoeveel dat ging, wordt uit de archieven niet duidelijk. Omdat de familie van Riahi grote belangen had in de Iraanse landbouw, ligt het voor de hand dat de samenwerking met Van der Have en

de joint venture Pishrow de familie geen windeieren heeft gelegd. Toch valt het op dat de Iraanse medewerker van Van der Have Hosseini de nobele bedoelingen van Riahi hier benadrukt. Dat was belangrijk voor Dirkzwager, die graag op een nette manier zakendeed. Opvallend is ook de hekel die Dirkzwager had aan Scholtens. In de onomwonden woorden van Eijkenduijn aan Kapelle in oktober 1963: 'Scholtens is gebleken een vies ventje te zijn die uitsluitend wil proberen er een slaatje uit te slaan. Niemand wil iets met hem te maken hebben, hoewel ze dat niet met zoveel woorden tegen hem zeggen. A.D. [Albert Dirkzwager] heeft [onleesbaar] geschreven Scholtens niet uit te nodigen op 27/11 als [ambassadeur] Zahir naar Zeeland komt.' Voor Dirkzwager ging het niet om het vullen van zijn eigen zakken, maar om de toekomst van Van der Have. 'Mijn ouweheer heeft nooit veel geld verdiend, in dat bedrijf,' zei Ary hierover. 'De directie, het was een familiebedrijf, zei: wees zuinig. Hij vond het afschuwelijk, die mensen die met die geweldige salarissen wegliepen. Regelmatig hebben we het daar over gehad. Zijn prioriteit lag bij het bedrijf, zorgde dat dat continueerde.'

Van het gesjoemel en gesjacher van Scholtens of prins Bernhard zien we in de geschiedenis van Van der Have in Iran weinig terug. Wel is de samenwerking tussen Dirkzwager, de Amerikaanse investeerder John Golet, de familie Riahi en prins Abdorreza een voorbeeld van de *old boys networks* die centraal stonden in de economische relaties met Iran. Door de diepe verwevenheid van economische en politieke macht in Iran, was het essentieel om te investeren in zulke persoonlijke relaties. Dirkzwager legde begin jaren zestig al contact met generaal Riahi en vond in hem een trouwe zakelijke partner. Met Riahi kreeg Dirkzwager een voet tussen de deur, eerst bij het ministerie van Landbouw en later bij prins Abdorreza Pahlavi. De ontvangst van Riahi en andere hooggeplaatsten in Zeeland, zowel op het bedrijf als bij Van der Have thuis, de vele bezoeken van Dirkzwager aan ministeries en instanties in Teheran en Karaj, cocktailparty's bij de ambassade of privé en de vertegenwoordiging van Van der Have bij ceremonies zoals die tijdens de Dag van de Landbouw in 1965,

bestendigden de relaties met deze generaal en zijn familie. Deze relaties maakten mogelijk dat het zaadbedrijf in Iran succesvol werd. Hier lag dan ook de kracht van Dirkzwager, in zijn eigen woorden, als *a kind of door opener*.

Bloeitijd

De Witte Revolutie van sjah Mohammad Reza Pahlavi bracht kansen met zich mee voor het kleine Nederland, dat groot was op het gebied van technische ontwikkeling, maar er waren kapers op de kust. Voor vanuit Duitsland en Amerika ondervonden Nederlandse bedrijven concurrentie in Iran. Dat verschillende Nederlandse bedrijven ondanks de concurrentie heel succesvol werden in het zich ontwikkelende Iran, had met meer te maken dan Nederlandse expertise alleen. Nederland kon gebruik maken van het directe contact tussen prins Bernhard en de sjah, maar ook van de strategische positie die Scholtens eind jaren vijftig innam in het olieconsortium. De relaties tussen Nederlanders en Iraniërs op sleutelposities, brachten Nederland mogelijkheden die andere landen niet hadden. Ook Dirkzwager was succesvol dankzij de contacten die hij kon opbouwen, allereerst via een Nederlander in de Voedsel- en Landbouworganisatie van de VN en later met Riahi en prins Abdorreza.

Ook vanuit Nederland hadden bedrijven die zich op de export richtten wind mee. De activiteiten van Nederlandse bedrijven zoals Van der Have in Iran pasten binnen het handelsdenken en de exportpromotie van de jaren vijftig en zestig. Bovendien vond men het een goede zaak om met technische hulp een bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van Iran, helemaal wanneer dat bijdroeg aan het versterken van de positie van de prowesterse sjah. Zo begon een nieuwe bloeiperiode in Nederland-Iranrelaties. Pioniers in de internationale handel zoals Albert Dirkzwager waren avontuurlijk genoeg om in de opkomende economie van Iran op zoek te gaan naar samenwerkingsmogelijkheden. De sleutel tot succes was het aangaan van relaties met Iraanse

partners die zelf of via familie verbonden waren met de Iraanse politieke instituties. Dat betekende dat de economische banden tussen Nederland en Iran nauw samenhangen met de bestaande machtsstructuren. Dat was geen probleem, zo lang de sjah aan de macht bleef. Maar daar twijfelde tot midden jaren zeventig nog bijna niemand aan.

3. De Aktie Dousadj

In de bergen van Iran ligt een dorp dat door Nederlanders is gebouwd. Je komt er niet zomaar, ook al is het is maar een paar uur rijden vanaf de Iraanse hoofdstad Teheran. Eerst moet je een chauffeur vinden die het dorpje weet te vinden, bij voorkeur in een voertuig met vierwielaandrijving, zodat je niet vast komt te zitten op de kronkelige en stoffige bergweggetjes. Als je het dorp bereikt hebt, vind je er nog altijd de huizen die er in 1963 door Nederlanders zijn neergezet. Of Nederlanders, eigenlijk was de herbouw van het dorp Dousadj een samenwerkingsproject tussen Europese en Iraanse vrijwilligers, maar, zoals dit hoofdstuk laat zien, de Actie Dousadj kreeg alleen in Nederland echt voet aan de grond. De bedoeling ervan was de volledige herbouw van het dorp na de verwoestende aardbeving van 1 september 1962. Prinses Beatrix was voortrekker van de actie. En ook zij legde in een jeep de barre toch naar Dousadj af, om het herbouwde dorp te bewonderen en de bewoners te ontmoeten.

Het is makkelijker om Dousadj op google maps op te zoeken. Het is snel gevonden, als je tenminste weet hoe je het moet spellen: Duzaj (دوزج). Het dorp is te herkennen aan de grote groene vlekken in het noorden van het dorp, die afsteken bij het fletse grijsbruin van de rest van het gebied. Het zijn boomgaarden en wie nog iets beter kijkt ziet daartussen lege stukken grond. Nog eens inzoomen levert hier en daar een skelet op van wat ooit bebouwing was. Dit was de plek van het oorspronkelijke Dousadj, een dorp gebouwd van hout en leem, dat in de aardbeving van Boein Zahra vrijwel volledig werd verwoest. De schrijnende beelden van de situatie na de aardbeving bereikte Nederlanders destijds via de televisie. Bij het zien van zoveel leed was menig Nederlander bereid zich voor de slachtoffers in te zetten. Toch was de herbouw van Dousadj geen gewone liefdadigheidsactie. Het was een actie met politieke consequenties, omdat het naadloos aansloot bij de landhervormingen die de Iraanse regering na de aardbeving

doorvoerde. Die hervormingen vernietigden de economische en sociale structuren van het dorp, brachten nieuwe economische scheidslijnen met zich mee en zetten een deel van de bewoners buitenspel. De goede bedoelingen van de initiatiefnemers ten spijt, werden de gevolgen van de aardbeving door de Actie Dousadj nog groter dan ze al waren.¹

Een wet van meedoen voor Perzen²

De Actie Dousadj was niet de eerste de beste liefdadigheidsactie. Prinses Beatrix zelf was het boegbeeld. Vijfentwintig jaar oud, maakte de kroonprinses zich al enige tijd zorgen over de toestand van de jeugd van haar generatie. Europese jongeren waren in haar beleving onverschillig en gelaten, terwijl er zoveel was wat ze konden doen. De oplossing voor dit probleem lag, volgens haar, in een voorbeeldrol voor jonge intellectuelen, jonge, maatschappelijk bewuste mensen zoals zijzelf. Vierhonderd van zulke jongeren, die zich verzameld hadden op een bijeenkomst in Toulouse, sprak ze toe met de opdracht om 'in de duizenden jonge mensen om hen heen het enthousiasme aan [te] wakkeren, hen [te] inspireren, [te] organiseren, [te] instrueren.'³ Zelf richtte zij, met gelijkgestemde jonge leden van de elite uit verschillende Europese landen, de Europese Werkgroep (EWG) op. De groep nam zich voor om Europese jongeren, die iets wilden betekenen voor hun niet-Europese medemensen, te assisteren⁴ als 'een soort makelaarskantoor voor vrijwillige hulpverlening.'⁵ De kroonprinses werd algemeen voorzitter van de werkgroep, Frans Alting von Geusau uitvoerend voorzitter. De andere elf leden waren afkomstig uit negen andere Europese landen, Turkije en India. Laurens Jan Brinkhorst, Bas de Gaay Fortman en Pieter van Haalen traden op als 'adviseurs'.

Het toeval wilde dat juist in de periode waarin de EWG als nieuwe organisatie op het gebied van internationale samenwerking zijn weg zocht, in september 1962 de aardbeving in Boein Zahra plaatsvond. In oktober van dat jaar maakte prinses Beatrix

een reis naar onder meer Iran. Daar bezocht ze het rampgebied, ontmoette prinses Shams, de tweelingzus van de sjah en voorzitter van de Rode Leeuw en Zon (Rode Kruis). Kort erop ging Pierre Cochet van de EWG naar Perzië en werd Dousadj aangewezen om door de EWG herbouwd te worden. De kroonprinses zelf opende de Actie Dousadj tijdens een televisie-uitzending over Dousadj op 29 april 1963, de vooravond van Koninginnedag:

Wij worden allemaal overstelpt met het leed van anderen overal ter wereld. We zien de vreselijkste tragedies van armoede, honger, ziekte en rampen. Het komt tot ons, misschien in het klein of meer verholen in ons dagelijks leven, in het groot stormt het op ons af door kranten, radio, film en televisie. Er is veel nood om ons heen. Maar wat zouden we er ook veel aan kunnen doen als we maar wisten hoe.⁶

Samen met projectleider David Mitchnik introduceerde ze de Actie Dousadj. Het doel van de actie was om in één maand tijd voldoende geld in te zamelen voor de constructie van 118 boerderijen, een school, een dorps huis, een badhuis en een moskee. Het dorp moest voor de winter zijn herbouwd, want dan werd het daar erg koud. Een ambitieus plan.

Omdat er haast was met de herbouw, werd er niet gewacht met het uitzenden van vrijwilligers naar Iran totdat er voldoende middelen waren. De herbouw in Dousadj en de geldinzameling gebeurden tegelijkertijd. Er moest dus onmiddellijk geld binnenkomen en dat legde flinke druk op de actie. Dat zorgde direct voor problemen, want ondanks de grote publiciteit die de Actie Dousadj kreeg, kwam de actie maar moeilijk op gang. Dat was niet zo vreemd, blijkt actieleider Pieter Kersten terug. Ik sprak hem en zijn vrouw in zijn rijtjeshuis in Roermond. De EWG had nog nauwelijks een netwerk van maatschappelijke organisaties, vertelde hij. Bovendien hadden twee organisaties die wel al bekend waren, namelijk het Nederlandse Rode Kruis en de Wereldraad voor Kerken, al succesvolle campagnes lopen voor in hetzelfde berggebied.

Een maand na de start van de Actie Dousadj was de beoogde één miljoen gulden daarom bij lange na niet binnen, maar dankzij de inzet van provinciale actieleiders, kwam de actie aan het begin van de zomer van 1963 alsnog in beweging. De kranten stonden er vol mee. 'Bolsward bracht f 2500,- bijeen voor Dousadj', 'Momenteel is het reeds zo, dat bijna de gehele bevolking van Valkenburg is ingeschakeld', 'Een grote beweging in het Drentse gewest is merkbaar', 'Rotterdam verzamelde al f 40.000,- voor Dousadj en de slotavond komt nog'⁷. Er kon gebouwd gaan worden.

Dousadj

Begin mei 1963 kwam student Willem de Vroomen als één van de eerste vrijwilligers aan in de schroeiende hitte van Dousadj. Extreme weersomstandigheden waren niet nieuw voor hem: in januari had hij geprobeerd de Elf Stedentocht te rijden en die tocht is niet voor niets bekend geworden als de Hel van 1963. Willem was bij Stavoren van het ijs gestapt en roemloos naar Leiden teruggekeerd, maar nu hij in Dousadj was, haalden zijn prestaties alsnog de krant. Net als die van Christiaan van Deelen, Henk Terweij en Tjalling Bockma, die samen met Willem naar Perzië waren vertrokken. Zij werden vergezeld door andere Europese vrijwilligers: twee Belgen, drie Fransen, twee Zwitsers en een Engelsman. De tweede groep, die enkele weken later naar Iran reisde, bestond opnieuw uit vier Nederlanders (Nico Kielstra, Bibi van Bussel, Wim Dusée en Henriette Holtvoort) en verder vier Fransen, twee Zweden, twee Belgen, twee Engelsen, een Noor en een Oostenrijker. De Europese Werkgroep deed zijn naam dus werkelijk eer aan.

Dousadj was een dorp van 580 mensen. Tot de landhervormingen en de komst van de EWG was het een grotendeels zelfvoorzienende gemeenschap. De bewoners, 123 gezinnen die allemaal familie van elkaar waren, leefden van de opbrengst van het land en van het weven van tapijten. Wat men zelf niet nodig had, werd

verkocht in Teheran voor wat extra inkomsten. Was er voorspoed, dan kon de landeigenaar Faroed rekenen op een deel van de opbrengst van het land. In tegenspoed konden de dorpsbewoners bij hem terecht voor tijdelijk werk, of ze vertrokken tijdelijk naar de grote stad. Landbouw was niet makkelijk in Dousadj. Het dorp ligt op 2300 meter boven zeeniveau in een droog en bergachtig gebied. De winter is, zoals men op deze hoogte kan verwachten, bijzonder koud, met soms wat sneeuw vanuit het noorden. In de zomer daarentegen komt de wind vaak vanuit het zuiden en kan het erg warm worden. Landbouw is alleen mogelijk door irrigatie. Het coördineren van de bevoeiing was de taak van de landeigenaar. De aardbeving had dat irrigatiesysteem overigens verwoest, dus naast de herbouw van het dorp lag ook daar een belangrijke taak voor de hulpverleners om de toekomst van de inwoners veilig te stellen.

De Europeanen hadden het moeilijk met de barre omstandigheden in Dousadj. 'Dousadj herrijst met rugpijn en moeite' kopte *Het Vrije Volk* eind juli. De Nederlandse kranten en televisie waren vol lof over de manier waarop de vrijwilligers in zulke extreme omstandigheden doorploeterden. Programmamaker Aad van den Heuvel ging er naartoe en maakte een filmreportage. Hij vond het 'hartveroverend hoe deze Europese jeugd een zware taak in de beste verstandhouding volbrengt.' Onterecht werd de indruk gewekt dat de Europeanen hier in hun eentje aan het bouwen waren. Ook de lokale bevolking en een wisselende groep Iraanse studenten van het Instituut voor Sociale Studies van de Universiteit van Teheran bouwden mee. Als deze Iraniërs in de Nederlandse media al werden genoemd, dan werd daar wat neerbuigend over gedaan. Ze hadden niet zelf bedacht dat het een goed idee was om Dousadj te herbouwen, maar waren 'gemotiveerd door' of 'bereid gevonden door' de Europese initiatiefnemers. 'Het is merkwaardig dat voor hen blijkbaar het verschijnen van idealistische jongelui uit Europa de stoot was die hen tot activiteit bracht,' schreef *Het Vrije Volk* bijvoorbeeld.⁸ De inwoners van Dousadj werden 'apathisch' genoemd, onwetend met een sterke behoefte aan sturing.⁹ In

werkelijkheid waren de dorpingen bepaald niet hulpeloos. 'Zelfs wanneer een huis van de grond af moest worden herbouwd, kon een familie die gezond van lijf en leden was dat in twee of drie weken voor elkaar krijgen. De dorpen waarin de bevolking het initiatief tot herbouw nam (zonder hulp van buitenaf) waren zelfs sneller herbouwd dan de andere,' schreef de Franse socioloog Sternberg-Sarel.¹⁰

Maar hoe kwam het dan, dat de bewoners van Dousadj hun dorp nog niet hadden herbouwd? Daarvoor moeten we kijken naar de bredere context van de landhervormingen die in 1962 werden doorgevoerd. Die zette de manier waarop de landbouw in Iran was georganiseerd volledig op zijn kop. Tot dan toe, was het platteland het eigendom geweest van grootgrondbezitters, veelal plaatselijke notabelen. Met de hervormingen zouden boeren dankzij een betalingsregeling hun eigen land kunnen kopen en daarmee economisch zelfstandig worden. Dat had voor de Iraanse regering als politiek voordeel dat ze geen last meer hadden van notabelen die tussen hen en de plattelandsbevolking in stonden. Met andere woorden: door de overdracht van land van grootgrondbezitters naar boeren, had de Iraanse staat een direct lijntje met de boeren zelf en vergrootte zo de macht van de staat, des te meer omdat de boeren werden opgenomen in een van staatswege geleide agrarische ontwikkeling, waarbij door de staat opgerichte coöperaties centraal kwamen te staan. Prijzen voor landbouwzaad en gewassen werden door de overheid bepaald. Al met al is er op de toegenomen zelfstandigheid van de boeren dus nog wel wat af te dingen. Toch was dat niet het grootste probleem. Problematischer was de verdeling van het vrijgekomen land, want niet alle boeren hadden recht op een stuk grond; alleen degenen die op het moment van de hervormingen pachters waren geweest konden er aanspraak op maken. Degenen die om wat voor reden dan ook geen land pachtten, maar als landarbeider werkten, hadden die rechten niet. Erger nog, hun diensten waren nu niet langer nodig. Dit leidde tot een grote uittocht uit de dorpen en een explosieve groei van een straatarme onderklasse in grote Iraanse steden.

Ook de samenleving van Dousadj werd op deze manier ontwricht. Het dorp lag in 1962 in een relatief geïsoleerd gebied. Samen met de ruim zestig andere dorpen in de regio Kharagan ligt Dousadj op ruim twee kilometer boven zeeniveau, maar omliggende bergen zijn zo'n duizend meter hoger. De dorpen in Kharagan waren vanwege deze ligging vooral op elkaar aangewezen. De regio had geen telefoon, maar de dorpen waren onderling verbonden door wegen die breed genoeg waren voor auto's. Toch vond er tussen de dorpen nauwelijks handel plaats. De productie was in de eerste plaats voor eigen gebruik. Producten die wel verkocht werden, gingen naar Teheran. De hoofdstad was ook de aangewezen plek voor dorpsbewoners die (tijdelijk) geen werk hadden. Op deze incidentele verbondenheid met Teheran na, had Kharagan een zelfvoorzienende economie.

Een belangrijke rol in het draaiende houden van de economie van Dousadj was weggelegd voor landeigenaar Faroed, die naast Dousadj elf andere dorpen in de regio bezat. David Mitchnik rapporteert over de rol van deze Faroed, onder andere bij het onderhouden van het irrigatienetwerk. In Dousadj waren de boeren al enige jaren vanwege aanhoudende droogte niet in staat geweest om te voldoen aan hun verplichtingen aan Faroed, waarop de landeigenaar hen uitstel van betaling had gegeven en hun bijdrage had verlaagd. Hij was een 'goede man', aldus de bewoners, die veel deed om hen te helpen. Die tevredenheid over de landeigenaar gold in het bijzonder voor de boeren die, vaak tijdelijk, geen land pachtten. Zij werkten als landarbeiders, maar dergelijk werk was vaak onvoldoende om van rond te komen. De landeigenaar bood hen bijbaantjes, bijvoorbeeld in het onderhoud van het irrigatiesysteem van het dorp of in de administratie. De combinatie van onderlinge samenwerking tussen de dorpsbewoners en het leiderschap van de landeigenaar zorgde in Dousadj voor een relatief flexibele lokale economie. Er was een sterk gevoel van saamhorigheid en men zorgde voor elkaar in tijden van ziekte of verlies.

Zoals gezegd, ook wederopbouw na aardbevingen kon in principe door de dorpen zelf worden gedaan. Dat was nog wel

eens nodig, want aardbevingen komen in dit gebied veel voor. De aardbeving van 1962, met een kracht van 7,1 op de schaal van Richter, was overigens wel van een klasse apart. Niet alleen was nagenoeg alle bebouwing ingestort, inclusief het irrigatiesysteem, ook was de veestapel gehalveerd. Daardoor waren de opbrengsten uit veehouderij en landbouw zo sterk teruggelopen, dat de inwoners hun vee nu stuk voor stuk aan het verkopen waren. Ze teerden dus in op hun kapitaal. Normaal gesproken zouden de dorpsbewoners naar de landheer hebben gekeken voor oplossingen, maar vanwege de landhervormingen, die direct na de noodhulp door de Iraanse regering werden doorgevoerd, kon dat niet meer. De landeigenaar werd gedwongen zijn land te verkopen aan de regering, die het op haar beurt in kleine stukken deelde en verkocht aan de boeren. Met het wegvallen van de positie van de landeigenaar, was er niemand die de autoriteit en middelen had om de regie te nemen over de wederopbouw. Bovendien ontstond er een nieuwe sociaaleconomische scheidslijn. De voormalige pachters waren nu zelf grondbezitters, maar de voormalige landarbeiders kregen geen land en verloren door de nieuwe situatie bovendien hun bijbaantjes.¹¹ Bewoners die voorheen van elkaar afhankelijk waren in het draaiende houden van de lokale economie en die door familierelaties met elkaar verbonden waren, werden nu door tegengestelde belangen uit elkaar gedreven.

Over deze situatie was in Nederland nauwelijks iets bekend. De Nederlandse kranten schreven vol lof over de landhervormingen in Iran, ook die in Dousadj.¹² *Het Vrije Volk* en *De Tijd* noemden Dousadj 'enigszins beschaafd' dankzij de landhervormingen.¹³ In de realiteit waren de sociale structuren in Dousadj vernietigd en werd het voorheen zelfvoorzienende dorp binnen de invloedssfeer van de sjah en zijn instituties getrokken. Deze nieuwe instituties die coöperatieve landbouw moesten bevorderen, stonden nu nog in de kinderschoenen. De EWG sprong in het gat dat hier was ontstaan en werd voor de bewoners het aanspreekpunt. Mitchnik schrijft dat de landloze arbeiders in het dorp hoopten dat de EWG zou zorgen voor

betere irrigatiesystemen, waardoor er meer landbouwgrond beschikbaar zou komen, zodat ze alsnog landeigenaar zouden kunnen worden. Het was hun enige hoop.

Mitchnik was zich bewust van de nadelige effecten van de landhervormingen en probeerde de gevolgen ervan voor de dorpsbewoners te beperken. Vooral de situatie voor de landloze boeren probeerde hij onder de aandacht te brengen. Toch was er een fundamenteel verschil van inzicht tussen de EWG en de boeren, zowel die met als die zonder land. De boeren hoopten terug te keren naar de oude situatie, waarin ze voor eigen gebruik landbouw konden bedrijven, terwijl Mitchnik was doordrongen van de gedachte dat modernisering de enige weg vooruit was. Waar de boeren dachten in termen van verbeterde irrigatie en zelfvoorziening, dacht Mitchnik aan de bouw van een fabriek, de commerciële verkoop van zuivelproducten en daarmee een vergroting van het besteedbaar inkomen van de boeren. Daar was meer voor nodig dan alleen irrigatie. Tegenover de Voedsel en Landbouworganisatie (FAO) van de VN benadrukte Mitchnik het belang van verbeterende zaden, kunstmest, bestrijdingsmiddelen en machines, waarmee de productie van Dousadj met 400 procent zou worden vergroot. Mitchnik beseftte goed dat de samenwerking zoals die tussen de dorpsbewoners bestond met de introductie van deze middelen zou worden vernietigd, maar dat was dan maar zo. 'Ze zullen zich aan moeten passen aan een nieuwe manier van leven,' schreef hij.¹⁴

De Witte Revolutie

Landarbeiders die na de landhervormingen zonder werk kwamen te zitten, trokken naar de stad en vormden daar een groeiende sociale onderklasse. Hier begon het ongenoegen over de sjah en zijn hervormingen te broeien. De sjah was zich bewust van het gevaar van sociale onvrede en zette in op preventieve maatregelen om zijn macht te behouden. In zijn land zou geen revolutie hoeven plaatsvinden, zei hij stellig, tenminste geen rode Revolutie,

waarmee hij zowel communisme als bloedvergieten bedoelde. In plaats daarvan introduceerde hij de 'Witte Revolutie van de sjah en zijn volk'. De timing was slecht, want de Witte Revolutie ging van start aan het einde van een periode van economische stagnatie. Er was veel onvrede over de aanhoudende werkloosheid en inflatie. Ook de nieuwe hoogopgeleide middenklasse roerde zich. Op de universiteiten werd fel gediscussieerd over de mogelijkheden voor politieke verandering.

De Iraanse studenten die in 1963 naar Dousadj gingen, namen die ideeën met zich mee. Zo raakten ook de Europese vrijwilligers bekend met het activisme van Iraanse studenten, die zich later zouden verenigen in de internationale dissidentenorganisatie CISNU. Het waren niet zomaar een paar namen die in 1963 in Dousadj optrokken met 'onze' vrijwilligers. Sommigen van de Iraanse activisten werden vijftien jaar later heel bekend. Na de revolutie zouden ze een sleutelrol vervullen in de totstandkoming van de Islamitische Republiek Iran. De 22-jarige Behzad Nabavi bijvoorbeeld werd een invloedrijke ideoloog binnen het nieuwe islamitische regime. Hij leidde de onderhandelingen met de Verenigde Staten tijdens de gijzelingscrisis van 1979-1981. Hassan Habibi, zesentwintig jaar oud, werd na de revolutie van 1979 vicepresident en medeauteur van de Iraanse grondwet.¹⁵ Ook Abdolhassan Bani Sadr, in 1963 dertig jaar, stond op de lijst van Iraanse studenten die in mei 1963 naar Dousadj vertrokken.¹⁶ Hij werd na de revolutie de eerste president van de Islamitische Republiek Iran. Zo ver was het nog lang niet. In 1963 hoopten deze studenten dat ze tijdens hun tewerkstelling in Dousadj jongeren in stad en platteland konden verenigen om samen de ongelijke machtsrelaties aan de kaak te stellen. Aan het begin van het project zongen de Teheraanse studenten onderweg van het kamp naar het dorp nog strijdliederen, schrijft Sternberg. Toen ze ontdekten dat de dorpelingen niet op dezelfde golfengte zaten, gingen ze over op educatie van hen, allemaal zonder enig succes.

Ondertussen liepen in de Iraanse hoofdstad Teheran de spanningen tussen demonstranten en het leger hoog op, zelfs zozeer dat de zomer van 1963 in Iran de geschiedenis is ingegaan

als die van het grootste bloedvergieten tijdens het bewind van Mohammad Reza Pahlavi. Vooral de demonstraties van 5 en 6 juni hadden een blijvende impact op de Iraanse geschiedenis. Wat de geschiedenisboeken ons nu vertellen over de gebeurtenissen van juni 1963, is niet wat er destijds in de Nederlandse kranten werd geschreven. Die zagen een referendum van januari 1963, waarin een onwaarschijnlijke meerderheid van 99 procent van het Iraanse volk vóór de Witte Revolutie had gestemd, als bewijs dat de sjah op brede steun van zijn volk kon rekenen. De demonstraties waren niet meer dan een 'achterhoedegevecht tegen een onvermijdelijke ontwikkeling',¹⁷ schreef het *Algemeen Handelsblad*. Verschillende kranten spraken over 'relletjes'¹⁸ in plaats van de massale demonstraties, veroorzaakt door 'gillende en huilende mohammedanen' in plaats van gewone Iraniërs met begrijpelijke bezwaren.¹⁹ De religieuze aard van de protesten werd geïllustreerd aan de hand van voorbeelden van geweld van demonstranten tegen ongesluisde vrouwen.²⁰ Het verzet was bovendien niet te voorkomen, schreven de commentatoren, het hoorde er nu eenmaal bij. 'Een treffend voorbeeld van de stuipen, die de voortgang der geschiedenis begeleiden, en waarin duizenden tot dan toe onbewust levenden bekend worden met volkomen nieuwe begrippen als rechtvaardigheid, sociaal besef en menswaardig bestaan' schreef de *Friese Koerier*.²¹ Dat het Iraanse volk al in 1906 een Constitutionele Revolutie teweeg had gebracht, waarin precies die begrippen centraal stonden, en dat de overwinning van die revolutionairen teniet was gedaan door de samenwerking tussen westerse imperialisten en lokale despoten, wist deze journalist blijkbaar niet.

Met andere woorden: de Nederlandse kranten namen de visie van de Iraanse regering over, die het verzet tegen de Witte Revolutie wegzette als achterlijk, religieus fanatisme of vanuit het buitenland opgehitst communisme. Zelfs de beweringen van de zijde van de Iraanse regering dat de demonstranten aangemoedigd waren door de Egyptische President Gamal Abdel Nasser werden hier en daar door de Nederlandse kranten overgenomen. Tegelijkertijd maakten de kranten geen geheim van het extreme

geweld dat door de Iraanse regering was ingezet, zoals het vuren op demonstranten zonder eerst waarschuwingsschoten te lossen. Sommige kranten trokken de officiële Iraanse lezing van de gebeurtenissen in twijfel, vooral waar met de vinger naar Egypte werd gewezen. *De Telegraaf* benadrukte bovendien hoe omvangrijk de demonstraties waren en schreef dat er behalve ‘fanatieke moslims’ ook studenten meededen. ‘Het scheelde slechts weinig of er was een revolutie uitgebroken,’ concludeerde de krant, waarschijnlijk terecht.²² Ook *De Waarheid* gaf een genuanceerder beeld, namelijk van een ‘breed verzet tegen de dictatuur van de sjah en de toenemende massale werkloosheid in Teheran’.²³

Deze kritische noten daargelaten, waren de Nederlandse media positief over de Witte Revolutie. Daarmee was er ook alle reden om de Actie Dousadj te steunen. Volgens journalist Flex had de EWG zich ‘nauw aangesloten bij de hervormingsplannen van de Iraanse regering’, waarmee deze getuigde van ‘mondiaal verantwoordelijkheidsbesef’. Ook *De Volkskrant* deed een beroep op het morele besef van Nederlanders. Als we niet oppasten, zo werd geredeneerd, dan zouden de communisten de macht in Iran grijpen. We moesten met onze expertise de sjah helpen om de landhervormingen tot een goed einde te brengen, in het belang van de sjah, het Perzische volk en de hele ‘vrije wereld’.²⁴

Visitekaartje

De Nederlandse regering leek over het algemeen weinig enthousiast over de initiatieven van de EWG, want Den Haag wilde zich op geen enkele manier aan de actie verbinden. Toch kwam de hulp aan Dousadj de Nederlandse regering goed uit. De Actie Dousadj werd een Nederlands visitekaartje voor Iran. Een onderstreping van de ‘hartelijke banden tussen de Koningshuizen en volken van Nederland en Perzië’,²⁵ in de woorden van ambassadeur Zahir. De Iraanse ambassade was maar wat blij met het initiatief. De Iraanse consul M. Ali Mohammad Afshar opende een actie op de Don Boscoschool in Rotterdam en de echtgenote van ambassadeur

Zahir luidde een actie in Madurodam in. Ook in Iran weerklonk de boodschap over de vriendschappelijkheid tussen Nederland en Iran in de kranten. Die positieve publiciteit voor Nederland in Iran kan overigens niet alleen maar op het conto van de Actie Dousadj worden geschreven. Vooral vergeleken met andere landen waren de Nederlandse donaties na de aardbeving van 1962 enorm. Tot groot genoegen van Nederlandse ambassadeur in Teheran H.J. Levelt, die steevast het belang voor Nederland van de publiciteit rondom deze acties benadrukte.

Ook aan de Nederlandse ambassade in Teheran was men enthousiast. In de woorden van de Eerste Secretaris John Dólleman had de ambassade 'officieel geen bemoeienis' met de Actie Dousadj, maar was de ambassadeur 'vol goede wil' en 'gaarne bereid' om te helpen. De Nederlandse ambassadeur schreef al vroeg in 1963 aan minister van Buitenlandse Zaken Joseph Luns dat 'gezien het voorzitterschap van H.K.H. Prinses Beatrix [...] enige officiële ondersteuning' mogelijk zou moeten zijn, zelfs al had de Nederlandse overheid zich van de actie gedistantieerd. Die ondersteuning van de Nederlandse ambassade ging uiteindelijk vrij ver. De ambassade nam onder andere een bemiddelende rol in de contacten tussen de relevante Iraanse ministeries en Mitchnik. Aan Mitchniks onomwonden telegrammen zoals 'ARRIVING THURSDAY MUST PURCHASE VEHICLE IMMEDIATELY' werd door de Nederlandse ambassade gewillig gehoor gegeven. Toen prinses Beatrix via haar particulier secretaresse aan Dólleman verzocht om Mitchnik eens bij hem thuis uit te nodigen 'zodat hij er eens tussenuit kan' antwoordde Dólleman dat Mitchnik al meer dan eens en met genoegen bij hem te gast was geweest en blijvend op die gastvrijheid kon rekenen. Een dankbare Mitchnik schreef in maart 1963 aan Dólleman dat hij niet wist wat hij zonder de Nederlandse ambassade had gemoeten.

De Nederlandse Ambassade was ook op andere manieren betrokken, 'waardoor de Iraanse regering zich geen moment zal hebben afgevraagd of de actie wel de steun van de Nederlandse regering had. Begin mei organiseerde de Nederlandse ambassade een cocktailparty ter ere van de aankomst van de eerste

groep vrijwilligers. Ook daarna bleef ze nauw betrokken bij de werkzaamheden in Dousadj, bijvoorbeeld door onderhands correspondentie door te sluizen. Zo bleef de ambassade goed op de hoogte van de activiteiten van de EWG. Bij de uiteindelijke overdracht van de huizen aan de bewoners, eind november 1963, was de Nederlandse ambassade aanwezig in de persoon van de heer Dólleman. De ambassadeur zelf zou zijn gegaan, maar die was verhinderd vanwege een rouwplechtigheid naar aanleiding van de plotselinge dood van de Amerikaanse president John Kennedy.

Controverse

De Aktie Dousadj mocht niet mislukken, maar het zat niet mee. De inkomsten bleven ontoereikend, ook nadat de actie in de zomer van 1963 op gang was gekomen. Dat jeugdacties onvoldoende geld opleverden had volgens actieleider Kersten verschillende oorzaken. Hulpacties zoals die voor Dousadj zaten te dicht op elkaar, wat betekende dat er een soort actiemoeheid optrad bij de jeugd. Bovendien was er weinig tijd en aandacht om voor de Aktie Dousadj een goede campagne op te zetten. De EWG was immers zelf nog maar nauwelijks *up and running*. Ook denkt Kersten dat prinses Beatrix en anderen binnen de kringen van de EWG onvoldoende connectie hadden met de Nederlandse jeugd, vooral die in de steden. De Nederlandse maatschappij was aan het veranderen, herinnert hij zich. Hoewel bijvoorbeeld de oprichting van Provo nog twee jaar op zich liet wachten, begon onder de Nederlandse jeugd de gevestigde orde aan respect in te boeten. De rol van de kroonprinses als initiator en inspirator voor de jeugd had iets betuttelends en haar benadering was gewoonweg niet meer helemaal van die tijd. Ook binnen de EWG leverde dat wrijving op. In de kranten werd opgemerkt dat er binnen de actie duidelijke klassenverschillen waren. Zo schreef de *Leeuwarder Courant* dat het feit dat het bestuur van de EWG uit studenten en afgestudeerden bestond

er wel 'een bijzonder stempel' op drukte. 'De medewerkers komen in veel geringer mate uit universitaire kringen,' merkten men op.²⁶ Deze tweedeling was volgens Kersten terug te zien in de fysieke scheiding tussen het actiebureau dat onder zijn leiding stond en dat als taak had om geld in te zamelen, en het secretariaat van de EWG dat in direct contact stond met het bestuur. Kersten werd geciteerd in *De Telegraaf*, waar hij zei dat er in de bestuurskringen van de EWG soms laatdunkend gesproken werd over de jeugd. 'Ze genieten ook van Johnny Halliday, maar wat is daar tegen? Dat vind ik, hoewel ik zelf meer van Dave Brubeck hou, zelfs gezond.'²⁷

En toch, eerlijk is eerlijk, zonder prinses Beatrix was de actie waarschijnlijk nooit geslaagd. Zij had de naam en faam om grote namen aan de actie te verbinden. Zo lunchte steracteur Charlton Heston in juni 1963 met de kroonprinses en verkocht hij tijdens de Nederlandse première van *55 Dagen in Peking* 'steentjes voor Dousadj'. Toen ze in juli 1963 een olietanker doopte die bij de scheepswerf Verolme van de helling liep, schonk Cornelis Verolme haar een envelop met inhoud voor 'Uw dorp'. Ook de directeur van Madurodam was bijzonder bereidwillig om steun te verlenen aan de actie, naar eigen zeggen 'omdat de Prinses zich met zoveel enthousiasme inzet'. Beatrix' betrokkenheid was ook de reden waarom het Genootschap Nederland-Iran en het UNESCO Centrum Nederland besloten een bijdrage te leveren aan de actie. Het genootschap was eigenlijk weinig enthousiast over de Aktie Dousadj. 'Ze doorkruisen alle andere acties en zouden nooit een voet aan de grond gekregen hebben als HKH zich er niet persoonlijk achter gezet had,' schreef men in onderlinge correspondentie. 'In dat geval kan je moeilijk medewerking weigeren,'²⁸ werd geconcludeerd, waarna de organisaties samen f 32.000 aan prinses Beatrix aanboden voor de herbouw van de school in Dousadj, die uiteindelijk haar naam zou dragen.

Ook de Nederlandse showbizz werd betrokken bij de actie. Het was geen onverdeeld succes. In het najaar van 1963 was de Aktie Dousadj meer op een chique liefdadigheidscampagne

gaan lijken dan een sympathieke jeugdactie en dat wrong. De publiciteit die Beatrix en grote commerciële partijen voor hun gulle gaven kregen, overschaduwde de acties van buurten en scholen. Idealisme maakte plaats voor achterklap en controverse. De prinsessen Irene en Margriet zouden de uitnodiging voor de uitreiking van de Edisons van 1963 pas hebben aanvaard nadat de organisatie 30.000 gulden voor Dousadj beschikbaar stelde. Ook op de slotavond, waaraan 'beroemde grammofonplaat-artiesten' als Erroll Garner, Nana Moskouri en Imca Marina hun medewerking verleenden, kwam kritiek. De toegangsprijs van f 33,33 voor deze *soirée de bonne volonté*, betekende dat de gala-avond alleen bijgewoond kon worden door '200 chique mensen' die daarvoor bovendien een speciale uitnodiging hadden ontvangen. Dat ook de leiders van de jeugdactie in de verschillende provincies waren uitgenodigd leek van weinig betekenis, want 'de provincialen zaten waar zij horen: achterin de zaal.'²⁹ De indruk ontstond, zo schrijft het *Nieuwsblad van het Noorden*, dat de avond vooral een publiciteitsstunt was van de grammofonplatenindustrie en niet per se een avond waarin de hulp aan Dousadj centraal stond.

Hoe dan ook, de EWG bereikte haar doel. Dousadj was voor de winter herbouwd en op 9 oktober 1963 kwam prinses Beatrix het nieuwe dorp bezoeken. Haar bezoek vond plaats in het kader van het staatsbezoek van haar moeder Juliana aan Iran. Terwijl de kroonprinses Dousadj bezocht, ging de koningin naar het door het Nederlandse Rode Kruis herbouwde Tofak. Zowel de Nederlandse als de Iraanse kranten verbaasden zich over de bereidheid van de koningin en haar dochter om af te reizen naar deze afgelegen en stoffige dorpen. De koninklijke hoogheden begaven zich tussen de puinhopen en dorpelingen, zelfs wanneer het draaiboek van de Iraanse regering daar niet in voorzag. Prinses Beatrix toonde zich 'onvermoeibaar in het praten met inwoners' en werd bezongen door de plaatselijke dichter: 'Door uw hulp is het geworden tot een paradijs'.³⁰ Ook minister van Landbouw Riahi, die niet veel later ambassadeur van Iran in Nederland werd, was dankbaar en verklaarde dat Dousadj voortaan de naam Beatrix zou dragen.

De naamsverandering werd die week voorpaginanieuws in de Nederlandse kranten, terwijl dit aanbod toch vriendelijk maar resoluut was afgewezen door prinses Beatrix. 'Maar de naam Dousadj heeft juist zoveel bekendheid in Europa!' had ze gezegd.³¹ Dousadj bleef uiteindelijk Dousadj heten.

Liep alle controverse dus met een sisser af? Niet helemaal. Rondom het staatsbezoek van de Nederlandse koninklijke familie aan Iran kwam de Actie Dousadj opnieuw in opspraak. De koninklijke familie bezocht in Teheran een tentoonstelling van buitengewoon kostbare Iraanse kroonjuwelen. Die beelden zorgden voor verbolgenheid bij het Nederlandse publiek. Tijdens de slotavond van de actie in Rotterdam zei een cynische bezoeker 'als ze een van die Perzische kroonjuwelen hadden verkocht, hadden ze tien dorpen kunnen bouwen.'³² Eenzelfde bezwaar klonk in *Vrij Nederland*: 'Als men de miljoenen die één zo'n "diamant als een okkernoot" zou opbrengen, vergelijkt met het geld dat de hele uitgebreide actie voor de herbouw van Dousadj hier heeft opgebracht, zou men er ook wel triest van worden'.³³ 'Zo zijn er meer buitensporigheden in dat land,' vulde een ingezonden brief in *Het Vrije Volk* aan, 'die zeker, gezien de levensstandaard van het gewone volk, niet verantwoord zijn'.³⁴ Zo kreeg de Actie Dousadj voor sommige Nederlanders alsnog een nare bijmaak.

De eindbalans

De Nederlandse ambassadeur in Teheran concludeerde uit de gulle giften van Nederland na de aardbeving in Iran 'dat de Nederlands-Iraanse betrekkingen niet slechts op het officiële vlak, doch ook op het zuiver menselijke vlak uitstekend en zeer nauw zijn'.³⁵ Ook laat de actie zien hoe er in Nederland over Iran gedacht werd en hoe dat de actie mogelijk maakte. Het beeld van de verlichte sjah die zijn volk naar de moderne tijd leidde, bewees dat er niets op tegen was om een actie te voeren voor een Perzisch bergdorp. Het moderniseringsdenken van de sjah sloot aan bij de doelen van de Europese Werkgroep. Europese

jongeren leverden een bijdrage aan de vooruitgang in Iran, zo was terug te lezen in de kranten, in materiele zin door geld in te zamelen, maar ook in morele zin door het voorbeeld te geven van medemenselijkheid.

Diende de Aktie Dousadj de Iraanse vooruitgang onder leiding van een welwillende sjah? Tijdgeest of niet, ook in 1963 waren er andere manieren mogelijk om naar de Nederlandse betrokkenheid in Iran te kijken. Kritische Nederlanders viel het op dat zij door de Aktie Dousadj op het verkeerde been werden gezet over de situatie in Iran, helemaal als het ging om de heersende armoede. De dorpelingen in Dousadj waren beslist arm te noemen en hun situatie stond in schril contrast met dat van de welvarende Iraanse elite. Niet armoede, maar de kloof tussen arm en rijk was het probleem in Iran. In de boze brieven in de Nederlandse kranten en tijdschriften in het najaar van 1963 zien we de eerste kritiek op de Iraanse regering. Die tegengeluiden zouden begin jaren zeventig sterker worden. Vooral onder linkse groepen werd de verontwaardiging over het contrast tussen het sprookjesachtige Iran van de media en de politieke realiteit in Iran zelf prominenter.

Positieve geluiden over de actie voerden in 1963 desondanks de boventoon. Ook na 1963 werd Dousadj herinnerd als het dorp dat dankzij de inzet van de Nederlandse jeugd werd herbouwd.³⁶ Er is reden om met trots terug te blikken: de huizen in Dousadj zijn blijven staan en worden nog steeds bewoond. Tegelijkertijd vraagt de kennis die we nu wel hebben van de gebeurtenissen in en na 1963 om nuancering van het positieve beeld van de actie. De situatie in het Iraanse dorpje Dousadj, waar een deel van de bevolking van de ene op de andere dag werkloos was geworden, waar een westerse organisatie werd uitgenodigd om een dorp te herbouwen en waar Iraanse studenten probeerden hun linkse gedachtegoed aan de man te brengen, gaf een inblik in ontwikkelingen in Iran op landelijke schaal. Die ontwikkelingen zouden doorzetten, totdat ze in 1979 de val van de sjah veroorzaakten. In de Nederlandse berichtgeving lag de nadruk op de inzet van de Nederlandse jeugd voor hun Iraanse medemens en de

Nederlandse bijdrage aan de Iraanse modernisering. Daarmee werd over het hoofd gezien dat de herbouw van Dousadj een machtsinstrument was in de handen van de sjah. Zo werd het mogelijk dat de Nederlandse jeugd met de Aktie Dousadj onbedoeld een bijdrage leverde aan het toenemende despotisme van Mohammad Reza Pahlavi.

4. Het feest van de eeuw

Mei 2008. Ik ben in Shiraz, de hoofdstad van de provincie Pars. Het is een bloedhete dag, maar in het kleine kantoor staat de airconditioning aan. Ik ben bij een toeristenbureau en heb zojuist mijn gids voor deze dag leren kennen, Karim. Aan de overkant van de straat staat zijn auto geparkeerd. Hij neemt me vandaag mee naar de ruïnes van de oude ceremoniële stad Persepolis. Het is ongeveer een uur rijden naar de stad die in de zesde eeuw voor Christus door koning Darius (522-486 voor onze jaartelling) werd gebouwd, dus onderweg leren we elkaar beter kennen. Achter het stuur vertelt Karim dat zijn familie voor zover hij weet altijd in Shiraz heeft gewoond. 'En omdat dit het gebied is waar de Perzen vandaan komen, ben ik dus een echte Pers,' zegt hij.

Het oude Perzische volk migreerde in de negende eeuw voor onze jaartelling naar een gebied dat grofweg overeenkomt met de huidige Iraanse provincie Pars. Ze stichtten een rijk, vertelt Karim, dat delen van het huidige India in beslag nam en dat in Europa tot aan de Donau reikte. Van islam was nog geen sprake, want toen Persepolis werd gebouwd, zou het nog meer dan duizend jaar duren voordat de profeet Mohammed zijn eerste openbaringen kreeg. De Perzen waren in de tijd van Koning Darius volgelingen van Zoroaster (Zarathustra). Die profeet zag God, die hij Ahoera Mazda noemde, als de personificatie van zowel het goede als het kwade. Zijn gedachtegoed staat opgetekend in de Avesta, het heilige boek van het Zoroastrisme.

We verlaten de autoweg en komen uit op een rechte weg die tussen hoge bomen doorloopt. Verderop kunnen we de zuilen van Persepolis al zien liggen. De stad ligt op een plateau van zo'n zeven meter hoog en er leiden twee trappen naartoe, een naar rechts en de ander naar links. Halverwege maken ze een knik naar elkaar toe en bovenaan komen ze op hetzelfde punt uit. Daar is de ingang van de stad: een enorme poort met twee wachters. Persepolis had als stad een ceremoniële functie. De belangrijkste feestdag voor de Zoroasters is het nieuwjaar, Nowroez in het

Perzisch, wat 'nieuwe dag' betekent. Wanneer ik even later in de stad rondloop, zie ik de beroemde tweeënhalf millennium oude reliëfs van Persepolis. Het meest bijzonder is de muur die de bezoekers weergeeft die bij de ceremoniën aanwezig waren. Ze kwamen uit alle windstreken van het rijk en namen cadeaus mee voor de koning, zoals kostbare olie, leeuwen en kamelen. Er zijn Ethiopiërs en Armenen bij, Karim wijst ze aan, maar ook volken die we tegenwoordig niet meer kennen.

Perzië bleef eeuwenlang de naam van het land dat we nu kennen als Iran. Reza Sjah maakte 'Iran' in 1935 de officiële naam van zijn land om daarmee een verwantschap tussen Perzië en Europa te benadrukken. De naam 'Iran' is een afgeleide van het woord voor Arisch (arya), een ander woord voor de Indo-Europese volken die in het derde millennium voor onze jaartelling in dit gebied kwamen wonen. Door de 'Arische' identiteit van de oude Perzen te benadrukken probeerde Reza Sjah zijn volk te verbinden met de Europeanen. In Iran leefde het idee dat het Perzische volk superieur was aan hun semitische Arabische burenen. De term 'Arisch' heeft in Europa sinds de Holocaust een bijzonder nare bijmaak. Als het gaat om Indo-Europese gemeenschappelijkheid, wordt er tegenwoordig alleen nog verwezen naar taalovereenkomsten, al staat ook die verwantschap ter discussie. In Iran was de term 'Arisch' in de jaren zestig en zeventig desalniettemin nog in zwang. Mohammad Reza Pahlavi gaf zichzelf zelfs de titel Aryamehr, 'licht der Ariërs'. Het was een verzonnen titel, maar één die wel klonk alsof die millennia terugging.

Beide Pahlavi sjahs zagen hun eigen heerschappij als de voortzetting van een lange traditie van koningschap, die in de zesde eeuw voor onze jaartelling begonnen was met Cyrus de Grote, de stichter van het Perzische rijk. De sjah schreef erover in *Mission for my country*. Om het idee van verbintenis tussen de oude keizers van weleer en zijn eigen heerschappij te bekrachtigen, vierde Mohammad Reza Pahlavi in 1971 het 2500-jarige jubileum van het keizerrijk. En welke locatie was daarvoor meer geschikt dat het oude Persepolis? De sjah liet een tentenkamp opzetten

in een bos aan de rand van de opgravingen. Het raamwerk van de tenten kon ik vanaf het plateau waar Persepolis op ligt nog zien staan. Destijds herbergden de tenten, die van alle gemakken waren voorzien, voorname feestgangers van over de hele wereld. Het feest zou miljoenen hebben gekost. Ik lees erover in de reisgids die ik bij me heb, maar volgens Karim is het maar onzin. 'Kijk nou eens goed, het is een tentenkamp! Alle internationale hoogheden in een tentenkamp, kun je het je voorstellen? Wat een armoede. Nee, dat kan niet veel gekost hebben, dat was juist een heel zuinige oplossing.'

Goedkoop of peperduur, hij deed het maar wel mooi, die sjah. Koningen, koninginnen en presidenten uit Oost en West bracht hij samen aan de voet van de ruïnes van Persepolis. In een chique tentenkamp waar vorsten en presidenten even konden vergeten dat de Koude Oorlog in volle gang was. Een paar dagen na mijn bezoek aan de oude ceremoniële hoofdstad schrijf ik aan mijn familie en vrienden in Nederland over het feest van de sjah. Het feest van de eeuw, dat wilde niemand missen. 'Misschien was koningin Juliana er ook wel,' schrijf ik, 'Dat zou ik eens moeten opzoeken.'

Bakermat van de beschaving

Tien jaar later ben ik opnieuw getuige van de schatten van het oude Perzië, maar nu hoef ik er niet ver voor te reizen. *Iran, Bakermat van de beschaving*, is de titel van een expositie die ik in het najaar van 2018 in het Drents Museum bezoek. In glazen vitrines zijn archeologische vondsten opgesteld van duizenden jaren oud. Ik kijk mijn ogen uit met al die prachtig uitgelichte kruiken, gouden schalen, zilveren munten, kleitabletten in spijkerschrift en beelden van oude heersers en goden. Levensgrote foto's van het hedendaagse Iran op de wanden van de expositie versterken de link tussen de oude geschiedenis en het Iran van tegenwoordig. De timing van de expositie lijkt niet toevallig: het beeld dat hier van Iran wordt neergezet past naadloos binnen het charmeoffensief van de Iraanse regering onder Hassan Roehani

(2011-2019). Sinds die gematigde president aan de macht kwam, doet de Iraanse regering er alles aan om een positief beeld van Iran neer te zetten. Een paar jaar terug, in juli 2015, werd de langverwachte nucleaire deal met Iran gesloten. Westerse landen maakten zich zorgen over de nucleaire ontwikkeling van de Islamitische Republiek Iran, voornamelijk vanwege de vrees dat Iran een atoomwapen zou ontwikkelen. Dat stond toenadering tussen de Islamitische Republiek en het Westen in de weg. Met de nucleaire deal van 2015 werden afspraken gemaakt over 'de nucleaire ontwikkeling van het land en werd de weg vrijgemaakt voor een geleidelijke verbetering van de relaties. In 2016 kwam de altijd vriendelijk lachende minister van Buitenlandse Zaken Mohammad Javad Zarif naar Europa om het positieve beeld van Iran kracht bij te zetten. Het had bijna onmiddellijk effect. Toen Zarif op Instituut Clingendael sprak, raakte ik daar in de pauze aan een statafel aan de praat met een jonge Nederlander van Iraanse komaf die in Iran stroopwafels wilde gaan verkopen. Hij was niet de enige die zijn kans greep nu de sancties tegen Iran geleidelijk zouden worden verminderd. Een paar maanden later, in oktober 2016, werd ik uitgenodigd als spreker op het drukbezochte Logistiek Congres Iran met vertegenwoordigers uit het Nederlandse bedrijfsleven. Zakendoen in Iran was nog altijd niet makkelijk, maar wél mogelijk, was daar toen de conclusie. Ook het toerisme naar Iran nam de afgelopen jaren weer toe. In het Drents museum liggen de reisbrochures klaar bij de informatiebalie.

Sinds de expositie in Assen zijn de relaties tussen Nederland en Iran weer verslechterd. De Amerikaanse president Donald Trump stapte uit de nucleaire deal, die daarmee irrelevant werd. In Iran kwam opnieuw een aartsconservatieve president aan de macht. Toch herleefden in die korte periode rondom de nucleaire deal de oude tijden. Oude tijden, want ook in de jaren zestig en zeventig was het Nederlandse bedrijfsleven op de kansen in Iran gedoken. Ook toen werd er vanuit Iran veel aandacht besteed aan de internationale reputatie van het land. Net als bij de expositie in Assen in 2019, lag in de jaren zestig en

zeventig de nadruk op de pre-islamitische Perzische identiteit en ook toen werd er gesproken over Perzië als de bakermat van de westerse beschaving. In september 1962 opende in het Haags Gemeentemuseum zelfs een expositie die heel vergelijkbaar was met die in Drenthe 56 jaar later. De sjah, die in de catalogus van de expositie in Den Haag aan het woord kwam, verwachtte dat de bezoekers van de tentoonstelling zouden ontdekken hoe humanistisch en universeel de waarden van de 7000 jaar oude Perzische beschaving waren. 'Deze waarden en principes, die de gemeenschappelijke basis van onze beschaving en die van de westerse wereld vormen, willen wij verdedigen, daarin voelen wij ons eensgezind met alle vrije volkeren,' schreef hij.¹

Het beeld van Perzië als bakermat van de westerse beschaving resoneerde indertijd in Nederlandse publicaties over Iran, zoals *Het Wonder van Perzië* uit 1967, geschreven door godsdienst-historicus Henri van Praag. Hij schreef: 'Veel te weinig wordt Perzië gezien als een grote erflater van onze beschaving. De uitstraling der Perzische cultuur is echter veel groter dan men meestal vermoedt'.² Schrijver Marinus Cornelis Capelle noemde Iran in *Perzië, het land van koningin Esther* (1974) 'één van de oude beschavingsgebieden, een grote erflater van onze beschaving, en tevens een van de meest genuanceerde'.³ Het Perzische Rijk werd gesticht door Cyrus de Tweede, ook bekend als Cyrus de Grote. In *Mission* beschrijft de sjah deze keizer als iemand die bij zijn veroveringen tolerantie en begrip hoog in het vaandel hield. 'De rechten van alle onderworpen naties werden gewaarborgd en hun wetten en gebruiken gerespecteerd,' schreef de sjah. En hoewel er destijds nog geen democratische instituties waren, gaf Cyrus volgens de sjah blijk van eigenschappen die hedendaagse democratieën kenmerken. Cyrus was ook de keizer die de joden die in Babylonië in ballingschap leefden toestemming gaf om met hun tempelschatten terug te keren naar Palestina.⁴ Vanwege dat laatste was Cyrus (Kores) een bekende voor iedereen in Nederland die iets had meegekregen van de verhalen uit het Oude Testament. Capelle friste het geheugen van zijn lezers nog even op: 'Jesaja noemt hem de gezalfde des Heeren, of Gods herder;

de rechtvaardige die de Heere uit het oosten heeft geroepen en die Hij liefheid. Terwijl het hele boek Ezra een ode lijkt te zijn aan deze merkwaardige vorst.⁵ Ook Van Praag schrijft over Cyrus en dan vooral over de dankbaarheid van de joden, die zij in hun liederen uitten, want 'het uitverkoren volk dankte aan de Perzen hun wedergeboorte.' Hij noemt Cyrus 'één der groten uit de wereldgeschiedenis'. Dit overdreven positieve beeld van Cyrus de Tweede is volgens de meeste oudheidkundigen niet terecht. Cyrus was een overheerser zoals de meeste anderen.⁶

Het beeld van Perzië (en dus Iran) als bakermat van de westerse beschaving werd niet helemaal één-op-één overgenomen van de sjah. Niet alles wat de sjah over zijn land en volk verkondigde, liet zich makkelijk vertalen naar een Nederlandse context. Dat gold vooral voor het sterk racistisch element in het wereldbeeld van de Iraanse machthebber, namelijk de nadruk op de Arische komaf van het Perzische volk. In *Mission for my country* bijvoorbeeld schrijft de sjah: 'Iran was een vroeger thuis van de Ariërs waarvan de meeste Amerikanen en Europeanen afstammen, en we staan als ras los van de Semitische Arabieren.'⁷ Die uitspraak is niet alleen problematisch vanwege het gebruik van de term Arisch, want wie bedoelt de sjah als hij zegt 'we'? Als we de moedertaal als uitgangspunt nemen, is ongeveer de helft van de inwoners van Iran Perzisch. Wat betreft de andere helft kent het land een enorme diversiteit aan talen en bevolkingsgroepen. De Perzische geschiedenis werd gekenmerkt door veroveringen over en weer, door migratie, kosmopolitisme, handel, culturele uitwisseling en alles wat maar bijdraagt aan diversiteit. Met andere woorden: er is geen Iraans 'we' dat losstaat van de Arabieren, of nagenoeg welk ander volk dan ook. Iran is al millennia lang een gebied waar bevolkingsgroepen samenkomen en met elkaar vervlochten zijn geraakt. Dat Perzisch de dominante taal is gebleven, zegt weinig over een Perzische oorsprong, merkt Van Praag terecht op.⁸

Problematischer voor het Nederlandse publiek in de jaren zestig was het gebruik van de term Ariër. Hier was een vertaalslag nodig die het idee van de gezamenlijke oorsprong van Iraniërs en

Europeanen eerbiedigde, zonder te klinken als nazipropaganda. *De Tijd* schreef bijvoorbeeld, in september 1963: ‘De bevolking ziet er Europees uit (in officiële publikaties legt men er graag de nadruk op dat de Perzen een *Arisch* ras zijn) en gedraagt zich ook Europees.⁹ Van Praag heeft het in *Het wonder van Perzië* niet over een Arisch ras, maar wel over ‘de oude Arische mana-opvatting’. Hij bedoelt daarmee het onderscheid tussen goed en kwaad, dat volgens Van Praag nog altijd levend was in Iran en waarin men ‘zonder veel moeite’ joodse en christelijke opvattingen kon herkennen. Van Praag wees ook op overeenkomsten tussen de Perzische en Nederlandse taal.¹⁰ Capelle doet dat ook en die noemde in dit verband de woorden ‘paradijs’, ‘divan’, ‘sjaal’, ‘tulband’, ‘sherry’ en tot slot het woord ‘schaak’: ‘Het woord betekent letterlijk koningsspel, het spel van de shah [...] Terwijl de uitroep “schaakmat” bijna in zuiver-Farsi aangeeft dat de koning dood is.’¹¹

Van de vermeende gedeelde oorsprong van Perzië en het Westen was op het eerste gezicht overigens weinig te herkennen. Wie Perzië met westerse ogen bekeek, zag vooral een land dat heel anders was. Iran was in de ogen van de meeste westerlingen een onderontwikkeld land, niet alleen arm maar ook bijzonder primitief. Als het bijvoorbeeld om de landbouw ging, was het volgens sommigen onveranderd sinds ‘Bijbelse tijden’. De snelle modernisering die onder het bewind van de sjah in gang werd ingezet maakte dat niet ongedaan; eigenlijk werd het contrast alleen maar zichtbaarder. Er ontstond in Iran onder de sjah een opvallende tegenstelling tussen oud en nieuw, traditioneel en modern. De sjah was er trots op. ‘Vlakbij de internationale luchthaven van Teheran kan men de kamelenkaravanen af en aan zien gaan,’ schreef hij, ‘terwijl de luchthaven zelf, die in 1958 werd voltooid, een stuk moderner is dan de meeste die ik in Amerika en Europa heb gezien.’¹² De sjah wilde met dit soort voorbeelden ongetwijfeld de snelle vooruitgang van Iran benadrukken. Voor veel Nederlanders was de tegenstelling tussen oud en nieuw op zich al aantrekkelijk. ‘Perzië is een land dat in verschillende eeuwen tegelijk leeft,’ schreef Capelle gefascineerd. ‘Er trekken

nomaden door de woestijn als in de dagen van Abraham, Izak en Jacob. Maar tegelijkertijd meten ingenieurs de ondergrondse druk van de nieuwste bron op de rijke olievelden in het zuiden.¹³ Wim Dussel, een fotograaf en schrijver die in de late jaren vijftig een aantal maanden door Iran reisde, noemde het een 'mozaïek van mensen en toestanden' en raadde zijn lezers aan om zich te haasten om het nog te zien voordat het 'strak en glad' getrokken zou worden door de moderniteit, 'met rechte vakken, rechte scheidingslijnen, net als bij ons.'¹⁴

Een ander verschil tussen Nederland en Iran was, ook onder de sjah, de dominante aanwezigheid van islam. Hoewel Iran in allerlei opzichten een enorm divers land was en is, is het juist bijzonder uniform als het gaat om religie. Nagenoeg iedereen in Iran is moslim, waarvan de overgrote meerderheid sjiiitisch moslim. Het valt daarom nogal op dat de sjah in *Mission for my country* niets substantieels zegt over de islam en dat ook in Nederland Iran onder de sjah niet in de eerste plaats in verband werd gebracht met islam. Volgens Van Praag was het zelfs 'onjuist Perzië als een Islamitisch land te zien'.¹⁵ Om 'het wezen der Perzische beschaving' te leren kennen, meende Van Praag, moest men beginnen bij Zarathoestra.¹⁶ Ook Dussel vond islam niet kenmerkend voor de Iraanse samenleving. Islam was niet helemaal afwezig in Iran, maar het godsdienstige leven speelde zich binnenshuis af, buiten het zicht van de bezoeker, 'onverschillig of deze muur die van een lemen hut dan wel van een moskee is'. Toch wordt ook uit Dussels reisverslag duidelijk dat de islam wel degelijk kenmerkend was voor de Iraanse samenleving en het straatbeeld, wat het alleen maar opvallender maakt dat de aanwezigheid ervan zo expliciet werd afgezwakt. Feit is dat in Iran tijdens de reizen van Dussel de meeste vrouwen een hoofddoek droegen en velen bovendien een chador. Illustratief is de anekdote waarin Dussel in een warenhuis in Teheran zag hoe vrouwen hun chador (lange sluier) afdeden, zodat die niet in het mechaniek van de roltrap vast zouden komen te zitten. 'En wat de Sjah Reza met zijn ijzeren hand nog niet kon bereiken dat doet de moderne techniek,' concludeerde Dussel in 1959. Toch

moest Capelle zo'n vijftien jaar later concluderen, dat in Iran 'nog haast alle vrouwen een sluier dragen'.¹⁷

De sjah beriep zich liever op de pre-islamitische geschiedenis van Iran dan op de islamitische identiteit. Hij zag zichzelf als de opvolger van Cyrus en dus als een man met een belangrijke missie. Hij was volgens zichzelf – en naar zijn stellige overtuiging ook volgens zijn volk – de aangewezen persoon om het Iraanse volk naar een moderne toekomst te leiden. Daar was een zekere vastberadenheid voor nodig, meende hij. Daarom trok hij zich er niets van aan, schreef de sjah, dat sommigen hem beschreven als een leider met dictatoriale trekken. Anderen vonden hem juist niet streng en eigenmachtig genoeg, beweerde hij.¹⁸ Hij zag zijn centrale rol als noodzakelijk en passend bij de Iraanse traditie van monarchie. Die 2500 jaar oude traditie, meende de sjah, had eenheid gebracht in een divers land. Waar politieke partijen alleen maar voor verdeeldheid zorgen, kon de monarch de eenheid bewaken. Zijn visionair leiderschap zou uiteindelijk 'een democratie zoals die in het westen bestaat tot stand brengen en mijn volk sociale vooruitgang brengen.' Dat zei de sjah tegen een Amerikaanse interviewer, geciteerd in *Het Parool* in oktober 1963. Als de sjah zijn doelen tot stand had gebracht, zei hij, zou zijn rol in de politiek eenzelfde worden als die van 'de meeste Europese vorsten'. Maar om daar te komen, was nu discipline nodig en de sjah vond het jammer dat men dat in het Westen niet altijd begreep. De oppositie, vooral de vanuit het buitenland ondersteunde communisten en aanhangers van Mosaddeq, aldus de sjah, vormde een constante dreiging. De Nederlandse journalist ging erin mee, zoals destijds de meeste Nederlanders. De sjah stond nu misschien aan het hoofd van een autoritair regime, schreef *Het Parool*, maar het was duidelijk 'dat hij hervormingen doordrijft van essentiële betekenis, hervormingen ook die door de tegenstand van machtige groeperingen in het land zeker op niets zouden uitlopen indien de sjah ze niet op krachtdadige wijze zou afdwingen'.¹⁹

Ook Dussel was na zijn Iranreis vol lof over de sjah. 'Als het in zijn vermogen lag, zou Perzië er allang anders uit hebben gezien'.²⁰

Het lag echter niet in zijn vermogen, concludeerde Dussel, want de schrijver was bijzonder negatief over de Iraniërs zelf. *Perzisch mozaïek* staat bol van de voorbeelden waaruit de indruk ontstaat dat gewone Iraniërs incapabel, corrupt, lui en leugenachtig zijn. Ook Capelle zag beren op de weg. Volgens hem was het moeilijk gebleken om Iraniërs in de dorpen te bereiken met onderwijs en voorlichting, want ze 'hebben er als het ware geen zintuig voor.'²¹ Maar zo negatief en neerbuigend als er over gewone Iraniërs werd geschreven, zo enthousiast was men over de sjah. Als het iemand zou lukken om Iran een betere toekomst te geven, dan waren het de sjah en zijn regering wel. 'Daarom zijn westerse waarnemers over het algemeen vol vertrouwen in de toekomst van het land dat zovele stormen heeft weten te doorstaan,' schreef Van Praag.²² Capelle schreef in 1971: 'Voor de Iraanse massa is hij nog altijd meer dan het staatshoofd alleen; hij is voor hen het symbool van gerechtigheid tussen alle onrecht. Daarom kan hij zich het huidige grootse feest ook permitteren.'²³ Daarmee doelde de schrijver op de viering van het 2500-jarig jubileum van de stichting van het Perzische Rijk in 1971 aan de voet van de ruïnes van Persepolis. Capelle had het mis.

Prijzig partijtje

De druppel die de emmer deed overlopen, de nagel aan de sjahs doodskist, het begin van het einde van de Iraanse monarchie: zo is de Viering van het 2500-jarig jubileum van de stichting van het Perzische Rijk de geschiedenis ingegaan. Wie de documentaire *The Greatest party on Earth* bekijkt begrijpt waarom.²⁴ Voor de festiviteiten van 13 tot 17 oktober 1971 werd middenin de woestijn een weelderige tentenstad uit de grond gestampt. Zestig staatshoofden waren uitgenodigd om daar drie dagen te logeren in luxueus ingerichte tenten. Een soort *glamping* dus, maar dat woord bestond toen nog niet. Het eten werd verzorgd door Maxim's uit Parijs en het bedienend personeel kwam uit St Moritz. 15.000 bomen en nog eens 15.000 bloeiende struiken werden

uit Versailles ingevlogen om de woestijn wat aantrekkelijker te maken. Slangen en schorpioenen werden in een omtrek van 30 kilometer rondom het tentenkamp met landbouwgif verdelgd en er werden duizenden Spaanse mussen uitgezet, die stierven van de dorst. Kosten noch moeite leken te worden gespaard door de sjah, een van de rijkste mannen op aarde, en dat terwijl er in Iran grote armoede was en de kloof tussen arm en rijk alsmaar groeide. Dat zette kwaad bloed, maar wie zich uitsprak tegen de sjah kreeg te maken met zijn gevreesde veiligheidsapparaat. Die combinatie van verkwisting en onderdrukking maakte van het feest volgens de documentairemakers de ‘opmaat tot de val van de sjah’.

Waren de manifestaties van oktober 1971 werkelijk zo’n geldverspilling? Historicus Robert Steele deed uitgebreid archiefonderzoek naar de festiviteiten in Persepolis en komt met een paar nuanceringen. Om te beginnen wijst hij erop dat de viering niet alleen bestond uit een feest, maar ook uit een cultureel festival en een wetenschappelijke conferentie. Doel van dat alles was het wereldwijd onder de aandacht brengen van het Iraanse cultureel erfgoed, waarbij er vanuit gegaan werd dat toegenomen internationale kennis over de geschiedenis van het Perzische rijk zou bijdragen aan een krachtig positief imago voor Iran. Dat positieve imago hielp Iran vervolgens in allerlei opzichten: het maakte het aantrekkelijker als economische partner, het maakte het waarschijnlijk dat Iran blijvende westerse steun zou ontvangen voor de Witte Revolutie, maar ook voor bijvoorbeeld het versterken van het militaire apparaat. Een gigantische PR-campagne dus, die behoorlijk succesvol was. Overal ter wereld, vertelt Steele, werden er conferenties en tentoonstellingen georganiseerd over de Iraanse cultuur en beschaving, wat onder andere leidde tot een enorme toename in wetenschappelijke publicaties over het oude Iran. Met andere woorden: het feest zette Iran op de kaart en wel op zo’n manier, dat niemand meer om het land heen kon.

Ook UNESCO pikte het jubileum van de stichting van het Perzische Rijk op en moedigde VN-lidstaten aandacht te besteden

aan het Cyrusjaar. Op verschillende plekken in de wereld werden met aanmoediging van de VN-organisatie UNESCO Cyruscomités opgericht, met als taak de aandacht te vestigen op de stichting van het Perzische rijk en de nalatenschap van Cyrus. Ook in Nederland werd zo'n Cyrus de Grotecomité opgericht. Dat waren in feite twee comités: een erecomité waarin de grote namen plaats hadden en een werkcomité dat zorgde voor de praktische uitvoering. Prins Bernhard was erevoorzitter van het erecomité, oud-premier Jo Cals voorzitter. Leden van het erecomité waren bijvoorbeeld Sidney van den Bergh, Jan Brouwer, Koos Scholtens en Albert Dirkzwager. Ook de directeurs van Philips, VMF en Bredero waren lid van het erecomité. Het uitvoerend comité werd geleid door prof. Arie Kampman, wetenschapper aan de Universiteit Leiden en deskundig in de geschiedenis en archeologie van het Nabije Oosten. Hij werkte daarin samen met onder andere C.M. Wap van de Iraanse aardoliemaatschappij en de Iraanse ambassadeur Esmail Riahi. Het werkcomité had als belangrijkste taak het organiseren van manifestaties die de herdenking van de stichting van het Perzische rijk onder brede aandacht moesten brengen. Dat kwam uiteindelijk neer op twee zaken: publiciteit rondom een expositie van Iraanse keramiek in het Haags Gemeentemuseum en een bijeenkomst in de Ridderzaal op 14 oktober.

Nederland was niet het enige land dat welwillend meewerkte aan de brede verspreiding van het idee dat Cyrus de Grote een verlicht leider was en dat de stichting van het Perzische Rijk op gepaste wijze moest worden herdacht. Het *British Museum* leende speciaal voor de feestelijkheden de zogeheten Cyruscilinder (afbeelding 31) uit aan Iran en die werd tentoongesteld in de voor die gelegenheid gebouwde Sjahyad-toren (nu Azaditoren, afbeelding 33) in Teheran. Op deze kleicilinder uit de zesde eeuw voor onze jaartelling werd Cyrus de Grote om zijn daden geprezen. De tekst werd door de Iraanse regering opgevoerd als bewijs dat Cyrus er democratische principes op na hield. Daar gaf de tekst volgens deskundigen geen aanleiding toe, maar toch werd die zienswijze internationaal en ook in Nederland klakkeloos

overgenomen, ook door wetenschappers. 'Niet ten onrechte is opgemerkt dat in deze tekst de grondbeginselen zijn vervat van wat 25 eeuwen later de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens zou worden genoemd,' stond in een informatieboekje van het Nederlandse Cyrus de Grote-comité. De tekst voor dit boekje kwam uit de pen van het Genootschap Nederland-Iran, waar Kampman voorzitter van was. Collega-hoogleraar Hanna Kohlbrugge was ook bij dit genootschap betrokken. Het genootschap onderschreef in dit boekje niet alleen de interpretatie van de Cyruscilinder als mensenrechtenverklaring, maar legde ook het verband met het beleid van sjah Mohammad Reza Pahlavi, tweeënhalve millennium later. De hoogleraren Kampman en Kohlbrugge droegen overigens al langere tijd actief bij aan de verspreiding van de visie van de Iraanse regering in Nederland.²⁵

De feestelijkheden in oktober 1971 betaalden zich terug in positieve internationale publiciteit voor Iran, ook in Nederland. Die PR leverde Iran ongetwijfeld een hoop op en mocht daarom ook best iets kosten, maar er waren ook nog andere redenen waarom de kosten voor het feest in elk geval deels gerechtvaardigd kunnen worden, schrijft Steele. Het toerisme naar Iran nam in de jaren na het feest ook een enorme vlucht. De toerismesector profiteerde enorm van de toegenomen bekendheid van Iran en Persepolis, maar ook van de gigantische infrastructurele ontwikkeling. Nieuwe wegen en nieuwe hotels bijvoorbeeld kostten in 1971 enorme bedragen, maar zorgde er wel voor dat de hele regio zich verder kon ontwikkelen. Als we de kosten en baten tegen elkaar afzetten, dan betaalde het feest zich voor een deel terug.

De vraag is wat we ermee opschieten wanneer we achteraf de berekening maken of het feest financieel gerechtvaardigd kan worden of niet. Belangrijker dan wat het feest daadwerkelijk kostte of hoe dat in verhouding staat tot wat het opbracht, is hoe het werd gezien. Feit is dat de viering, juist door de nadruk die de Iraanse regering zelf op de grootsheid en extravagantie legde, gemakkelijk kon worden opgevoerd als bewijs voor de verkwisting van publieke gelden door de regering van de sjah. De exclusiviteit van de feestelijkheden leenden zich er uitstekend voor om het

contrast dik aan te zetten tussen het luxeleven van de sjah en het meestal veel eenvoudigere, soms zelfs straatarme, leven van de gewone Iraniër. Wat het feest werkelijk kostte maakt niet uit, de sjah zou er een hoge prijs voor betalen.

Gaan of niet gaan?

De kritiek op het feest was vrijwel direct hoorbaar, ook in Nederland. '[H]et mag dan het grootste feest sinds mensenheugenis worden, het is tevens de grootste schande sinds mensenheugenis waarvoor Darius I zich in zijn graf zou omdraaien,' schreef Dussel in een paginagroot artikel in *Nieuwsblad van het Noorden*. Was de fotograaf na zijn Iranreis in 1959 nog zo positief geweest over de bedoelingen van de sjah, inmiddels was het juli 1971 en was hij hartstikke kritisch. Dussel viel over de enorme bedragen die werden gespendeerd, terwijl Perzië verder zo arm was. Hij was maar één kritische stem tussen vele. Een 'miljardenverslindende uitspatting in straatarm Perzië,' noemde *Tubantia* de viering. 'Een sprookje in een doodarme politiestaat,' schreef *Het Vrije Volk*.²⁶ En dan waren de Nederlandse media nog gematigd in hun kritiek in vergelijking met die in Scandinavië. Toen in de zomer van 1971 bekend werd dat de vorsten van Denemarken, Zweden en Noorwegen de uitnodiging voor het feest hadden aangenomen, begrepen de kranten aldaar niets van die keuze. Journalisten wezen niet alleen op de armoede, maar ook op de martelingen die in Iran plaatsvonden.²⁷

De Nederlandse regering keek bezorgd naar de Scandinavische controverse. Kon het Nederlandse koningshuis nog met goed fatsoen naar Perzië gaan, of zou dat hier eenzelfde schandaal opleveren? Koningin Juliana hoefde daar niet over na te denken. Ze had lang voor alle ophef aan het Iraanse hof laten weten niet van de partij te zijn. Officieel omdat ze te druk zou zijn met een staatsbezoek aan Indonesië in augustus en september en eind oktober een staatsbezoek aan West-Duitsland. Vermoedelijk had ze al voorzien dat ingaan op de uitnodiging problemen

zou geven.²⁸ Prins Bernhard zou haar in Persepolis officieel vertegenwoordigen. Ook prinses Beatrix en haar echtgenoot prins Claus kregen een uitnodiging. Ze kregen die op persoonlijke titel en hadden die direct al aangenomen, maar moesten ze nu wel gaan?

De voorgenomen reis van de koninklijke familie naar Iran betekende dat Directie Afrika en Midden-Oosten (DAM) bij Buitenlandse Zaken en de ambassade in Teheran in de zomer van 1971 druk waren met het tot in de puntjes voorbereiden van die reis. Prinses Beatrix wilde van haar bezoek aan Iran gebruik maken om Dousadj nog eens te bezoeken. De Nederlandse ambassade probeerde dat in overleg met de Iraanse autoriteiten mogelijk te maken, maar dat lukte niet.²⁹ Op 14 september, een maand voor de festiviteiten, gaf de particulier secretaris van prins Bernhard via de Nederlandse ambassade de persoonlijke gegevens en biografieën van de prinsen en prinses door aan de Iraanse autoriteiten. Op 25 september gaf hij nog door dat prinses Beatrix graag direct na aankomst in Perspolis een kapper tot haar beschikking wilde hebben, bij voorkeur Alexandre uit Parijs, die speciaal voor het feest in Persepolis was.³⁰

Kortom, alles wees erop dat prinses Beatrix en prins Claus zich bij de feestelijkheden in Persepolis zouden aansluiten, maar de kroonprinses en haar echtgenoot gingen uiteindelijk niet. De kranten hintten er in september al op dat prins Bernhard waarschijnlijk alleen zou gaan en dat de kroonprinses en haar echtgenoot op het laatste moment verhinderd zouden blijken. Reden daarvoor was volgens de kranten de kritiek op het feest. De Nederlandse regering was daar gevoelig voor, dus zouden ze bij wijze van compromis hebben voorgesteld aan de koninklijke familie dat alleen prins Bernhard zou gaan.³¹ In werkelijkheid ging het anders. De Nederlandse regering wilde juist wel dat prinses Beatrix en prins Claus naar Persepolis zouden gaan. Joost van der Kun, chef DAM bij Buitenlandse Zaken, vond dat de 'geringe' en 'gematigde' kritiek op het feest niet opwoog tegen 'de noodzaak om tegenover de Shah en zijn land de vereiste hoffelijkheid te tonen en de bijzonder grote gevoeligheden op dit punt niet

te kwetsen'.³² Prinses Beatrix en prins Claus zelf hadden zich bedacht. Onder druk van de publieke opinie hadden ze bezwaar gekregen tegen hun bezoek aan de festiviteiten. Toen ze de uitnodiging in januari 1971 hadden aangenomen, wisten ze nog niet om wat voor feest het zou gaan en hoe dat zou worden ontvangen, maar inmiddels zouden ze toch liever van een reis afzien.³³ Dat leek minister van Buitenlandse Zaken Norbert Schmeltzer geen goed idee. 'Mijn adviseurs hebben mij uiteengezet, dat de Shah daarvoor geen begrip zou kunnen opbrengen,' schreef hij aan premier Barend Biesheuvel. Mocht het echtpaar toch besluiten om niet te gaan, dan hoopte de minister van Buitenlandse Zaken dat 'een formule zal kunnen worden gevonden, die rekening houdt met de oosterse gevoeligheid'.³⁴

Of de sjah inderdaad zo vreselijk gepikeerd was dat prinses Beatrix en haar man na eerdere toezegging toch niet naar de festiviteiten kwamen, is maar de vraag. Ongetwijfeld zal hij er meer last van hebben gehad dat de Amerikaanse president Richard Nixon, Koningin Elizabeth II van Groot-Brittannië en de Franse president Georges Pompidou niet naar het feest kwamen, elk overigens om hun eigen redenen. Vooral het afzeggen van Pompidou, na eerdere toezegging, viel verkeerd bij de sjah. Dat had grote gevolgen voor de relaties tussen de twee landen. Steele schrijft dat Frankrijk door de afwezigheid van Pompidou in Persepolis in de jaren na de festiviteiten aanzienlijke economische kansen misliep. Dat is precies wat de Nederlandse regering vreesde als prinses Beatrix verstek zou laten gaan, maar de vraag is of daar reden toe was. In de ogen van de Nederlandse regering was 'alleen Bernhard' misschien niet de meest prominente Nederlandse afvaardiging, maar de Iraniërs zagen dat waarschijnlijk anders. Het Iraanse hof plaatste de prins hoger in rang dan bijvoorbeeld prins Philip, echtgenoot van Elizabeth II. Beide waren gemaal, dat wil zeggen, getrouwd met een koningin, maar prins Bernhard was dat al langer dan prins Philip. Overigens bedacht de Iraanse regering dit verschil in rang niet zelf. Er werd voor dit soort zaken door de Iraanse hofmeester grootceremonieel advies ingewonnen bij onder meer de Nederlandse regering, die volgens hen 'een

zuiver gevoel voor protocol' had. Het waren trouwens precies die Nederlandse protocollen die Pompidou ertoe bewogen om af te zeggen. Presidenten als hij waren dan wel staatshoofd, maar kwamen op de tweede plaats na monarchen. Dat schoot bij hem in het verkeerde keelgat.³⁵

Dat prinses Beatrix niet naar Persepolis ging, betekende dat de door Schmeltzer gewenste formule 'die rekening houdt met de oosterse gevoeligheid' gevonden moest worden. Hoe kon de Nederlandse regering voorkomen dat de sjah door het afzeggen door de kroonprinses zou worden gekwetst? Van de communicatie over de kwestie is de 'openbaarheid beperkt tot 01-01-2039'. Bij het schrijven van dit hoofdstuk wacht ik al driekwart jaar op het verkrijgen van toegang. 'Het is nogal een gedoe,' schreef het National Archief in reactie op mijn vraag wat de status van mijn aanvraag was, 'de vraag is via OCW voorgelegd aan BZ [Buitenlandse Zaken] en die moeten nog reageren.' Gelukkig ontstaat met behulp van openbare bronnen en na wat gepuzzel ook een redelijk compleet beeld. Eerst vond ik een aanwijzing in de memoires van hofminister Asadollah Alam. Die schreef, jaren nadien en nogal terloops, dat prinses Beatrix in 1971 persoonlijk haar excuus aan de sjah had aangeboden. Gericht spuurwerk in de archieven van Buitenlandse Zaken leverde een codebericht op van ambassadeur Jonker aan de kroonprinses persoonlijk, waarin hij uiteenzet wat ze kort daarvoor telefonisch hadden besproken. De prinses zou dinsdagmorgen 28 september met vlucht KL-831 rond drie uur 's morgens in Teheran aankomen bij het keizerlijk paviljoen, waarna ze door een kamerheer en adjudant van de Iraanse veiligheidsdienst per auto naar haar gastenverblijf in het Sa'adabadpaleis zou worden geëscorteerd. 'Tegenover pers en anderen zal strikt stilzwijgen blijven behouden,' schrijft Jonker over dit 'privébezoek'.³⁶ Wat Alam schrijft, lijkt dus te kloppen. Prinses Beatrix reisde eind september 1971 naar Teheran om aan de vooravond van de festiviteiten in Persepolis haar excuus aan te bieden voor haar afwezigheid. Zoveel moeite om de monarch gunstig te stemmen. Blijkbaar waren de goede relaties met Iran die moeite waard.

Feestweek

‘Rust zacht Cyrus, want wij zijn wakker en zullen wakker blijven.’ Deze grote woorden sprak de sjah bij de graftombe van Cyrus de Grote tijdens de openingsceremonie van de festiviteiten. Het was kort voor het middaguur op 12 oktober en met deze ene zin vatte de sjah samen wat hij zijn internationale publiek mee wilde geven: de geest van Cyrus leefde door in het leiderschap van Mohammad Reza Pahlavi. Staatshoofden en andere hooggeplaatste genodigden waren op het moment van deze toespraak nog niet gearriveerd, maar de wereld keek mee, want de openingsceremonie was via een satellietverbinding overal te volgen. Royalty en staatshoofden arriveerden in de dagen erna, op tijd voor het hoogtepunt van het programma op 15 oktober: een indrukwekkende parade bij van 6000 in schijnbaar historische kostuums gehesen soldaten met trommels en trompetten. Ook deze manifestatie kon via satellieten overal ter wereld live gevolgd worden. Na de parade was er een licht- en geluidsshow bij de ruïnes van Persepolis, gevolgd door een galadiner waar kaviaar en ‘keizerlijke pauw’ op het menu stonden. (Afbeelding 30.) De dag erna vertrokken de genodigden met drie jets naar Teheran, waar het mausoleum van Reza Sjah en de Sjahyad-toren werden bezocht.

Ook in Nederland werd er feest gevierd, bijvoorbeeld door Iraanse middenstanders die kortingen gaven op hun producten. Niet iedere Iraniër in Nederland wilde daaraan meedoen. Een verkoper van Perzische tapijten, Ali Behnia (afbeelding 27), plaatste op 11 oktober een ongebruikelijke advertentie in *De Volkskrant*.³⁷ Hij deed daarin een oproep om vooral geen Perzische tapijten te kopen. Tenminste, niet in de periode tussen 10 en 20 oktober, wanneer Perzische tapijtverkopers in Nederland hun producten met tien procent korting moesten aanbieden. Moesten, want de Iraanse ambassade had Iraanse tapijtverkopers in Nederland daartoe volgens Behnia verplicht. Hij verzette zich tegen deze druk, ‘voornamelijk omdat de belangen van het Perzische volk niet gediend worden, terwijl het uiteindelijk voor de hoge kosten opdraait,’ schreef hij. *Het Vrije Volk* sprak hem uitgebreid en

concludeerde: 'Het verhaal dat Behnia over zijn keizer vertelt, wijkt in hoge mate af van wat men wekelijks kan lezen in de populaire geïllustreerde pers en de damesbladen'.

Behnia nam nogal een risico toen hij met zijn verhaal de publiciteit zocht, want kon hij als Iraans staatsburger en verkoper van Perzische producten in Nederland de Iraanse ambassade niet beter te vriend houden? Zijn actie had onmiddellijke gevolgen, vertelde hij zelf aan de kranten. De ambassade had hem direct laten weten dat zijn paspoort niet zou worden verlengd. Ook hadden ze volgens Behnia bedreigd met ontvoering, als hij niet vrijwillig naar Perzië zou terugkeren. De Iraanse ambassade wilde geen commentaar geven op deze beschuldigingen, maar Tweede Kamerleden Piet Dankert en Joop Voogd van de PVDA stelden vragen aan de minister van Buitenlandse Zaken. Ze wilden weten of de Iraanse ambassade inderdaad Perzische middenstanders had opgeroepen om kortingen te geven en of Ali Behnia's paspoort inderdaad niet werd verlengd, omdat hij niet wilde meewerken. Als dat zo was, dan stelden zij voor dat de minister zou voorkomen dat Behnia tegen zijn zin Nederland zou verlaten. Bovendien leek het hen passend als de minister de Iraanse ambassadeur zou aanspreken op zijn 'onduldbaar gedrag'. Schmeltzer antwoordde eind oktober. Hij zag geen probleem, schreef dat het heel normaal was dat een ambassade bij dit soort manifestaties het bedrijfsleven inschakelt en hij verklaarde dat Behnia's paspoort om andere redenen niet was verlengd. Behnia was als student uit Iran vertrokken en moest nu een bewijs overleggen dat hij nog steeds aan het studeren was. De minister zag geen enkele reden om de Iraanse ambassadeur aan te spreken.

Behnia was niet de enige die rondom de feestelijkheden in Persepolis aandacht vroeg voor de misstanden in Iran. Bijzonder kritisch was een reportage in *Het Vrije Volk*, waarin vanuit Iran uitgebreid verslag werd gedaan van de zichtbare armoede, de angst voor de Iraanse geheime dienst en het groeiende Iraanse verzet. Volgens dit artikel kostte het feest drie miljard gulden, 'evenveel als het gezamenlijke jaarinkomen van drie miljoen

Perzen.' Ook het NOS-programma *Panoramiek* was kritisch. Ze waren met een filmploeg naar Iran gereisd, maar hadden 'het feest het feest gelaten' en waren op zoek gegaan naar het 'echte Iran'. Het bleek een dictatuur waarin iedere vorm van oppositie werd onderdrukt. *NRC* gaf studentenvereniging *ASVA* het woord, die samen met de Iraanse dissidentenvereniging *CISNU* in Nederland bij de Vrije Universiteit een protestavond organiseerde. 'Op het feestje van de Sjah wordt een achtste deel van de wereldproductie van kaviaar verzwolgen terwijl op het Perzische platteland een kindersterfte heerst van 50 procent,' verklaarden de studenten. Ook Amnesty International deed een duit in het zakje. *Trouw* publiceerde eind oktober een groot artikel op basis van een Amnestyrapport dat bol stond van voorbeelden van Iraniërs die vanwege hun politieke overtuigingen en zonder eerlijk proces tot gevangenisstraffen waren veroordeeld.

De Nederlandse regering richtte zich ondertussen op een bijeenkomst in de Ridderzaal. De organisatie van die samenkomst was de belangrijkste taak geweest van Nederlandse Cyrus de Grote Comité. Maar Cals, voorzitter van het erecomité, was ziek geworden en moest worden vervangen. Omdat Schmeltzer nodig was bij de Algemene Beschouwingen diezelfde dag, werd oud-minister van Economische Zaken Leo de Block gevraagd om Cals te vervangen. Koningin Juliana kwam naar de samenkomst en ook prinses Beatrix en prins Claus schoven aan. (Afbeelding 28.) Daarnaast waren er zo'n 35 ambassadeurs uit nogal uiteenlopende landen en daarnaast ongeveer tien plaatsvervangend ambassadeurs. De Iraanse ambassade was natuurlijk van de partij. Ook de familie Dirkzwager was aanwezig, net als vele andere vertegenwoordigers uit het bedrijfsleven. Arie Kampman hield een lezing over Cyrus de Grote, waarna een documentaire werd vertoond. De avond werd afgesloten met een receptie.

Terwijl binnen in de Ridderzaal de loftrompet werd gestoken over de sjah en zijn voorgangers, spraken demonstranten buiten met borden en spandoeken schande van de onderdrukking in Iran, de bijeenkomst in de Ridderzaal en het Nederlandse Iranbeleid. (Afbeelding 29.) Kort voor de bijeenkomst had een

delegatie van studenten aan oud-minister De Block een open brief voorgelezen, waarin ze de Nederlandse regering opriepen zich in te zetten tegen martelingen in de Iraanse gevangenissen. De Block gaf de demonstranten daarop een herdenkingsboek over Perzië 'voor wat tegenwichtinformatie'. In het verslag van het werkcomité Cyrus de Grote over de bijeenkomst in de Ridderzaal is niets terug te lezen over een demonstratie. Wel schreef het comité dat er soms negatief werd geschreven in de Nederlandse dagbladen over de kosten van het feest. Maar, schreef men, de grootste krant van Nederland, *De Telegraaf*, was positief geweest.³⁸

Het laatste woord

Na de manifestaties in Persepolis keerde de sjah terug naar Teheran. Daar sprak hij met de internationale pers in het Sa'adabadpaleis. Een aantal van de buitenlandse journalisten maakte van deze persconferentie gebruik om de sjah het vuur aan de schenen te leggen. Waar was bijvoorbeeld het Iraanse volk geweest tijdens de manifestaties? Was het feest niet ook voor hén? 'Het doet er niet toe wat ik hierop zeg,' antwoordde de sjah kribbig, 'U schrijft toch wat u wilt. Zoals steeds besteedt u alleen aandacht aan de slechte kant van de dingen.'³⁹ Ook de Nederlandse ambassadeur Jonker was slecht te spreken over de verslaglegging door de westerse pers over de festiviteiten van oktober 1971. In een brief aan de minister noemde hij de pers 'zeker niet gehinderd door juiste of overmatige kennis van het land, zijn bevolking, gewoonten en ontwikkeling, grondige onpartijdige analyse of zelfs enig nadenken.' Jonker was zelf bijzonder enthousiast over het feest in Persepolis. Ja, er waren hier en daar wel wat slordigheden geweest, maar over het algemeen was het een zeer geslaagde manifestatie. Hij vond het jammer dat de kosten zo vreselijk overdreven waren door de internationale pers. Hofminister Alam had tijdens de persconferentie in het Sa'adabadpaleis het getal van 16,8 miljoen dollar genoemd. Dat

leek hem een beetje laag ingeschat, maar 'zelfs indien men deze som vermenigvuldigt met tien, komt men slechts aan een getal iets boven de helft van het laagste bedrag waarmee de westerse pers heeft gespeeld.⁴⁰

Ook sommige Nederlandse schrijvers en journalisten vielen de sjah bij. Van Praag wijdde zijn vaste rubriek in *De Telegraaf* aan het feest en bracht in herinnering dat Perzië 'tot de grootste erflaters der historie behoort en in één adem moet worden genoemd met Rome, Hellas, Israël, India en China'.⁴¹ Schrijver G.B.J. Hiltermann zette in *Elsevier* uiteen wat de sjah allemaal voor Iran had gedaan in de strijd tegen het communisme. Hij vond dat Mohammad Reza Pahlavi was gelukt wat geen communistische revolutie ooit was gelukt, namelijk zonder bloedvergieten landhervormingen tot stand brengen. Ja, voor zulke verbeteringen was enig autoriteit nodig, maar liever dat dan dat de communisten in Iran de macht grepen. Er was volgens Hiltermann 'geen enkele reden om zich bij het koor van zure nihilisten en fatsoensrakers te scharen die nu van Iran hun schietschijf maken. Wat verdacht toch,' voegde hij toe, 'dat alle landen die het mikpunt worden van de giftige kritiek [...] het communisme in de weg zitten.'⁴²

Geen grotere steun ontving de sjah in Nederland dan van zijn vriend prins Bernhard. Volgens de prins had de sjah een mini-Nobelprijs voor de vrede verdiend, want 'zo hard heeft hij op het feest gewerkt om niet-bevriende staatshoofden naast elkaar en bij elkaar te brengen.' Het ging de prins aan het hart dat zijn vriend zoveel kritiek te verstouwen had. Hij had juist enorme bewondering voor de man. 'De Sjah werkt als een paard en wat krijgt hij? Slechte public relations.' De berichten over de overdreven luxe in het tentenkamp klopten van geen kant, zei prins Bernhard. 'In mijn tent ben ik half bevroren omdat de verwarming niet werkte. Het water werkte ook niet goed,' zei de prins. Als er in Iran politieke gevangenen waren, dan waren dat 'knullen' die aanslagen op de sjah hadden gepleegd of hadden samengezworen. '*But that is not my job* om te bekritisieren,' aldus de prins, en van de pers won je het toch nooit, meende hij. Die

zal je altijd pakken op de punten waar je fouten maakt, zonder dat je iets terug kon doen.⁴³

Was het één grote ontrechte lastercampagne, de negatieve publiciteit over de sjah rondom de festiviteiten in 1971? Als dat zo was, dan had hij het zijn critici wel erg makkelijk gemaakt. De extravagante, exclusieve feestelijkheden konden door de Iraanse oppositie makkelijk worden weggezet als peperdure propaganda. Die interpretatie was ook terug te zien in de Nederlandse media. Steeds vaker werd de sjah weggezet als een dictator en mensenrechtenschender met grootheidswaan, die de rijkdommen van zijn land gebruikte om buitenlandse machten om zijn vinger te winden. Nu het beeld van de sjah in Nederland ter discussie stond, kwam de vanzelfsprekendheid van de goede relaties tussen Nederland en Iran op het spel te staan. Voor de Nederlandse regering betekende dat, dat ze voorzichtiger moest gaan handelen. Buitenlandse Zaken zocht naar een balans tussen het omgaan met enerzijds de gevoeligheden van de sjah en anderzijds die van kritische Nederlanders. Dus moest prinses Beatrix in september 1971 in het geheim naar Iran om de sjah persoonlijk haar excuus aan te bieden voor haar afwezigheid in Persepolis. Deze knieval naar de sjah was nog maar het begin.

5. ‘Sjah moordenaar!’¹

Wat gebeurde er op zaterdag 9 maart 1974 tussen half twaalf en twaalf bij de gevangenis op de Van Alkemadeaan in Scheveningen? Het antwoord dat je krijgt, hangt af van aan wie je het vraagt. De Iraanse activisten die werden vastgehouden binnen de muren van deze gevangenis, de vier politieagenten die slaags raakten met de demonstranten buiten de muren of Jef Helmer, één van de 120 demonstranten die de vrijlating van een twintigtal Iraanse activisten eisten. Hij werd kort na deze demonstratie gearresteerd. Wat deze betrokkenen ook meemaakten, ze waren allemaal onderdeel van een groter verhaal dat zich afspeelde op regeringsniveau. Dan hebben we het over de grootste crisis in de relaties tussen Nederland en Iran tijdens het bewind van Mohammad Reza Pahlavi.

De spanningen tussen Nederland en Iran bereikten hun hoogtepunt na het vertrek van de Iraanse ambassadeur een ruime week na de demonstratie op de Van Alkemadeaan. De aanleiding voor zijn terugroeping naar Teheran was de bezetting van de Iraanse ambassade in Wassenaar door twintig Perzische dissidenten. Zij werden gearresteerd, vastgezet en moesten voorkomen bij de politierechter. De tenlastelegging was onder andere wederrechtelijke vrijheidsberoving, maar tijdens de rechtszitting ging het niet alleen over wat de studenten hadden misdaan. De Iraanse studenten kregen uitgebreid de gelegenheid om hun politieke motieven voor de bezetting toe te lichten. Zo kaartten zij in de rechtszaal de mensenrechtensituatie in Iran aan. Ze konden tijdens de zitting rekenen op de steun van demonstranten, die buiten de rechtszaal leuzen scandeerden als ‘weg met het fascistische Sjahregiem!’.²

De gelegenheid die de dissidenten kregen om zich in de rechtszaal uit te spreken tegen de sjah, was tegen het zere been van de Iraanse regering. Die reageerde verontwaardigd: waarom had Nederland deze verspreiding van ‘leugenachtige propaganda’ in en buiten de rechtszaal toegestaan? Het bracht de Nederlandse

regering in een moeilijke positie. De Nederlandse ambassadeur in Iran liet de Iraanse regering weten dat de scheiding van de machten in het democratische Nederland de inmenging van de regering in de rechtsgang niet toestaat. Al zou de Nederlandse regering willen, ze kon dit soort situaties niet voorkomen. Totdat de Iraanse regering naast de diplomatieke ook de economische druk op Nederland opvoerde, want toen nam de Nederlandse regering het niet meer zo nauw met die democratische waarden.

Solidariteit

Op de voorpagina van een extra editie van *De Rode Tribune*, gepubliceerd in maart 1974, stond een foto die was genomen tijdens de demonstratie van 9 maart. Wie zien een horde mensen met vlaggen en borden, die zich stort op een donkere Volkswagen Kever. Op de achtergrond zien we een poort. Het is de zijingang van het Huis van bewaring aan de Van Alkemadelaan in Scheveningen. Naast de kever staat een man met een bontmuts en voor hem een man met een legerjack, die lijkt uit te halen met een stok. Een van de demonstranten houdt een bord omhoog met daarop een afbeelding van een man met een grote snor. Dat is Khosro Golsorkhi, een Iraanse verzetsstrijder die kort voor deze demonstratie met zijn kameraad Keramatollah Daneshian door de Iraanse autoriteiten werd geëxecuteerd. De foto in de Rode Tribune werd genomen tijdens een demonstratie van leden van de Kommunistiese Eenheidsbeweging Nederland (marxisties-leninisties), ook bekend als KEN(ml). Ze uitten tijdens dit protest hun solidariteit met de Iraanse activisten die op dat moment in de gevangenis aan de Van Alkemadelaan zaten opgesloten.

Iraanse activisten in Nederland hadden zich veelal aangesloten bij de internationale Iraanse dissidentenorganisatie CISNU. In Iran maakte repressie elke vorm van oppositie onmogelijk, dus probeerde CISNU de druk op de sjah vanuit het buitenland op te voeren. CISNU-deskundige Afshin Matin-Asghari schrijft dat het belangrijkste middel voor deze organisatie het beïnvloeden

was van de beeldvorming over de sjah en zijn regering.³ Op die manier kon de organisatie de westerse steun voor de sjah ondermijnen. Dankzij de activiteiten van de CISNU werden steeds meer mensen in het Westen zich bewust van de constante en inmiddels diepgewortelde weerstand die de sjah van zijn eigen volk ondervond. In Nederland vond de boodschap van de CISNU vooral weerklank bij linkse organisaties die zich al langere tijd verzetten tegen het Amerikaanse imperialisme. De strijd van de Iraanse intellectuelen werd door deze linkse organisaties gezien als een vorm van marxistische en anti-imperialistische strijd.

In maart 1974 vroeg de CISNU aandacht voor de dood van Golsorkhi en Daneshian. Zij hadden in februari terecht gestaan op verdenking van het beramen van een complot tegen de koninklijke familie. Met hen stonden tien anderen terecht, acht mannen en twee vrouwen. Delen van het proces tegen deze 'groep' (waarschijnlijk kenden de vermeende leden elkaar niet of nauwelijks) werden live op Iraanse nationale televisie uitgezonden. Abdolrahim Javadzadeh promoveerde in 2007 op het onderwerp islamitisch Marxisme in Iran en hij geeft een beeld van hoe dit proces verliep. Enkele van de verdachten bekenden schuld, vertelt hij, betuigden spijt en verzochten de sjah om gratie. Het is volgens deskundigen als Javadzadeh waarschijnlijk dat deze bekentenissen na marteling en intimidatie werden afgelegd. Vijf andere verdachten weigerden schuld te bekennen. Twee daarvan waren Daneshian en Golsorkhi en zij gebruikten de publiciteit rondom hun proces voor hun ideologische strijd. 'Ik pleit hier niet voor mijn leven of zelfs mijn levensduur. Ik ben maar een druppel in de grote strijd van Iraniërs,' verklaarde Golsorkhi. Hij noemde Imam Ali, de ware opvolger van de profeet Mohammed volgens sjiieten, een ware Marxist die zijn leven opofferde voor de onderdrukten. Golsorkhi vervolgde zijn betoog met een aanklacht tegen de sjah en het westerse imperialisme. De militaire rechter wees Golsorkhi erop dat hem niet was toegestaan buiten de context van zijn eigen verdediging te spreken. Ook Daneshian werd onderbroken terwijl hij sprak over de macht van de militairen die de stem van het volk het zwijgen oplegden. Hij verklaarde

dat het verzet deze macht zou breken, zoals het overal ter wereld deed. 'Denk maar aan het heldhaftige Vietnamese volk en hoe zij het Amerikaanse imperialisme met de staart tussen de benen hebben doen vluchten,' zei hij.

Behalve de CISNU was ook Amnesty International in Nederland actief met het onder de aandacht brengen van het lot van de vijf terdoodveroordeelden, waaronder Daneshian en Golsorkhi. In de eerste grote actie van Amnesty Nederland voor de mensenrechten in Iran, riep de organisatie sympathisanten op om protestbrieven te schrijven aan de sjah en aan de Iraanse ambassadeur Abbas Farzanegan.⁴ Amnestyvoorzitter W.L. Meyering schreef zelf minister van Buitenlandse Zaken Max van der Stoel aan met het verzoek om de sjah namens de Nederlandse regering te verzoeken om gratie te verlenen.⁵ Dat leverde niets op, want Van der Stoel schreef het volgende terug:

In het verleden is gebleken dat interventies ten behoeve van veroordeelden in Iran, door de Sjah niet gunstig worden ontvangen. Niet alleen wordt zulks aangemerkt als inmenging in de interne gelegenheden van een soevereine staat, maar voorts ook als ongepaste kritiek op de rechtspraak in Iran. Het zal U zeker bekend zijn dat de Sjah uitermate gevoelig is voor kritiek op zijn persoon, zijn bewind en zijn land. Een interventie zoals door u wordt verzocht, zal naar mijn overtuiging een averechtse uitwerking hebben.⁶

De redenatie van minister Van der Stoel was tekenend voor de houding van de Nederlandse regering. In een in dezelfde periode geschreven brief aan een sympathisant van Amnesty, schreef Van der Stoel dat de sjah zulke kritiek zou opvatten als inmenging in de interne aangelegenheden van een soevereine staat, ingegeven vanuit 'westers superioriteitsgevoel'.⁷ Hij vergoelijkte de Nederlandse houding door in zijn brief aan Meyering te benadrukken dat Golsorkhi en Daneshian de sjah om gratie hadden kunnen vragen, maar dat niet deden. Linkse organisaties in Nederland meenden dat de regering zich van kritiek op de sjah onthield

om de Nederlandse handelsbelangen veilig te stellen.⁸ Daarmee alleen al, beargumenteerden zij, was de Nederlandse regering medeplichtig aan het in stand houden van het Iraanse regime. In hun publicaties wezen deze organisaties op de oliebelangen. Voor de oliecrisis van 1973 kwam 30 procent van de Nederlandse olie uit Iran, daarna ongeveer de helft.⁹ Ook wezen ze op de belangen van bijvoorbeeld Shell, Wavin, Philips, ABN, VMF en Akzo in Iran. Deze economische belangen vormden volgens de linkse organisaties een belangrijk motief voor de Nederlandse regering om geen enkele kritiek te uiten op de sjah. Niet alleen hield de Nederlandse regering zich stil als het ging om de mensenrechtenschendingen in Iran, ze werd er bovendien van beschuldigd dat zij iedereen die wel kritiek durfde te uiten het zwijgen probeerde op te leggen. Dat was terug te zien in het beleid van de Nederlandse regering ten opzichte van anti-sjahactivisme, zoals de 'ongekend harde' reactie van de Nederlandse regering op de bezetting van de Iraanse ambassade in Wassenaar.¹⁰

De ambassade bezet

Van der Stoel had gelijk toen hij zei dat de sjah uitermate gevoelig was voor kritiek op zijn persoon, bewind en land. Zoveel werd duidelijk tijdens de grootste diplomatieke crisis in de betrekkingen tussen de Nederlandse regering en de sjah, die nog geen tien dagen na de brief van Van der Stoel aan Meyering uitbrak. De bezetting van de Perzische ambassade door Iraanse dissidenten op 8 maart 1974 was de aanleiding voor dit dieptepunt in Nederland-Iranrelaties. Uit protest tegen de executie van Golsorkhi en Daneshian deden leden van de CISNU op verschillende plekken in Europa een poging de ambassades van hun land binnen te dringen. Dat lukte in Brussel en Stockholm, maar ook in Wassenaar, waar een groep van twintig Perzische activisten erin slaagde een van de ambassadegebouwen binnen te komen. Daar lazen ze een verklaring voor in de aanwezigheid van de ambassadeeraad. Ze vernielden bovendien een portret van de sjah

en schreven leuzen op de muren: 'Weg met de sjah! Weg met de smerige hofkliek! Leve het Iraanse volk! Gedenk de patriotten die zijn doodgeschoten!'¹¹ Het ging om twintig jonge Iraniërs, waarvan een aantal¹² in Nederland studeerde of werkte. De overige studeerden of werkten in West-Duitsland, één in Oost-Duitsland en één in Oostenrijk.¹³ Op verzoek van de Iraanse ambassadeur maakte de Wassenaarse politie een einde aan de bezetting. De Iraanse dissidenten werden gearresteerd. Drie van hen werden vastgehouden op het politiebureau in Wassenaar, zeventien in het Huis van bewaring aan de Pompstationsweg in Scheveningen.

Diezelfde avond nog werd op het initiatief van KEN het Comité Solidariteit met de CISNU gevormd. De voorzitter van dat comité had direct telefonisch contact opgenomen met Staatssecretaris van Justitie Jan Glastra van Loon. Reden voor dat telefoontje was de zorg die bestond dat de dissidenten aan Iran zouden worden uitgeleverd. Het contact met de staatssecretaris was voor het solidariteitscomité verre van geruststellend geweest: ze hadden van hem begrepen dat het veiligstellen van de diplomatieke betrekkingen met Iran zwaarder zou wegen dan humanitaire overwegingen.¹⁴ Glastra van Loon zou dit later ontkennen, al herinnerde hij zich wel te hebben benadrukt dat voorzichtigheid geboden was omdat de goede relaties met Iran op het spel stonden.¹⁵ Hoe dan ook ontstond bij het solidariteitscomité de indruk dat uitlevering van de dissidenten niet uitgesloten werd. Dat wilde het comité met man en macht voorkomen, dus togen ze de dag erop naar de gevangenis, om de uitlevering desnoods fysiek tegen te houden.

Zaterdag 9 maart was een koude, zwaarbewolkte dag. Agenten Munnik en De Vos¹⁶ waren met de auto onderweg toen ze via de politiealarmcentrale werden opgeroepen. Er was iets gaande op de Pompstationsweg. Ter plaatse aangekomen zagen de politiemannen hoe zich daar zo'n 120 demonstranten hadden verzameld. Uitgerust met spandoeken en borden en opgesteld in rijen van acht, leken ze klaar om te gaan lopen. Agent De Vos stapte uit de auto en sprak een van de demonstranten aan met de vraag wat precies de bedoeling was. De Vos werd genegeerd,

vertelde hij, en hij keerde terug naar de auto. Daar stelde hij de politiealarmcentrale op de hoogte en die droeg de agenten op de demonstranten per auto te volgen. De demonstranten zetten koers in de richting van de Van Alkemadeaan. Voor de poort van de gevangenis aan de Pompstationsweg, de zijingang, hield een deel van de groep stil. Een ander deel liep verder naar de Van Alkemadeaan en hield daar stil voor de hoofdingang. Terwijl twee collega's op de fiets de eerste groep vergezelden, hielden Munnik en De Vos vanuit de auto deze tweede groep in de gaten.

Jef Helmer, docent aan de sociale academie De Horst in Driebergen en lid van de KEN(ml), stond met zijn rug tegen de poort van de gevangenis. Hij had een groen legerjasje aan en hield een van de twee stokken vast met daaraan een spandoek 'Geen uitlevering aan het Sjahregiem'. De gebeurtenissen van de dag ervoor stonden eerder die dag in alle kranten: 'Perzische ambassade korte tijd bezet'. In die berichtgeving stond te lezen dat de Perzische dissidenten, deels uit Nederland en deels uit Duitsland en Oostenrijk, werden beschuldigd van openlijke geweldpleging, wederrechtelijke vrijheidsberoving en lokaalvredebreuk. Het was niet duidelijk wat hen te wachten stond, maar Helmer en zijn kameraden vreesden het ergste: uitlevering aan Iran. Als de Iraanse activisten zouden worden uitgeleverd, zou dat in de opvatting van de demonstranten levenslange gevangenisstraf, marteling en misschien zelfs hun dood betekenen. Enkelen van de activisten waren volgens de informatie die het comité van de CISNU had al bij verstek ter dood veroordeeld.¹⁷ De demonstratie van vandaag was er daarom vooral op gericht om dat te voorkomen. De demonstranten eisten dat advocaat Willem J. van Bennekom toegang zou krijgen tot de dissidenten. Van Bennekom was bekend geworden als pleiter van de Amerikaanse activist en deserteur Ralph Waver, die in 1971 Nederland een verblijfsvergunning aanvraagde maar daarop dreigde te worden uitgeleverd aan de Verenigde Staten. Van Bennekom wist dit te voorkomen en werd hierom door de CISNU gezien als een geschikte advocaat om ook de uitzetting van deze Iraniërs te voorkomen.

De demonstranten scandeerden leuzen zoals 'de Sjah moordenaar, [Minister van Justitie] Van Agt zijn medeplichtige'. Jef Helmer herinnert zich dat er surveillanceauto's met blaffende politiehonden heen en weer reden.¹⁸ De demonstranten voelden zich erdoor geïntimideerd en hielden de stokken van hun spandoeken stevig vast. De actieleiding wees hen erop dat die stokken hun enige wapen zouden zijn, als de politie de honden op hen zou loslaten.¹⁹ Agent De Vos gaf later aan dat hij niet gerust was op de situatie en de indruk had gehad dat de demonstranten zich naar binnen konden werken als de gevangenispoort zou worden geopend.²⁰ Die bleef vooralsnog dicht, maar dat betekende ook dat, zo lang de demonstranten voor de poort bleven staan, niemand naar buiten kon. Een collega van de Rijkspolitie, die blijkbaar via een andere uitgang naar buiten was gekomen, sprak Munnik en De Vos hierover aan. Hij wilde met zijn auto naar buiten via de zijingang. De demonstranten moesten aan de kant, maar hoe? De Vos vroeg de alarmcentrale om versterking. Met een extra surveillanceauto, stelde De Vos voor, konden ze de poort met zachte drang vrijmaken. Agenten Hartevelde en Zock waren niet veel later met hun auto ter plaatse. Met zijn vieren liepen de agenten naar de demonstranten toe, waar Munnik een van de demonstranten aansprak.

Helmer en zijn kameraden wantrouwden de politie en daar hadden ze ook wel enige reden toe. Bij de bezetting van de ambassade de dag ervoor had de politie de paspoorten van de bezetters overhandigd aan nota bene de Iraanse ambassade. Dat had de indruk gewekt dat de Nederlandse politie willens en wetens samenwerkte met de Iraanse autoriteiten. Daar kwam de vermeende dreiging van uitlevering nog eens bovenop, dus toen agent Munnik vroeg of de demonstranten aan de kant konden gaan, wilde een lid van de ordedienst van de demonstranten eerst zeker weten dat er geen Iraniërs naar buiten zouden worden gereden. Munnik antwoordde stellig dat het slechts om politie- en gevangenispersoneel ging. Daarop gingen de demonstranten zonder dat daar verdere aanmoediging voor nodig was aan weerszijde

van de poort staan. De deuren van de poort openden zich en een blauwe Volkswagen van de Rijkspolitie reed naar buiten.

'Ze zijn het!' riep een van de demonstranten. Vrijwel onmiddellijk brak er chaos uit. In de auto bevonden zich, behalve een man in politie-uniform aan het stuur, twee personen met een uiterlijk dat voor de demonstranten voor Iraans door kon gaan. Later zou blijken dat het om twee Marokkanen ging.²¹ De demonstranten vielen *en masse* over de auto heen om die alsnog de doorgang te beletten. In de commotie die daarna ontstond, werd de foto genomen die op de voorpagina van een extra editie van de Rode Tribune verscheen. De agenten grepen naar hun wapenstokken om de weg voor de auto vrij te maken. Harteveld werd al snel door een groep demonstranten ingesloten en met vuisten op zijn rug en in zijn nek geslagen. Ook collega De Vos werd hard tegen zijn achterhoofd geslagen. Zock kreeg een schop tegen zijn knie en De Munnik werd met een stok tegen zijn rug geslagen.

In wat er daarna gebeurde, spreken de verklaringen elkaar tegen. Volgens de verklaringen van de politie kregen de agenten de Volkswagen vrij, maar bleef deze desondanks staan. Helmer herinnert het zich anders: het lukte de politieagenten, die met zijn vieren waren tegenover zo'n zestig demonstranten, niet om de auto vrij te krijgen. Dat gaf hem hoop dat het de demonstranten zou lukken om de Volkswagen met de vermeende Iraanse dissidenten tegen te houden. Helmer raakte in de strijd betrokken toen een van de agenten twee bamboestokken probeerde af te pakken van een kameraad. Ondanks een harde slag op zijn hoofd, die later met tien hechtingen moest worden gedicht,²² lukte het Helmer om een van de twee stokken veilig te stellen, maar toen hij zag hoe de politie om zich heen sloeg, werd hij volgens eigen zeggen zo kwaad dat ook hij met zijn bamboestok met kracht naar een agent sloeg en hem raakte. Waarschijnlijk was dat agent Zock. Dat leidde ertoe dat Harteveld op Helmer afstapte en er alles aan deed om de bamboestok alsnog van hem af te pakken. Daarbij schopte Helmer, als we Harteveld moeten geloven, de agent hard in zijn kruis. Een demonstrant met een

bontmuts sprong bovendien in Hartevelds nek en trok aan zijn arm. De agent wist desondanks de bamboestok doormidden te breken. Hij werd meteen daarop door de man met de bontmuts hard op het hoofd geslagen.

De blauwe Volkswagen met de vermeende dissidenten was nog altijd blijven staan. Omdat agent De Vos, zoals hij later verklaarde, bang was dat de demonstranten de auto op zijn kant zouden gooien, besloot de agent om met zijn politieauto op de demonstranten in te rijden. Die sloegen op zijn auto en klommen op de motorkap, maar De Vos slaagde erin de Volkswagen vrij te krijgen, waarop die wegreed. Volgens Jef Helmer reed De Vos daarna en zonder dat daar aanleiding toe was, nogmaals op de demonstranten in. Daarbij kwam de voet van één van de demonstranten onder de auto terecht. Dat moment is terug te zien op één van de vier foto's die later die middag bij het politiebureau werden afgegeven. (Afbeelding 36.) Zock, Munnik en Harteveld identificeerden op die beelden twee personen die geweld hadden gebruikt: de 'man met de bontmuts' en de 'man met het legerjack'. Die laatste was Jef Helmer.

De zaak tegen de bezetters

Advocaat Van Bennekom kwam op zaterdag 9 maart na het middaguur op de Pompstationsweg aan. De situatie was gespannen. Na de confrontatie met de politie op de Van Alkemadelaan, hadden de demonstranten zich bij hun kameraden op de Pompstationsweg gevoegd. De politie zette het kruispunt van de Van Alkemadelaan met de Pompstationsweg af, dreigde de demonstranten uit elkaar te slaan als ze niet op het voetpad bleven en liet arrestantenwagens aanrukken. Bovendien kwam de Mobiele Eenheid ter plaatse en omsingelde de actievoerders, twee rijen dik. De demonstranten voelden zich bedreigd door dit machtsvertoon, maar gingen niet in op het verzoek van de politie om de poort vrij te maken. Volgens een verslag van een lid van de actieleiding werd de Mobiele Eenheid ongeduldig en

gaf aan geen zin te hebben om 'voor jan lul' te blijven staan. Ook een aanwezige van de politieverbindingsdienst zou op dat moment hebben verklaard dat praten geen zin meer had. Hij zou het ongehoord hebben gevonden dat de demonstranten bevelen negeerden en zo de dienst uitmaakten.²³

Op dat moment kwam Van Bennekom ter plaatse. Die ochtend was hij gebeld door de CISNU in Frankfurt met het verzoek om de Iraanse activisten bijstand te verlenen. Hij had de hoorn nog nauwelijks op de haak gelegd, of adjudant J.W. Sleeking van de Wassenaarse politie belde met de mededeling dat de Iraniërs die op zijn bureau werden vastgehouden Van Bennekoms bijstand verzochten. Van Bennekom was eerst naar Wassenaar gegaan en kwam nu de andere Iraniërs bezoeken. Onderweg werd hij bijgepraat door de politieofficier en eenmaal ter plaatse werd hij onmiddellijk aangeklampt door de geschrokken demonstranten. Zijn aankomst was een opluchting voor de actievoerders. Het betekende niet alleen dat de dissidenten toegang kregen tot de advocaat van hun keuze, waarmee een van hun belangrijkste eisen werd ingewilligd. Na de komst van Van Bennekom trok ook de ME zich terug en leek het gevaar van verdere confrontatie geweken. De vrees om uitlevering was daarmee bij de demonstranten niet weggenomen. Van Bennekom deelde de vrees om uitlevering überhaupt niet, omdat de Iraniërs in Nederland, Duitsland en Oostenrijk over geldige verblijfsvergunningen beschikten. Eenmaal binnen merkte hij op dat de zorg om uitlevering naar Iran bij de dissidenten zelf dan ook niet leefde.²⁴

De bezetting van de Iraanse ambassade was een succesvolle actie geweest, in de zin dat de situatie in Iran in de dagen erna aandacht kreeg in alle kranten. In de berichtgeving ging bovendien zorg uit naar het lot van de bezetters, die in voorarrest zaten. Hun behandeling door de Wassenaarse politie gaf aanleiding tot Kamervragen door Fred van der Spek (PSP) en Joop Voogd (PVDA) aan minister van Justitie Dries Van Agt. De kwestie was volgens de Kamerleden de volgende: de Wassenaarse politie had de avond na de arrestatie van de dissidenten

hun paspoorten ter inzage gegeven aan ambassadeeraad Reza Moshiri. Hij zou alle twintig namen hebben genoteerd en zou bovendien met een pennenstreek de verblijfvergunningen van de in Nederland verblijvende Iraniërs ongeldig hebben gemaakt. De Wassenaarse politie verklaarde de paspoorten aan de man te hebben overhandigd om er zeker van te zijn dat de paspoorten niet vervalst waren. Bovendien konden ze de Perzische tekens erin niet lezen. De twee Kamerleden maakten zich zorgen over de moeilijkheden die zouden kunnen ontstaan voor de Iraniërs zelf, maar ook hun familie in Iran, nu hun namen bij de ambassade bekend waren.²⁵

Officier van Justitie J. Th. De Wit legde de Iraniërs lokaalvredebreuk, wederrechtelijke vrijheidsberoving en openlijke geweldpleging ten laste. Hij eiste een onvoorwaardelijke gevangenisstraf van drie weken. Deze verdenking betekende dat de Iraanse dissidenten in voorarrest konden worden gehouden. Een 'overtrokken zaak' volgens hun advocaat Van Bennekom. Alleen lokaalvredebreuk zou een passender tenlastelegging zijn geweest.²⁶ De advocaat vermoedde dat het voorarrest geen ander doel diende dan indruk te maken op de sjah.²⁷ Contact-officier van justitie voor de publiciteitsmedia C. van Steenderen, was een andere mening toegedaan: het ging hier om buitenlanders die zouden kunnen vertrekken als ze niet in verzekering werden gesteld.²⁸ De zaak werd zonder tussenkomst van de rechter-commissaris verwezen naar de politierechter, omdat De Wit de zaak volgens eigen zeggen 'zo snel mogelijk aan het oordeel van de rechter' wilde voorleggen.²⁹

De zaak kwam voor bij politierechter C. Stolk in de arrondissementsrechtbank op de Jan van Nassaustraet in Den Haag op dinsdag 11 maart. Het proces verliep moeizaam, mede omdat de communicatie via een tolk verliep. Er was weinig bewijs tegen de bezetters als het ging om de verdenking van wederrechtelijke vrijheidsberoving. Ambassadeeraad Moshiri's verklaring was strijdig met zijn eerdere verklaringen. Kambiz Rusta, woordvoeder van de Iraanse activisten, wees er in zijn betoog bovendien op, dat Moshiri's belastende verklaring gezien

zijn positie niet zomaar voor waar aangenomen kon worden. Moshiri kon de waarheid niet spreken, volgens Rusta: 'Hij raakt dan zijn baantje kwijt en krijgt van het fascistische regime in Teheran tien jaar gevangenisstraf'.³⁰ De verdediging door de Iraanse dissidenten was doorspekt met zulke aanklachten tegen de sjah. Een van hen vergeleek de situatie in Iran met de situatie in Nederland ten tijde van de Duitse bezetting.³¹ Het vernielen van het portret van de sjah vonden de activisten gerechtvaardigd, 'voor een regime dat honderd moorden per maand op zijn geweten heeft'.³²

Rechter Stolk maakte een begripvolle indruk. Alle twintig Iraanse dissidenten kregen gelegenheid om hun actie te verdedigen tijdens de zitting, die uiteindelijk wel vijf uur duurde. Hoewel het in het Wetboek van Strafvordering is neergelegd dat verdachten het recht hebben tot het houden van het laatste woord, op straffe van ongeldigheid van de procedure,³³ was het niet ongewoon dat rechters daarbij de voorwaarde stelden dat waarover werd gesproken van directe relevantie was voor de strafzaak. In de jaren zeventig, een tijd waarin menig rechtszitting een politieke achtergrond had, achtten verschillende rechters het noodzakelijk hierin streng te zijn. Rechters hadden dus enige vrijheid om politieke betogen in te dammen. Deze vrijheid nam Stolk niet, integendeel: hij gaf de verdachten uitgebreid de gelegenheid om tegen de Iraanse regering te ageren. Dat is opvallend.

Ook in zijn vonnis was Stolk mild. Hij vond te weinig bewijs ten aanzien van de ten laste gelegde wederrechtelijke vrijheidsberoving. De verdachten hadden zich juist redelijk en vreedzaam gedragen meende hij. Stolk achtte alleen lokaalvredebreuk bewezen. Hij veroordeelde de bezetters ieder tot honderd gulden boete of vier dagen hechtenis met aftrek van vier dagen voorarrest en een voorwaardelijke gevangenisstraf van één week. Dat betekende dat ze na de zitting direct op vrije voeten kwamen. Dat gold ook voor de student die om gezondheidsredenen eerder was vrijgelaten. Zijn ene dag voorarrest was volgens Stolk al honderd gulden waard geweest.³⁴

Ook tijdens deze zitting wisten de Iraanse dissidenten zich gesteund door het Comité Solidariteit met de CISNU. Tijdens de zitting zorgden de leuzen en het gezang van de demonstranten zelfs voor zoveel verstoring, dat Stolk had verzocht of het wat zachter kon. Het solidariteitscomité had een vergunning aangevraagd voor een demonstratie, die plaats had op een daarvoor vrijgemaakt stuk van de straat. Wat ze niet wisten, was dat de politie hun aanwezigheid gebruikte om de demonstranten te identificeren, die de zaterdag ervoor geweld tegen hen hadden gebruikt. Dat bleek overigens moeilijker dan gedacht. De 'man met bontmuts' was zonder zijn karakteristieke hoofddekkel niet eenvoudig te herkennen. Iemand die voor hem werd aangezien, verklaarde op het politiebureau dat hij helemaal geen bontmuts had en bovendien de zaterdag ervoor niet in Den Haag was. Hij kwam die avond nog vrij. Voor Helmer verliep het anders. De 'man met het legerjack' werd door zowel Zock, Munnik als Harteveld zonder twijfel herkend.

Er was grote vreugde bij de demonstranten toen de Iraniërs vrijkwamen. Tientallen demonstranten waren tijdens de lange zitting al naar huis gegaan, maar degenen die waren gebleven konden van achter dranghekken de dissidenten uitzwaaien en gelukwensen toeroepen. Alles leek op dat moment rustig, maar de politie verklaarde later te hebben gevreesd dat de demonstranten de auto waarin de Iraniërs werden vervoerd, zouden tegenhouden en mogelijk beschadigen. Politie en ME liepen de demonstranten daarom tegemoet, de zijstraat in waar de dissidenten via de zijingang naar buiten waren gekomen. Terwijl de ME hun richting op kwam, liepen de demonstranten naar achteren en haakten in. Al gauw stonden ME en demonstranten tegenover elkaar. 'Die daar moeten we hebben,' zei een man van de politie, wijzend op Jef Helmer, die zich in de tweede rij bevond. De ME voerde daarop een charge uit. Volgens een ooggetuige werd Helmer daarbij 'neergeknuppeld, omsingeld door agenten en daarna achter de linie van agenten weggetrokken'.³⁵ Volgens Helmer zelf werd hij daarbij 'bij de haren voortgesleept'.³⁶ Zo werd Helmer aangehouden en in verzekering gesteld.

De Iraanse activisten werden ondertussen uitgeschreven uit de gevangenis. Bij hun ontslag kregen de in Nederland wonende Iraniërs een brief van staatssecretaris Glastra van Loon waarin hen werd verzocht 'de in Nederland geboden gastvrijheid niet zodanig te gebruiken dat daardoor de vrijheid van de Nederlandse regering om naar eigen inzicht relaties met andere mogendheden te onderhouden nadelig wordt beïnvloed'. Volgens de advocaat van de betrokkenen was het verzoek van Glastra van Loon 'hoogst ongebruikelijk', al lag het binnen de mogelijkheden van de vreemdelingenwet. Het paste volgens Van Bennekom bij de 'ongewoon strenge manier van optreden' die de Iraanse dissidenten na de bezetting ondervonden.³⁷ Dat gold ook voor de boodschap aan de Iraniërs die uit Oostenrijk en Duitsland naar Den Haag waren gekomen. Zij moesten voordat ze de gevangenis verlieten een verklaring ondertekenen dat ze Nederland voor middernacht zouden hebben verlaten, anders zou de afdeling vreemdelingenzaken van het ministerie van Justitie hen zelf uitzetten. Beide maatregelen hadden overigens maar beperkt effect: hoewel de in Nederland verblijvende Iraniërs ervoor kozen om zich voorlopig niet in het openbaar uit te spreken tegen de sjah, keerden de overige dissidenten namelijk vrijwel direct uit Duitsland terug om in Amsterdam een persconferentie te geven. Tijdens deze drukbezochte bijeenkomst wilde ze duidelijk maken dat de Nederlandse autoriteiten Iraanse dissidenten politiek monddood wilde maken.³⁸

Had de Nederlandse regering anders moeten handelen? Feit is dat de bezetting van de Iraanse ambassade de Nederlandse regering in een lastige positie bracht. Het was bekend dat de sjah lichtgeraakt was wanneer er kritiek op zijn regering werd geuit. De tenlastelegging en de eis van drie weken onvoorwaardelijke gevangenis wekken de indruk dat justitie de zaak zeer ernstig nam en dat politieke overwegingen daarin meespeelden. In vergelijkbare zaken, zoals de bezetting van het Mexicaanse consulaat in oktober 1968, waren tenlastelegging en eis milder. Daar staat tegenover dat de politierechter in de zaak tegen de Iraanse dissidenten juist helemaal niet streng was. Ook

daar is de vergelijking met de zaak tegen de bezetters van het Mexicaanse consulaat interessant. Een student die zich in zijn laatste woord niet tot de strafzaak beperkte, maar ingang op de politieke situatie in Mexico, werd toen door de politierechter het woord ontnomen.³⁹ Als ook rechter Stolk de dissidenten had gevraagd hun betoog te beperken tot wat direct relevant was voor de strafzaak, had hij de Nederlandse regering een dienst bewezen. In plaats daarvan gaf hij de verdachten alle ruimte om in hun laatste woord de politieke achtergrond van hun zaak toe te lichten. Die gang van zaken kwam de Nederlandse regering duur te staan.

De Iraanse ambassade sluit

Op zondag 17 maart vertrok de Iraanse ambassadeur Farzanegan vanaf Schiphol naar Teheran. (Afbeelding 38.) Hij was teruggedroepen door een hoogst verontwaardigde sjah. De bezetting van zijn ambassade, die volgens de Iraanse regering voorkomen had kunnen worden als de Nederlandse politie adequaat had opgetreden, was nog tot daar aan toe, maar de toedracht tijdens de berechting van de bezetters, was werkelijk ongehoord. 'De beklagden hebben tijdens die rechtszaak ongestraft gemene leugenachtige propaganda tegen de sjah en het beleid van mijn regering kunnen spuien,' zei een woordvoerder van de Iraanse ambassade. 'Dat is absoluut onaanvaardbaar.'⁴⁰ De Nederlandse regering had gedaan wat zij kon om de Iraanse diplomaten hier te houden. Ambassadeur Farzanegan leek welwillend om tot een oplossing te komen. Na een ontmoeting op woensdagochtend, de dag na de rechtszaak, dineerde Van der Stoep vrijdagavond bij Farzanegan. Ze toastten daar samen op de vriendschap tussen Nederland en Iran.⁴¹ De volgende dag vond er 'in goede sfeer' een gesprek plaats tussen de beide heren met premier Joop den Uyl. Maar dat veranderde allemaal niets aan het besluit van de Iraanse regering om de ambassade te sluiten. Farzanegan vreesde bovendien dat er gevolgen zouden zijn voor de zakelijke belangen van Nederland in Iran.⁴²

De sluiting van de Iraanse ambassade stuitte op onbegrip in de Tweede Kamer. 'De Perzische regering mag tenslotte in het geheel niet klagen over de Nederlandse stappen tegen de activisten,' zei Kamerlid Piet Dankert van de PVDA.⁴³ Maar niet iedereen was het met Dankert eens. Commentator Jan Heitink van *De Telegraaf* sprak schande van het optreden van de Nederlandse regering. Hij hekelde niet alleen het falen van de regering om de Iraanse ambassade te beschermen, net als kort daarvoor de Portugese en Griekse ambassades. Dat de sjah in Nederland zomaar beledigd kon worden, was een veel groter probleem. Vindt de Nederlandse regering het normaal dat de leider van een bevriend land publiekelijk voor moordenaar wordt uitgemaakt? Volgens Heitink ging minister van Justitie Van Agt, door niet aan te sturen op bestraffing van zulke uitlatingen, in tegen een internationaal gebruik. Dat soort gedrag ging in tegen het nationaal belang.⁴⁴

Het strafbaar stellen van belediging van een bevriend staatshoofd was geen volkenrechtelijke verplichting. Toch was Heitinks visie niet helemaal uit de lucht gegrepen. Tot 1971 stelde artikel 117 (tegenwoordig 118) van de Nederlandse grondwet het beledigen van een bevriend staatshoofd, evenals een lid van de regering of een vertegenwoordiger van een bevriend land, wel degelijk strafbaar, maar die wet kwam eind jaren zestig ter discussie te staan, toen er in Nederland steeds vaker tegen leiders van bevriende landen werd gedemonstreerd. Vooral de kreet 'Johnson moordenaar', gericht tegen president Lyndon Johnson wegens de Amerikaanse oorlog in Vietnam, leverde eind jaren zestig vervolgingen op. Na een lange politieke discussie werd de wet in 1971 aangepast. Het beledigen van een bevriend staatshoofd was nu alleen strafbaar als het betreffende staatshoofd op dat moment in Nederland was, of wanneer het slachtoffer een officiële klacht indiende. Ook dan was de kans op succes gering, omdat het in dit soort gevallen vaak ging om politieke meningsuiting, die niet in de eerste plaats de bedoeling had te beledigen.⁴⁵

Iraanse dissidenten hadden grondwettelijk gezien dus alle ruimte om zich kritisch uit te laten over de sjah. Dat wist ook

minister-president Den Uyl, die op vrijdag 15 maart op de nationale televisie verklaarde dat die uitspraken binnen de vrijheid van meningsuiting vielen en dat het 'in een democratisch land als Nederland nu eenmaal niet mogelijk is dat de regering of wie dan ook in de onafhankelijke rechtspraak ingrijpt'.⁴⁶ Aan de situatie in de rechtszaal kon de Nederlandse regering dus niets doen, maar voor de bezetting van de ambassade lag dat anders. Daarover betuigde de premier 'diepe spijt', vooral omdat politiebescherming niet afdoende was geweest.⁴⁷ Den Uyl zei dat hij de Iraanse ambassadeur had verzocht om persoonlijk de excuses van Nederland aan de sjah aan te bieden.⁴⁸

Dat de Nederlandse regering geen excuses maakte voor de gang van zaken in rechtszaal viel niet goed bij de afgevaardigden van de VVD in de Eerste en Tweede Kamer. Fractievoorzitter in de Eerste Kamer Harm van Riel verweet Den Uyl 'een feitelijk gemis aan kennis van zaken' over Iran als 'hoofdsteunpunt van het Westen'. Nederland had het vertrek van de Iraanse ambassadeur en zijn staf kunnen voorkomen, als de regering een officiële verklaring had gepubliceerd waarin excuus was aangeboden. Twee dagen later reageerde minister van der Stoep in de Eerste Kamer. De Nederlandse regering betreurde de gebeurtenissen bij de Iraanse ambassade in hoge mate, zei hij. Hij had, zei de minister, tegenover de Iraanse ambassadeur en namens de Nederlandse regering de bezetting van het ambassadegebouw ten stelligste afgekeurd. Wat betreft de gebeurtenissen op 12 maart lag dat anders. Van der Stoep had tegenover Farzanegan de volstreekte onafhankelijkheid van de Nederlandse rechter benadrukt en gesteld dat de Nederlandse regering op de rechtspraak 'geen invloed kan, noch mag uitoefenen.' Hij zei ook: 'Ik heb uiteraard doen uitkomen dat ik voor sommige taferelen in de rechtszaal geen waardering kon opbrengen.' Van der Stoep zei dat hij de hoop koesterde dat 'deze zwarte schaduw op onze traditioneel voortreffelijke relaties met Iran spoedig zal worden weggenomen' en benadrukte dat de gesprekken met Farzanegan in 'bijzonder vriendschappelijke sfeer' hadden plaatsgevonden.

Van Riel was niet tevreden. Hij vond Van der Stoel te formalistisch. 'Er zijn nu eenmaal andere emotionaliteiten beheersend in het nabije oosten dan in Nederland. Men voelt iets wat onplezierig is eerder als een insult aan, zonder dat men zoals wij het hier gewoon zijn tot een analyse overgaat van allerlei feiten die tot het gebeurde in kwestie geleid kunnen hebben,' las hij de minister de les. Van der Stoel had volgens Van Riel direct en persoonlijk moeten laten weten de zaak uiterst serieus te nemen, in plaats van de gebruikelijke protocollen te volgen en in eerste instantie een hoge ambtenaar te sturen.⁴⁹ Alles wat de minister daarna nog deed was gewoonweg *too little, too late*.

Ook in de Tweede Kamer werd Van der Stoel aan de tand gevoeld over de nasleep van de ongeregelheden bij de Iraanse ambassade. Jaap Scherpenhuizen en Wim Keja van de VVD vroegen zich af of Van der Stoel op de hoogte was van de Nederlandse afhankelijkheid van Iraanse olie en het feit dat er voor 'een equivalent van 10 000 manjaren werkgelegenheid aan werken in de volgende maand wordt aanbesteed door de Iraanse regering'. Van der Stoel benadrukte dat hij zich bewust was van de economische belangen die op het spel stonden. Hij vertelde dat de Nederlandse ambassadeur in Iran inmiddels een onderhoud had gehad met de Iraanse minister van Buitenlandse zaken en een audiëntie had aangevraagd bij de sjah. Van der Stoel gaf aan het vertrouwen te hebben dat 'de immer zo voortreffelijke verhouding met Iran spoedig weer zou zijn hersteld.' Er waren op dat moment geen aanwijzingen, zei de minister, dat de gebeurtenissen economische gevolgen zouden hebben. Er zou van Iraanse zijde een meldingsplicht zijn ingesteld voor handel met Nederland, maar er was geen reden om te denken dat die de Nederlandse handelsbelangen zou schaden.⁵⁰

Vanuit de VVD kwam niets dan kritiek op het handelen van de Nederlandse regering. Elke vorm van excuses was mosterd na de maaltijd nu de Iraanse ambassadeur vertrokken was. Ook vanuit linkse hoek kregen Den Uyl en Van der Stoel de wind van voren. Kees IJmkers van de CPN sprak in de Eerste Kamer over Nederlandse 'goedertierenheid ten aanzien van autoritaire

regimes'.⁵¹ Bram van der Lek van (PSP) vond dat het leek alsof de Nederlandse regering wilde zeggen 'sorry Sjah, dat we hier een rechtsstaat hebben'.⁵² Schrijver en Irankenner Nic Brink noemde de excuses van de Nederlandse regering een 'knieval naar de Sjah'. Hij schreef een lang artikel in *De Groene Amsterdammer* met de titel 'Hoe de sjah ons intimideert'. Brink schreef dat de onderdrukking en ongelijkheid in Iran koste wat kost verborgen moesten blijven. De sjah gebruikte olie als machtsmiddel om bewindslieden zoals Den Uyl en Van Agt te intimideren, zodat de waarheid over Iran verborgen blijft.⁵³ Het artikel van Brink werd ook gelezen in Den Haag. De heer R. Verhagen, hoofd directie bilaterale zaken van het ministerie van Economische Zaken, krabbelde in de kantlijn 'Zal allemaal wel waar zijn, maar je moet zorgen dat het Nederlandse gepeupel geen last veroorzaakt'.⁵⁴ Met die opmerking zette hij de inhoud van het artikel vooral kracht bij.

Een *de facto* boycot

In de vroege ochtend van woensdag 15 maart 1978 ontving de Nederlandse ambassadeur in Teheran Paul Renardel de Lavalette een brief op poten van het Iraanse ministerie van Buitenlandse Zaken. De nota gaf in klare taal de Iraanse visie op de gebeurtenissen van de afgelopen week. De Iraanse ambassade had bij de politie aangedrongen op bescherming van de ambassade, maar die was onvoldoende geboden. De ambassadeur had de directeur-generaal van Buitenlandse Zaken vervolgens gevraagd om maatregelen te treffen om te voorkomen dat de beklagden zouden demonstreren, maar die had 'koudweg' medegedeeld dat niet te kunnen. Vervolgens had de president van de rechtbank 'niet willen, of niet kunnen verhinderen dat betogingen plaatsvonden in een rechtszaak die alleen gehouden diende te worden om recht te spreken,' waarna de rechtszitting ontaardde 'in een propagandatribune' ten gunste van een groep 'die geheel bestond uit professionele raddraaiers die uit andere landen naar

Nederland gekomen waren' en die een straf kregen die niet in verhouding stond tot hun misdaden. De conclusie van de Iraanse regering: onder deze omstandigheden was het onmogelijk om de Iraanse diplomatieke vertegenwoordiging in Nederland te handhaven.⁵⁵

De Iraanse kranten echoden de verbolgenheid van de sjah. 'Europa staat zichzelf erop voor een thuis te zijn voor eerlijke rechtsgang. Maar als verdachten de rechterlijke procedure bespotten, wordt er niet ingegrepen.' De Nederlandse autoriteiten zijn 'buitengewoon slordig' geweest, schreef de *Tehran Journal*, terwijl het land zich 'niet kan veroorloven Iran bovenmatig te ergeren.' *Nedaye Iran Novin* voegde aan hun berichtgeving de mededeling toe: 'We geloven niet dat spijtbetuigingen van Nederlandse zijde iets goed kunnen maken. Hun plicht is tot iets anders, maar het is niet aan ons om hen dat te zeggen.'

Spijtbetuiging was nu juist het enige dat de Nederlandse regering te bieden had. Ambassadeur Renardel de Lavalette werd op zaterdag 16 maart ontvangen door de Iraanse minister van Buitenlandse Zaken Abbas Khalatbari. De ambassadeur vroeg Khalatbari de beslissing om de Iraanse ambassade in Nederland te sluiten te heroverwegen, gezien de aloude banden tussen Nederland en Iran. Op aanraden van Van der Stoel bood Renardel de Lavalette in dit gesprek expliciet de Nederlandse excuses aan de sjah aan. 'Ik ga nl. er van uit dat het hier vooral gaat om gekwetste gevoelens van Shah,' schatte Van der Stoel in. De volgende ochtend werd de Nederlandse ambassadeur ontvangen door ene Bahadori, viceminister van het Iraanse hof. Ook aan hem wilde de ambassadeur de Nederlandse excuses aan de sjah overbrengen. Renardel de Lavalette vroeg zich tegenover Bahadori hardop af of het allemaal niet een beetje uit te hand gelopen was. Had de Nederlandse regering niet alles gedaan wat het kon doen? Bahadori ging er niet op in. Renardel de Lavalette rapporteerde na dit gesprek aan Den Haag dat hij sterk de indruk had 'dat de Shah zich n.a.v. de gecoördineerde aanval in Europa op zijn regiem tot een emotionele beslissing heeft laten verleiden en dat het thans de vraag is hoe hij op deze beslissing terug kan komen zonder gezichtsverlies.' Die

avond haalde Renardel de Lavalette zijn ambtgenoot Farzanegan op van het vliegveld. 'De Sjah is tegen zijn haren in gestreken,' zei de Iraanse ambassadeur tegen de ambassadeur van Nederland, 'Hij denkt dat er een internationale samenzwering tegen hem is, we moeten deze hele kwestie afzwakken.'

Al snel begon de Nederlandse handel met Iran te lijden onder de situatie die was ontstaan. Op maandag 18 maart liet de Iraanse Centrale Bank weten dat er voor importen uit Nederland voortaan voorafgaand toestemming nodig was. Bovendien was de procedure voor het legaliseren van facturen aanzienlijk verzaamd en verliep nu via Brussel, wat deels te maken had met de sluiting van de Iraanse ambassade.⁵⁶ Toen de ambassade in Brussel wegens onderbezetting de documenten terugzond en de Iraanse regering de bedrijven doorverwees naar de niet veel beter bezette ambassade in Kopenhagen, ontstond er een 'onduidelijke en voor Nederlandse bedrijven zeer schadelijke situatie.' Dat kon niet de bedoeling zijn van de Iraanse regering, dacht Buitenlandse Zaken. Ook toen uit de ervaringen van verschillende Nederlandse bedrijven bleek dat Iraanse banken op laste van de Centrale Bank van Iran geen accreditieven meer openen voor importen uit Nederland en wel 'om politieke redenen' wilde Buitenlandse Zaken graag aannemen dat dit geen officieel Iraans beleid was. Van der Stoel had de indruk dat 'repercussies van Iraanse zijde verder gaan dan wellicht door Shah gewild,' en ook Renardel de Lavalette geloofde 'nog steeds dat dit niet bedoeling Shah is, doch dat onderhavig neveneffect sluiting Iran ambassade hier en daar mogelijk wel leedvermaak oproept.' De Ambassade werd gevraagd om tegenover de Iraanse autoriteiten teleurstelling uit te spreken over deze discriminatoire maatregelen, vooral gezien Nederlandse importen 'toch wel vergaande consequenties van tijdelijke schaduw op van oudsher uitstekende bilaterale relaties' ondervonden.

Opzet of geen opzet, de facto was er sprake van een Iraanse boycot van Nederlandse handel. De Nederlandse regering brak het hoofd over de vraag wat te doen om de relaties te herstellen. Renardel de Lavalette had minister van Buitenlandse Zaken

Khalatbari tijdens hun onderhoud op 17 maart al op de man af gevraagd waar herstel van de relaties tussen Nederland en Iran van afhankelijk was. Khalatbari had aangegeven het niet te weten. 'Misschien contact op een hoger niveau?' had hij tenslotte gezegd. Renardel de Lavalette dacht dat Khalatbari doelde op een audiëntie bij de sjah, die de ambassadeur dus meteen maar aanvroeg. Vanwege het naderende Iraanse nieuwjaar en de toch al drukke agenda van de sjah, kon het even duren voordat dat verzoek werd gehonoreerd. Inmiddels stuurde het ministerie van Buitenlandse Zaken van Iran een tweede nota aan de Nederlandse ambassade, gedateerd op 20 maart. Daarin verklaarde zij dat 'dezerzijds nooit verwacht of verzocht is dat de Nederlandse regering in een rechterlijke aangelegenheid tussenbeide zou komen.' Het verzoek was 'dat de rechter geen toestemming zou geven dat een rechtszitting [...] zou worden veranderd tot een toneel van demonstratie en politieke agitatie tegen de keizerlijke regering.' De Iraanse regering hield dus vast aan het idee dat de Nederlandse regering politieke redevoeringen in de rechtszaal kon beperken en dat ook in dit geval had moeten doen.

Wat kon de Nederlandse regering nog doen wat zij niet al gedaan had om de relaties met Iran te herstellen? Renardel de Lavalette vroeg zijn Iraanse ambtgenoot om raad. 'Een solide garantie bieden dat dit nooit meer gebeurt,' antwoorde Farzane-gan, zonder dit te specificeren. Waarschijnlijk doelde hij op het voorkomen van 'politieke agitatie' in de rechtszaal. Hij raadde aan dat Van der Stoel naar Teheran zou komen om deze garantie te bekrachtigen. Van der Stoel was bereid om naar Iran af te reizen, maar de nota die de Nederlandse regering een ruime week later aan de Iraanse regering stuurde, gaf geen garanties dat de gebeurtenissen in de rechtszaal zich niet zouden herhalen. De Nederlandse regering benadrukte in plaats daarvan opnieuw dat de rechterlijke macht in Nederland onafhankelijk is. Een herhaling van zetten dus, waarmee de Nederlandse regering geen stap verder kwam. Maar dat was alleen maar de officiële verklaring. Het lijkt erop dat de Nederlandse regering daarnaast ook een

geheime verklaring afgaf. In die geheime intentieverklaring gaf de Nederlandse regering aan dat er aan de wens van de sjah, namelijk dat er geen politiek in de rechtszaal zou worden geduld, in de toekomst gehoor zou worden gegeven. Nu hoefde Van der Stoel alleen nog maar naar Iran om deze verklaring te bezegelen en zouden de relaties worden hersteld.

Of die verklaring inderdaad werd afgegeven, weet ik niet zeker. Ik leid het af uit het verslag van ambassaderaad Gerard van Vloten aan ambassadeur Renardel de Lavalette, met als hoofdonderwerp de bemoeienissen van zakenman Klaas van Exter met de diplomatie. Van Exter, lid van de Raad van Bestuur van de Stevin-Groep en directeur van Van Hattum en Blankevoort, was een van de zakenlieden die vraagtekens zette bij de manier waarop de Nederlandse regering de problemen met Iran probeerde op te lossen. Behalve Van Exter uitte de Stichting Midden Oosten-Instituut haar 'grote bezorgdheid' en ook Albert Dirkzwager, directeur van Koninklijk Kweekbedrijf en Zaadhandel D.J. van der Have had kritiek. De laatste schreef aan Van der Stoel:

Mijn bescheiden 15-jarige ervaring in Iran en mijn nauwe contact met het huis Pahlevi, doordat ik geregeld vergader met de broer van de Sjah, prins Abdorreza, geven mij de vrijheid om u te zeggen dat volgens mijn inzicht op de door u voorgestelde wijze deze normalisering niet kan plaatsvinden.

Van Exter ging nog een stapje verder: hij nam de moeite om naar Teheran te vliegen om, volgens eigen zeggen, eigenhandig 'iets aan de sfeer te doen' tussen Farzanegan en Renardel de Lavalette. Van Exter verbleef net als Farzanegan in het Sheratonhotel in Teheran, sprak de Iraanse ambassadeur daar meerder male vertrouwelijk en kwam in die gesprekken tot de conclusie dat Farzanegan welwillend en positief was. Van Exter rapporteerde dit terug aan de ambassade, in de hoop daarmee de relaties tussen Farzanegan en Renardel de Lavalette te verbeteren. Onnodig, vond ambassaderaad Van Vloten, want

deze relatie was al goed. Behalve hinderlijk was de bemoeienis van Van Exter volgens Van Vloten ook schadelijk, omdat de zakenman informatie met Farzanegan deelde, die hem vanuit de Nederlandse ambassade vertrouwelijk ter ore was gekomen. Van Vloten noemt in dat verband een intentieverklaring van de Nederlandse aan de Iraanse regering dat er *no politics in the courtroom* zouden worden geduld. Van Exter zou toen hebben gezegd dat hij iets verteld had dat ‘toch op papier [was] gezegd aan de Perzen’, waarop Van Vloten benadrukte: ‘U las het niet in de krant.’

Als er inderdaad een geheime intentieverklaring was afgegeven, had die niet het beoogde effect. De Iraanse regering hield voet bij stuk. De Nederlandse pers sprak inmiddels over een boycot van Nederlandse export naar Iran, hoewel de Nederlandse ambassade een boycot bleef ontkennen. In zijn communicatie met Economische Zaken noemde Renardel de Lavalette de berichten over een specifieke meldingsplicht voor importen uit Nederland in Iran ‘volstrekt onjuist’ en stelde hij dat de invoer vanuit Nederland op dit moment op geen enkele manier belemmerd werd.⁵⁷ De realiteit bleek anders. Machinefabrikant Staalkat liep een order van anderhalf miljoen gulden mis nadat door de Iraanse regering was geïntervenieerd. Fabrikant Stork zou voor twee miljoen gulden aan slachtapparatuur leveren, maar ook dat ging niet door.⁵⁸ Autofabrikant DAF had vier miljoen aan reserve-onderdelen voor Iran klaarstaan, die niet konden worden geïmporteerd. Leo de Winter en Co konden een order voor een half miljoen aan melkpoeder niet uitvoeren. De grootste strop was voor machinefabrikant Grasso, die een order van tien miljoen gulden misliep.⁵⁹

De huid van de rechter⁶⁰

Medio april 1974 was Renardel de Lavalettes verzoek tot een audiëntie bij de sjah nog altijd niet ingewilligd. Ook zijn ambtgenoot Farzanegan was nog niet door de sjah ontvangen,

omdat de laatste voorlopig niet over de kwestie met Nederland wenste te spreken. Waarom was de sjah zo vasthoudend? De Iraanse regering bleef kritiek uiten over de gang van zaken in de rechtszaal. Nu was het plaatsvervangend minister van Buitenlandse Zaken Tajbakhsh die wilde weten of de rechter inmiddels ter verantwoording was geroepen. Renardel de Lavalette vermoedde dat het juiste Nederlandse antwoord op deze vraag de sleutel zou zijn naar een audiëntie bij de sjah. Hij sprak opnieuw met Farzanegan. Die suggereerde dat een gesprek tussen prins Bernhard en de sjah uitkomst zou kunnen bieden, een suggestie die ook werd gedaan door Albert Dirkzwager. Van der Stoel liet weten bereid te zijn om de prins te benaderen, waarbij hij de voorwaarde stelde 'dat eventuele ontmoeting behalve onopvallend ook duidelijk karakter heeft van toevallige ontmoeting' en met het verzoek 'grootste discretie op dit punt te betrachten.' Omdat de sjah voorlopig geen buitenlandse reizen zou ondernemen, bleek zo'n toevallige ontmoeting uitgesloten.

Na zijn gesprek met Renardel de Lavalette, en vermoedelijk het wachten beu, stuurde Farzanegan een brief aan de sjah waarin hij zei dat de Nederlanders alles had gedaan was ze konden. Zo zouden ze de rechter in kwestie een reprimande hebben gegeven. De sjah reageerde prompt met de vraag of Renardel de Lavalette bereid was om schriftelijk te bevestigen dat die reprimande inderdaad had plaatsgevonden. 'Dat zou de zaak waarschijnlijk sluiten,' zei Farzanegan tegen Renardel de Lavalette, die dacht zijn ambtgenoot een dienst te hebben bewezen. Renardel de Lavalette wilde best schriftelijk bevestigen dat de reprimande had plaatsgevonden, zo lang zo'n verklaring niet zou worden gepubliceerd, maar had daarvoor eerst toestemming nodig van Van der Stoel. 'Farzanegan heeft ons met zijn mededeling over "reprimande" wel in bijzonder moeilijke positie gebracht,' reageerde de minister. Hij zag als enige mogelijkheid te zeggen dat de Nederlandse 'regering in openbaar duidelijk blijk van afkeuring van gang van zaken in rechtszaal heeft gegeven.' Als er van Iraanse zijde zou worden doorgevraagd over het wat en waar

van de reprimande, zou Renardel de Lavalette kunnen verwijzen naar de afkeuring die Van der Stoel uitsprak in de Eerste Kamer, waarvan 'geen precedent te vinden is' en die 'in constitutionele verhoudingen formeel onbestaanbaar is'.

Renardel de Lavalette volgde Van der Stoels advies op en ontmoette Tajbakhsh op 20 april. Die reageerde teleurgesteld: 'dit zal niet voldoende zijn.' De Iraanse hofminister Asadollah Alam, die Renardel de Lavalette dezelfde dag ontving, reageerde in hardere bewoordingen. 'Er is maar een man die voor deze ongelukkige situatie de zwaarste verantwoordelijkheid draagt en dat is die rechter,' stelde hij. Op de vraag hoe dan een oplossing gevonden kon worden, zei Alam: 'Het is aan u.' Renardel de Lavalette antwoordde dat, als Alam doelde op de huid van de rechter, de Nederlandse regering 'deze niet zouden kunnen leveren ook al zouden wij dat willen en de rechter in eigen huis reeds zou zijn gevild.'

Het wachten bleef op audiëntie bij de sjah. Als men de sjah maar persoonlijk te spreken zou krijgen, dan zou de kwestie wel opgelost worden, dacht men, maar zowel hofminister Alam als viceminister Bahadori hadden te kennen gegeven dat een audiëntie alleen zin had als Renardel de Lavalette met iets nieuws kwam. Wat voor nieuws was er nog te verzinnen? Bij Buitenlands Zaken brak men zich het hoofd erover. Renardel de Lavalette vroeg zich af of de Iraanse regering aanstuurde op 'een persoonlijke boodschap van hare majesteit aan de Shah'. Van der Stoel stond aarzelend tegenover zo'n boodschap, maar schreef dat er druk werd gezocht naar een ander 'novum' dat toegang tot de sjah zou kunnen openen. 'Gedacht wordt aan mogelijkheid van mededeling uwerzijds [Renardel de Lavalette] aan Iraanse autoriteiten dat gesprek tussen Nederlandse minister van justitie en betreffende rechter heeft plaatsgevonden. Over modus quo waarbij element van "reprimande" achterwege zou blijven wordt nog overlegd.' Niet het novum dat de sjah verwachtte, voorspelde Renardel de Lavalette.

Van der Stoel zocht contact met Van Agt met de vraag of er 'naar aanleiding van de gebeurtenissen in de rechtszaal

op 12 maart j.l. enigerlei aanwijzing was uitgegaan van de Procureur-Generaal aan het Openbaar Ministerie waarvan wij te Teheran zouden kunnen gebruik maken (het “novum”), bij voorkeur vertrouwelijk, doch rekening houdend met publicatie door Iran.’ In een naschrift liet Van der Stoel weten dat de plaatsvervangend secretaris-generaal van Justitie hem had laten weten dat de politierechter alleen door de President van de Rechtbank kon worden terechtgewezen en dat zoiets in deze situatie niet te verwachten was, althans niet officieel. Hij zou nagaan of er officieus iets was gedaan. Daarnaast deelde de plaatsvervangend secretaris-generaal aan Van der Stoel het volgende mede:

De vergadering van P.G.’s [procureurs-generaal] heeft een richtlijn opgesteld, betreffende een beperking van het laatste woord in zaken met een politiek aspect. Thans wordt commentaar ingewacht van de hoofdofficier van Justitie bij de Rechtbanken, waarna bij gebleken overeenstemming (de P.G.’s waren het wel met elkaar eens) een geheime richtlijn uitgaat.

De overeenstemming tussen de procureurs-generaal over de wenselijkheid van het indammen van het laatste woord in zaken met een politiek aspect, geeft iets aan over de mate van frustratie bij het Openbaar Ministerie over het gebruik van deze ruimte bij rechtszaken met een politiek element. Ook Van Bennekom herinnert zich dat zijn cliënten, veelal activisten, de mogelijkheid van het laatste woord destijds maximaal hebben benut. De aandacht kwam daardoor te liggen bij het spanningsveld tussen het recht op het laatste woord enerzijds en een ordelijk verloop van de zitting anderzijds.⁶¹ Toch is dit initiatief om met een geheime richtlijn het laatste woord in te perken, dat in de Nederlandse rechtspraak als ‘heilig’ wordt beschouwd, gewaagd geweest. Of de geheime richtlijn er inderdaad is gekomen, wordt niet duidelijk uit deze stukken. Voor de impasse met Iran maakte het weinig uit, want voor de Iraanse regering, stelde

Renardel de Lavalette vast, zou zo'n richtlijn sowieso niet het 'novum' zijn waar zij op wachtte. Joost van der Kun, chef DAM bij Buitenlandse Zaken, stelde daarop in een brief aan Renardel de Lavalette voor om het ongenoegen van de Iraanse regering weg te nemen door middel van positieve publiciteit voor de sjah in Nederland. De Duitsers hadden daar eerder succes mee gehad, meende hij. Maar ook dat zag Renardel de Lavalette niet als de oplossing.

Terwijl de Nederlandse regering nog druk op zoek was naar een novum, werden op 5 mei 1974 alle belemmeringen voor Nederlandse invoer in Iran opgeheven. De aanleiding tot deze ontwikkeling is niet duidelijk. Renardel de Lavalette noemde de correspondentie tussen Koningin Juliana en de sjah en een gesprek dat prins Bernhard in Wenen met prins Abdorreza had gehad als helpend. 'Hoe dit ook zij, de Shah blijft hoge prijs stellen op de vriendschapsbanden met ons Vorstenhuis en dit alleen al heeft gunstige invloed,' concludeerde Renardel de Lavalette. Een paar dagen later sprak Renardel de Lavalette de sjah bij een bezichtiging van het Shell-Mitchell landbouwproject bij de Iraanse plaats Andimesk. Die ontmoeting verliep in goede sfeer.⁶² 'Alle problemen zijn voorbij, niet?' had hofminister Alam, die de sjah vergezelde, tegen Renardel de Lavalette gezegd. Twee weken eerder was dezelfde Alam op Koninginnedag op de receptie verschenen, ondanks zijn drukke agenda die dag. Inmiddels was Renardel de Lavalette zelf op 19 mei uitgenodigd voor een diner bij de sjah. 'Het gaat de goede kant op,' concludeerde Renardel de Lavalette tegenover de Iraanse premier Abbas Hoveyda bij een afscheidsdiner van een Duitse collega.

De zaak tegen Helmer

In het nationaal archief ligt een donkerrood album met een gouden opdruk en doorregen met een turquoise koord. Het is een fotoalbum van het bezoek van Max van der Stoep aan Iran

van 16 tot 19 juli 1974. (Afbeelding 39.) Een verzoeningsmissie om de laatste plooiën in de relaties met Iran glad te strijken. De sjah ontving Van der Stoel in zijn paleis in Ramsar aan de Kaspische Zee. Bij het vertrek van Van der Stoel uit Teheran verklaarde minister Khalatbari dat Iran binnenkort zijn ambassade in Nederland zou heropenen.⁶³ Een week later keerde Farzanegan terug en was Van der Stoels missie volbracht. Nu was het alleen nog zaak dat deze relaties niet opnieuw in gevaar zouden worden gebracht. In die context vond het proces tegen activist Jef Helmer plaats.

We gaan terug naar maart 1974. Openlijke geweldpleging tegen personen en goederen, zo luidde de beschuldiging aan het adres van Helmer. Een campagne voor zijn vrijlating en vrijspraak, vanuit de Centrale Leiding (CL) en het Centraal Komitee (CK) van de Kommunistische Eenheidsbeweging was al in volle gang. De KEN-ml zag de arrestatie van Helmer als 'de wraak van de bourgeoisie, de regering Den Uyl en het door haar geleide staatsapparaat' en een 'zoenoffer voor Teheran.' Een lid van het CK zei in een rede tijdens een Jef Helmermanifestatie:

Onze taktiek zal die van de revolutionaire procesvoering zijn: niet Jef op de beklagdenbank, niet Jef is schuldig aan openlijke geweldpleging; de werkelijke misdadigers zitten in TEHERAN, de hoofdbeklaagden op de pauwentron, de medeplichtigen zitten in de regering Den Uyl!⁶⁴

Nu was het zaak om een advocaat voor Helmer te vinden die deze politieke lezing onderschreef. De advocaat die Helmer op woensdagochtend 13 maart werd toegewezen deed dat niet. Die leek vooral last te hebben van plaatsvervangende schaamte over de activiteiten van Helmer. Ze was van mening dat het niet paste bij de waardigheid van een docent om een agent 'het ziekenhuis in te slaan'. Ze vroeg hem wat zijn moeder ervan zou vinden.⁶⁵ De KEN-ml wilde Pieter Herman Bakker Schut in de arm nemen, een advocaat die hun taal sprak en ervaring had met processen met een politiek aspect. Bakker Schut kon geen tijd vrijmaken

en droeg daarom zijn collega O. Schutte voor. Schutte sprak Helmer in de middag van 13 maart en drong erop aan dat die een verklaring af zou leggen, wat Helmer weigerde. Schutte vond dat Helmer de zaak daarmee onnodig bemoeilijkte. Hij zag de gebeurtenissen van de zaterdag ervoor als 'klein voorvalletje', dat zou voorkomen bij de politierechter en met een geldboete van zo'n honderd gulden zou aflopen. Schutte meende dat de Haagse politie nu eenmaal snel op de teentjes was getrapt. Van een politieke interpretatie wilde hij niets weten.⁶⁶ Helmer zwichtte daarop voor de druk een verklaring af te leggen. Op woensdagavond 13 maart 1974 werd hij om 23.15 vrijgelaten, in afwachting van zijn proces.⁶⁷ De zitting zou nog meer dan een jaar op zich laten wachten.

Schutte zat ernaast. Het proces tegen Helmer kwam niet bij de politierechter voor maar bij de meervoudige kamer, waar drie rechters de zaak zouden bekijken. Blijkbaar gaf niet alleen de KEN-ml, maar ook justitie de zaak een grotere betekenis dan slechts een 'klein voorvalletje'. Dit was reden voor advocaat Bakker Schut om alsnog tijd vrij te maken om Helmer te verdedigen. De zitting die in juni plaats zou vinden werd uitgesteld tot september, maar ook die zitting ging niet door. Toen de zaak op 8 oktober eindelijk zou voorkomen, werd ze nog een keer uitgesteld, omdat de officier van justitie meende dat het horen van de acht getuigen te veel tijd in beslag zou nemen. Hij verwees de zaak door naar de rechter-commissaris voor vooronderzoek. Bakker Schut was het daar niet mee eens. Een vooronderzoek is niet openbaar, verklaarde hij en hij hechtte eraan dat de zaak in het volle licht van de openbaarheid zou worden behandeld.⁶⁸

Na afronding van het gerechtelijk vooronderzoek kwam de zaak tegen Helmer uiteindelijk op 22 mei 1975 voor bij de Haagse arrondissementsrechtbank aan de Juliana van Stolberglaan. Buiten stonden er dranghekken en patrouilleerde de politie met honden. Op de publiekstribune zaten enkele tientallen journalisten en zo'n honderd sympathisanten. Raadsman Bakker Schut zou pleiten dat Helmer uit putatief noodweer had gehandeld: hij

had reden gehad om uitzetting van de Iraanse dissidenten te vrezan met hun gevangenneming of dood tot gevolg. Vanwege zijn veronderstelling dat er Iraniërs in de auto zaten, was Helmers reactie passend geweest, maar om het aannemelijk te maken dat er gevaar was voor het leven van de dissidenten, moest tijdens de rechtszitting de politieke situatie in Iran uiteengezet worden. Voorzittend rechter J.A.J.M. van Goethem wilde dat niet toestaan. Hij wrong zich in wel heel ongebruikelijke bochten om politiek uit de rechtszaal te weren.

Bakker Schut had schrijver Nic Brink opgeroepen op, die als Irandeskundige een verklaring af zou leggen over de politieke situatie in Iran. Brink was als auteur van kritische artikelen in bijvoorbeeld *De Groene Amsterdammer* een bekende naam in het publieke debat over Iran. Voordat Brink zijn bevindingen kon delen, ondervroeg Van Goethem hem kritisch over zijn deskundigheid. Sprak Brink eigenlijk wel Perzisch? Wilde Van Goethem weten. De antwoorden van Brink konden Van Goethem niet overtuigen. Laatstgenoemde verklaarde dat er geen behoefte was aan de 'mening' van Brink en wilde de zitting voortzetten zonder ruimte te bieden aan Brinks verklaring.⁶⁹ Bakker Schut maakte bezwaar en stond erop dat dan in ieder geval de officiële getuigenverklaring van Brink, eerder afgelegd voor de rechter-commissaris, voorgelezen zou worden. Van Goethem weigerde dit in eerste instantie, maar werd door een collega gewezen op zijn wettelijk plicht aan dit verzoek te voldoen. Er zat dus niets anders op, maar in plaats van de verklaring luid en duidelijk voor te lezen, deed Van Goethem dit zacht en mompelend. 'Zelfs de meest oplettende toehoorder kon er geen woord van opvangen,' schreef het *Leidsch Dagblad* in een verslag van de rechtszaak.⁷⁰ Bakker Schut verzocht vervolgens om akte van het feit dat Van Goethem zich niet aan zijn wettelijke plicht had gehouden. 'Anders nog iets?' antwoordde Van Goethem en hij liet het daarbij. Toen Helmer vervolgens zelf zijn pleidooi hield en daarin alsnog de misstanden van de Iraanse regering aan de kaak stelde, verdiepte Van Goethem zich in een aantal nieuwe dossiers die hij zojuist had laten brengen.⁷¹

Jef Helmer werd op 5 juni 1975 veroordeeld tot drie weken gevangenisstraf (voorwaardelijk) met aftrek van voorarrest en een geldboete van 750 gulden. Het hoger beroep vond plaats op 18 september en stuitte opnieuw op weerstand bij de rechterlijke macht tegen verklaringen met een politieke boodschap. Toen Helmer over wilde gaan tot een uiteenzetting van de mogelijke consequenties van uitlevering van de Iraanse dissidenten, schorste de voorzitter van de zitting en Vicepresident van het gerechtshof J.J.M. Braun de zitting. Na beraadslaging besloot het hof dat de zitting 'om gewichtige redenen, het Landsbelang betreffende' achter gesloten deuren voort te zetten. Dat was een voor die tijd zeer ongebruikelijke wending, maar waarschijnlijk verstandig vanuit het oogpunt van de Nederlandse belangen in Iran. Helmers uiteenzetting van de politieke situatie in Iran, met een gedetailleerd verslag van gebruikte martelpraktijken, loog er namelijk niet om. Hij gebruikte zijn laatste woord om ook de medeplichtigheid van de Wassenaarse politie en de Nederlandse regering aan de onderdrukking door de Iraanse regering te onderstrepen. Het veranderde allemaal niets aan Helmers eerdere veroordeling. De rechter redeneerde dat ook wanneer Helmer goede redenen had om te denken dat er een Iraniër in de Volkswagen zat, dat nog altijd niet het gebruik van geweld rechtvaardigde.⁷²

In de zaak tegen Helmer was Van Goethem bereid om de grenzen van het acceptabele op te zoeken om politieke inhoud uit de rechtszaal te weren. De keuze van Braun om bij de verklaring van Helmer de deuren te sluiten, werd bovendien expliciet gemotiveerd vanuit het landsbelang. Daarmee is nog niet gezegd, laat staan bewezen, dat de Nederlandse regering de rechters aanstuurde om belediging van de sjah in de rechtszaal te voorkomen. Zulke beïnvloeding vanuit de uitvoerende macht zou moeilijk te rijmen zijn met de uitlatingen van Van der Stoel in de Eerste en Tweede Kamer en de boodschap die de Nederlandse regering bij herhaling aan de Iraanse regering had overgebracht, namelijk dat zij niet kan en mag ingrijpen in de rechtsgang. Toch heeft Van der Stoel dat wel degelijk geprobeerd. Op 20 augustus

1974 schreef hij aan minister van Justitie Van Agt en de minister van Binnenlandse Zaken De Gaay Fortman:

[U zal] willen begrijpen dat ik mij ernstig zorgen maak over het komende proces tegen Helmer. Daar mijn bezoek onlangs aan Iran en mijn audiëntie bij de Sjah ertoe hebben kunnen leiden de diplomatieke betrekkingen tussen onze beide landen weer volledig te normaliseren [...] moge ik U verzoeken alle geëigende maatregelen te willen doen nemen welke kunnen voorkomen dat de verdachte, raadsman, getuigen, c.q. experts zich in grievende bewoordingen jegens Staatshoofd, land en volk van Iran uiten.⁷³

Blijkbaar liet Van der Stoel zich door zijn in het openbaar beleden respect voor de trias politica niet in de weg staan om de relaties van Nederland met Iran veilig te stellen. Hij was bereid de beperkte mogelijkheden die er waren in te zetten om te voorkomen dat de sjah zich opnieuw beledigd zou voelen na uitlatingen in een Nederlandse rechtszaal. Ik heb niet kunnen achterhalen of Van Agt gehoor heeft gegeven aan het verzoek in deze brief.

Eind goed, al goed?

‘Voor honderden miljoenen aan orders uit Iran,’ schreef *NRC* op 31 mei 1975.⁷⁴ Minister van Economische Zaken Ruud Lubbers was zojuist teruggekeerd van een zeer succesvolle handelsreis naar Iran. Zijn delegatie bestond uit leidinggevenden van 47 Nederlandse bedrijven, de voorzitters van twee werkgeversorganisaties en een aantal hoge functionarissen binnen het ministerie van Economische Zaken. Minister Lubbers deed verslag in een brief aan premier Den Uyl over de mogelijke deelname van Nederlandse bedrijven in de uitvoering van Iraanse projecten in landbouw, industrie, scheepsbouw en het verzekeringswezen.⁷⁵ Lubbers sprak met de sjah en de minister-president van Iran en stelde met zijn Iraanse ambtgenoot een *Ministerial Joint Commission*

for Economic and Technical Cooperation in, die de samenwerking moest bevorderen.⁷⁶ 'Niet onvermeld wil ik laten,' schreef hij aan het einde van zijn brief, 'dat voor het welslagen van de Missie het voorbereidend bezoek van Z.K.H. Prins Bernhard aan Iran in april jl. van bijzonder belang is geweest.' Niets in Lubbers' verslaglegging doet herinneren aan de problemen van een jaar eerder.

Hoe had de Nederlandse regering het tij kunnen keren in de verslechterde relaties? Helemaal duidelijk wordt het niet. Als Buitenlandse Zaken een intentieverklaring afgaf aan de Iraanse regering dat politiek uit de Nederlandse rechtszaal zou worden geweerd, dan had die niet direct effect, misschien omdat de Iraanse regering ook wel wist dat het moeilijk was om een dergelijke intentie in de praktijk te brengen. Het was immers aan individuele rechters om de keuze te maken om ruimte te bieden aan politieke statements. Werd de zaak rondom Helmer gebruikt als zoenoffer, zoals de KEN-ml stelde? Niet alleen het verloop van de twee zittingen, maar ook dat de zaak niet voorkwam bij de politierechter maar bij de meervoudige kamer en meermals werd uitgesteld, zag de KEN-ml als bewijs dat de Nederlandse regering in de rechtsgang had ingegrepen om de sjah te apaiseren.⁷⁷ Toch lijkt het erop dat de regering vooral geprobeerd had een nieuwe crisis te voorkomen. Hadden de contacten van Bernhard de doorslag gegeven? Dat is zeker mogelijk, maar ook daarvoor is geen bewijs. Feit is dat de relaties tussen Nederland en Iran in de zomer van 1974 weer terugkeerden naar normaal. Dat was net op tijd, want de sjah had nieuwe fregatten nodig en het Nederlandse bedrijf Rijn Schelde Verolme (RSV) maakte kans op die megadeal. Het was dus zaak dat de Iraanse oppositie en hun medestanders in Nederland geen roet in het eten zouden gooien. Helaas voor de Nederlandse regering klonk de kritiek op de sjah in Nederland vanaf midden jaren zeventig steeds luider.

6. Mensenrechten

Een radicale koerswijziging van de Nederlandse regering ten opzichte van Iran, die was midden jaren zeventig te verwachten. Het was inmiddels niet meer te ontkennen dat in Iran de rechten van de mens op grote schaal werden geschonden. Bij het progressieve kabinet Den Uyl, dat na de zomer van 1973 ging regeren, stond de promotie van juist die rechten hoog op de agenda. Vooral minister van Buitenlandse Zaken Max van der Stoel had succes bij het aankaarten van mensenrechtenschendingen overal ter wereld. Nog altijd staat Van der Stoel bekend als de 'mensenrechtenminister' voor zijn steun aan dissidenten in autoritaire staten. Onder het bewind van Mohammad Reza Pahlavi werden tegenstanders vervolgd, gevangengenomen en gemarteld. Dankzij deskundigen op de Nederlandse ambassade in Teheran, maar ook door de informatie die de regering kreeg van bijvoorbeeld Amnesty International, was de Nederlandse regering hiervan goed op de hoogte. Met die kennis kon zij niet zomaar doorgaan met het aanhalen van de banden met de sjah. Of wel?

Er kwam geen verandering in het Nederlandse Iranbeleid. Net als de voorgaande kabinetten stelde ook het kabinet Den Uyl alles in het werk om de relaties met Iran goed te houden en, waar mogelijk, uit te breiden. Dat Van der Stoel bereid was om zich daarvoor in ingewikkelde bochten te wringen, werd in het vorige hoofdstuk al duidelijk. Aan het begin van zijn ministerschap ging hem dat nog redelijk makkelijk af, want toen was de kritiek op de sjah nog min of meer beperkt tot marginale, meest linkse groeperingen. Dat veranderde midden jaren zeventig. Dat de sjah alleen door onderdrukking kon regeren was toen inmiddels algemeen bekend en zijn imago leed daaronder. Manifestaties en publicaties moesten Den Haag bewegen tot een kritischer houding ten aanzien van Iran, maar de Nederlandse regering wilde van geen koerswijziging weten. De ministers van Buitenlandse Zaken negeerden (Van der Stoel) of bagatelliseerden (Van der Klaauw) de

berichten over wreedheden in Iran. Van een congres over politieke gevangenen in Iran, georganiseerd door Amnesty International in 1977, nam de Nederlandse regering expliciet afstand. Daar bleef het niet bij: zij hielp de Iraanse autoriteiten een handje bij het in kaart brengen van politieke tegenstanders in Nederland en droeg daarmee zelf een steentje bij aan de Iraanse onderdrukking. Hoe kon het zo ver komen?

Van der Stoel¹

De mensenrechtensituatie in Iran verslechterde tijdens het bewind van Mohammad Reza Pahlavi. Naar mate de sjah minder kon rekenen op de steun van zijn volk, zocht hij steeds meer zijn toevlucht tot onderdrukking om die steun af te dwingen. De relatieve politieke vrijheid aan het begin van zijn regeerperiode was al sinds eind jaren veertig beteugeld. De staatsgreep van 1953 had die ontwikkeling bezegeld; de sjah was alsmaar repressiever gaan regeren. Midden jaren zeventig bereikte die onderdrukking zijn hoogtepunt: de Iraanse gevangenis zaten vol, martelingen waren aan de orde van de dag en politieke partijen werden afgeschaft, behalve één. In Nederland raakte men bekend met de wantoestanden in Iran door met name de activiteiten van de Iraanse studentenorganisatie CISNU, in Nederland vertegenwoordigd door de Iraanse Studentenvereniging in Nederland. De CISNU speelde een cruciale rol in de verspreiding overal in het Westen van informatie over mensenrechtenschendingen en onderdrukking in Iran. Eerst werd deze informatie in Nederland alleen nog overgenomen in de publicaties van sympathisanten zoals de KEN-ml en kritische beschouwingen in *De Waarheid* en *De Groene Amsterdammer*, maar vanaf midden jaren zeventig werden de kritische geluiden ook overgenomen door de grote dagbladen en de televisie.

Het was moeilijk om een goed beeld te krijgen van de precieze schaal van de mensenrechtenschendingen in Iran. Dat is terug te zien in de uiteenlopende schattingen van

de aantallen politieke gevangenen die halverwege de jaren zeventig in de Iraanse gevangenissen zaten. In de publicaties van de Iraanse Studentenvereniging in Nederland werd gesproken over 25.000 tot 100.000 gevangenen. Die werden volgens deze bronnen onderworpen aan de meest gruwelijke foltering en die regelmatig tot de dood leidden of in ieder geval tot verminking voor het leven. Hoewel de Iraanse oppositie de aantallen gevangenen achteraf bezien te hoog inschatte — het waren er op het hoogtepunt misschien ‘maar’ vierduizend — zijn de verhalen over misselijkmakende martelingen later bevestigd door voormalige geheime agenten. Ook over de aard van de oppositie bestond discussie. Volgens de sjah en zijn bondgenoten waren zijn tegenstanders meestal aanhangers van het communisme, een politieke oriëntatie die verboden was in Iran en die tijdens de Koude Oorlog ook in het Westen als groot gevaar werd gezien. In werkelijkheid ging het vooral om Iraanse intellectuelen die zich vanuit een progressief en anti-imperialistisch gedachtegoed kritisch uitlieten over de sjah. Volgens de sjah en zijn medestanders ging het bovendien om uitzonderingen, maar kon zijn Witte Revolutie rekenen op de steun van de meerderheid van zijn volk. De realiteit was dat de duizenden dissidenten in de Iraanse gevangenissen slechts het topje van de ijsberg waren. Hun ongenoegen deelden zij met brede lagen van de Iraanse bevolking.

Wat konden de Iraanse dissidenten verwachten van de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken Van der Stoep? Anet Bleich schrijft in haar biografie dat Van der Stoep een grote persoonlijke bijdrage leverde aan het herstel van de democratie in Griekenland en een cruciale rol speelde bij het behoud van de Portugese democratie. Ook was Van der Stoep een pionier in Tsjechoslowakije, waar hij tijdens een officieel bezoek als eerste westerse politicus een ontmoeting had met de dissident Jan Patočka. Kon de Iraanse oppositie ook op steun rekenen? Van der Stoep optreden rondom de Iraanse boycot van Nederlandse handel in 1974 doet vermoeden dat hij liever de banden met Iran goed hield, dan dat hij het opnam voor Iraanse dissidenten. Dat

blijkt ook uit zijn handelen in de rest van zijn ambtstermijn als minister van Buitenlandse Zaken in het kabinet Den Uyl. Neem bijvoorbeeld een demonstratie tegen de sjah op 8 mei 1975 op het Haagse Binnenhof, waarbij tot ergernis van Van der Stoel ambtenaren van de Tweede Kamer de demonstranten toegang gaven tot drinkwater en de wc's. (Afbeelding 40.) Dat gaf de indruk dat de anti-sjahdemonstranten konden rekenen op de steun van de Nederlandse politiek. Van der Stoel deed zijn best om iets aan de situatie te doen, maar slaagde daar niet in. Het College van Burgemeester en Wethouders wilde de demonstratie niet verbieden op grond van het belang van de Nederlandse internationale betrekkingen. Ook de Haagse hoofdofficier van justitie gaf geen sjoerge. Hij wilde de demonstranten niet vervolgen, zelfs niet vanwege de leus 'Weg met het fascistische Shah-regiem', tot teleurstelling van Van der Stoel.

Het was geen onwetendheid die Van der Stoel ertoe bewoog om zich zo afkeurend op te stellen tegenover anti-sjahactivisme in Nederland. Er bestaat geen twijfel dat de minister goed op de hoogte was van bijvoorbeeld de mensenrechtensituatie in Iran, alleen al omdat verschillende organisaties, waaronder Amnesty International, de wantoestanden in Iran herhaaldelijk bij de minister en in het publieke debat onder de aandacht brachten. Het ministerie had ook zijn eigen bronnen. Zo was er een Iranist verbonden aan de ambassade in Teheran die de ambassadeur op de hoogte hield van sociaal-politieke ontwikkelingen. Die informatie gebruikte de ambassadeur in zijn correspondentie met de minister. In de jaren zeventig was die Iranoloog tweede ambassade-secretaris Henk Nijhof. Hij stond erom bekend bijzonder goed op de hoogte te zijn van ontwikkelingen in Iran op sociaal-politiek gebied. Nijhof was opgeleid bij de afdeling Perzisch aan de Universiteit Leiden en sprak vloeiend Farsi. 'Als Henk Farsi sprak en je stond er met de rug naar toe, dan hoorde je niet dat het geen Iraniër was,' herinnert een oud-collega zich. Mensen die hem hebben gekend kijken op hem terug als een man die zich weinig aantrok van de politieke waan van de dag. Nijhofs non-conformisme en

taalvaardigheid waren kwaliteiten die het voor hem mogelijk maakten om contacten te onderhouden met dissidente Iraniërs, ook in de tijd van conservatieve ambassadeurs zoals Renardel de Lavalette en later Willy Campagne. Mede door deze contacten was Nijhof goed op de hoogte van de ontwikkelingen in Iran. Hij wees er al in augustus 1976 op dat het verzet in Iran zich niet zo gemakkelijk naar de achtergrond liet verwijzen en dat intimidatie door het regime vooral nieuwe wraakacties zou opleveren. Op die manier vatte Nijhof twee jaar voor de start van de Iraanse Revolutie de spiraal van geweld samen die uiteindelijk tot het vertrek van de sjah zou leiden. Overigens maakte Nijhof de Revolutie niet meer van dichtbij mee, want zijn plaatsing in Teheran liep in 1978 af. Vanuit zijn nieuwe post in Cairo stuurde Nijhof na de revolutie 1979 een ansichtkaart naar de ambassade in Teheran met een boodschap in de trant van 'zie je wel, ik had toch gelijk!'²

Ook als het om de mensenrechtensituatie in Iran ging was Henk Nijhof goed op de hoogte. 'Uiteraard is het niet mogelijk officiële gegevens te verkrijgen. Naar ik meen zelfs als wij daarom zouden vragen, wat bovendien hoogst onverstandig lijkt,' schreef hij begin 1974 aan ambassadeur Renardel de Lavalette, maar wel kon Nijhof op voorhand zeggen dat het voor familieleden in Iran onmogelijk was om politieke gevangenen te bezoeken. Ook had Nijhof redenen om aan te nemen dat er in Iran gefolterd werd. Hij stelde dit op basis van volgens hem betrouwbare verklaringen van Nederlanders die vanwege drugs- of verkeers-overtredingen in Iran in de gevangenis hadden gezeten en daar de verminkingen hadden gezien van politieke gevangenen. Opmerkelijk is wel dat Nijhof, ondanks zijn vermoedens dat de aantijgingen tegen Iran terecht waren, begin 1974 geen reden zag te adviseren om het Nederlandse Iranbeleid aan te passen: 'laten we niet vergeten dat we hier toch tevens wel met een primitieve mentaliteit van doen hebben,' schreef hij. 'Bepaalde lijfstraffen [...] hebben hier van ouds tot de gewone gevangenis behoord en worden nauwelijks als foltering beschouwd.' Hij zag dan ook niets in het aanspreken van de Iraanse regering: 'zeker

de oosterse wereld valt niet zomaar te veranderen. Overtrokken acties zullen hier licht contraproductief uitwerken, in het beste geval wekken zij bij de verantwoordelijke Iraanse autoriteiten sarcasme.³

Sommige parlamentsleden dachten daar anders over. Die vonden dat de Nederlandse regering zich proactief moest opstellen en de mensenrechtenschendingen in Iran aan de kaak stellen. In januari 1976 stelden Tweede Kamerleden Henk Waltmans (PPR) en Fred van der Spek (PSP) daarover Kamervragen aan de minister. Directe aanleiding voor hun vragen was de terdoodveroordeling van tien Iraanse burgers door een militair tribunaal. Waltmans en Van der Spek wilden weten of het de regering bekend was dat deze Iraniërs langdurig waren gemarteld en geen eerlijke verdediging hadden gekregen. Ze vroegen of de Nederlandse regering er bij de Iraanse op wilde aandringen de doodvonnissen ongedaan te maken en ze verzochten de regering te dreigen met het terugroepen van de Nederlandse ambassadeur om de druk op Iran op te voeren om de mensenrechtensituatie te verbeteren.

Het was aan Van der Stoel om deze Kamervragen te beantwoorden. Hij nam daarvoor eerst contact op met de Nederlandse ambassadeur in Teheran. Renardel de Lavalette liet de minister weten dat hoewel niet officieel kon worden vastgesteld dat martelingen hadden plaatsgevonden, de Iraanse geheime dienst *Savak* de naam had zeer effectief te zijn en daarin niet bepaald zachtzinnig op te treden. Het antwoord was in lijn met de informatie die steeds vanuit de ambassade naar Den Haag werd gestuurd: hard bewijs was er niet, maar het leed geen twijfel dat de geruchten over mensenrechten in Iran grotendeels op waarheid berustten. Van der Stoels antwoord aan de Tweede Kamer was desondanks ontkennend: 'Omtrent martelingen is de Regering niets bekend.' Ook zei de minister dat hij redenen had om aan te nemen dat 'de door vragenstellers gesuggereerde stappen niet tot het door hen beoogde doel zullen bijdragen.' In een conceptversie van het antwoord stond dat zulke stappen alleen mogelijk waren als er 'duidelijk sprake is van schending van mensenrechten. De

Regering heeft geenszins de overtuiging dat zulks hier het geval is.⁴ Hoewel het uiteindelijke antwoord minder stellig was dan in deze oorspronkelijke formulering, was de boodschap hetzelfde: wij weten van niets. Het was een leugentje om bestwil, maar ook het enige mogelijke antwoord als Van der Stoel de relaties met Iran goed wilde houden. Van der Stoel kon onmogelijk toegeven dat er in Iran werd gemarteld, want dat op zichzelf zou openlijke kritiek op Iran betekenen. En dat zou de goede relaties met Iran opnieuw in gevaar brengen.

De Tweede Kamerleden lieten zich niet afschepen met het antwoord van Van der Stoel. Als de Nederlandse regering niets deed, dan namen ze zelf wel het initiatief om Iran tot de orde te roepen. Eind januari stuurde afgevaardigden van de linkse partijen PSP, PPR, KVP, ARP, DS'70, PVDA en CPN een telegram aan het Iraanse parlement met het verzoek om nader onderzoek en zo lang dat onderzoek duurde om uitstel van de voltrekking van de doodsvonnissen. Iraanse parlementsleden deden deze actie af als naïef. Hadden deze Hollanders de moeite genomen om naar Iran te reizen, zelfs als toerist, dan hadden ze niet zo'n telegram hoeven sturen, want dan hadden ze begrepen dat het hier om terroristen ging. Een ander parlements lid merkte op dat als Nederlandse parlementariërs geen moeite hadden met terroristen, hoe werd er dan in Nederland met treinkapers omgegaan? Het Iraanse parlements lid refereerde daarbij aan de recente treinkaping bij Wijster (Drenthe) door Zuid-Molukse jongeren, waarbij drie mensen waren doodgeschoten. Is terrorisme slecht voor Nederland en goed voor Iran? Gelukkig voor de Nederlandse regering had het telegram van de Tweede Kamerleden geen gevolgen voor de relaties met Iran. De verkoop van twee Fokker F-27 vliegtuigen kon op 5 februari 1976 in elk geval gewoon doorgaan, al bracht de Iraanse generaal Massoumi bij de ondertekening nog wel het telegram ter sprake. De Nederlandse regering kon opgelucht ademhalen, tenminste tot de volgende Iranactie zich aandiende.

Amnesty International

‘Het was volledig uit de hand gelopen,’ zegt journalist en Ruslanddeskundige Laura Starink aan de telefoon. Ik bel haar in augustus 2021 om te vragen naar het Amnestycongres van 1977. Op vrijdag 18 en zaterdag 19 februari van dat jaar organiseerde Amnesty International een congres om de situatie van politieke gevangenen in Iran onder de aandacht te brengen. Het was de afsluiting van de *Week voor de onbekende politieke gevangenen in Iran*. (Afbeelding 41 en 42). Starink was als vrijwilliger bij de organisatie van het congres betrokken. Het onderwerp mensenrechten leefde nogal in Nederland, vertelt Starink, en Amnesty had in ons land meer leden dan waar dan ook. Toch kwam het onverwacht dat het congres zoveel aandacht kreeg, ook internationaal. De organisatoren hadden Iraanse dissidenten vanuit heel West-Europa uitgenodigd. Daarmee werd het evenement een spreekbuis voor tegenstanders van de sjah en groeide het Amnesty Nederland volledig boven het hoofd. De reputatie van Amnesty als neutrale organisatie kwam op het spel te staan en dat was een groot probleem, met name voor het hoofdkantoor in Londen.

De ophef begon toen de Iraanse autoriteiten Amnesty International in de aanloop van het congres beschuldigden van een regelrechte anti-Irancampagne. Amnesty, met name het hoofdkantoor in Londen, hechtte aan zijn neutrale imago en was daarmee gevoelig voor zulke kritiek van partijdigheid. De organisatie reageerde direct en zei dat het ‘nooit campagne voert tegen een land of een regering, maar alleen op humanitaire gronden tegen schending van mensenrechten.’ Die reactie bracht de gemoederen bij de Iraanse autoriteiten niet tot bedaren. De Iraanse ambassade in Londen schreef een brief aan onder meer Britse parlementsleden, studentenverenigingen en Britse bedrijven dat Iran ‘doelwit was geworden van een georkestreerde, wereldwijde en denigrerende campagne, geïnitieerd door Amnesty International.’ Het hoofdkantoor van Amnesty in Londen reageerde opnieuw defensief en benadrukte dat het

congres in Amsterdam er maar één was in hun campagne tegen mensenrechtenschendingen waar ook ter wereld, maar dat waren lege woorden, want tegen Amnesty Internationals wil en dank was het congres al uitgereoid tot politiek statement van formaat.

Niet alleen Amnesty International was doelwit van de verbolgenheid van de Iraanse autoriteiten, maar ook de Nederlandse regering moest het ontgelden. Men zat er in Den Haag flink mee in de maag dat het congres uitgerekend op Nederlandse bodem moest worden gehouden. Zoals gevreesd kwam de Iraanse handel met Nederland vrijwel meteen in het geding. Senator Saffari, voorzitter van de Iraanse consumentenbond, dreigde met een boycot van Nederlandse producten als Nederland zijn 'standpunt' niet zou wijzigen.⁵ De Nederlandse ambassadeur in Teheran Renardel de Lavalette schreef Van der Stoep dat het binnen de Iraanse context niet goed denkbaar was dat het congres zonder 'groen licht van boven' kon worden gehouden. De ambassadeur ontving van het Iraans parlement een transcriptie van de verklaring van Iraans parlementslid Sadr. De laatste sprak over de geheime plannen 'van een organisatie die zichzelf "Amnesty International" noemt' om Iran in diskrediet te brengen. De nieuwste ontwikkeling hierin was de organisatie van een anti-Irancongres in Amsterdam. De gedeputeerde sprak namens zijn collega's zijn verbazing uit dat de Nederlandse overheid goedkeuring gaf aan deze 'Amsterdamse samenzwering'. Hoe was het in de context van de vriendschap en samenwerking tussen Nederland en Iran mogelijk dat de overheid deze toestemming had verleend?

Voor de Iraanse regering was het Amnestycongres een klap in het gezicht. 'Begreep men in Nederland dan niet, dat de Iraanse autoriteiten de Witte Revolutie moest beschermen tegen "terroristen en samenzweerders"?' wilde parlementslid Sadr weten. Daarin was Iran toch niet anders dan andere landen? Elk land kent wetten om de nationale orde te bewaren. Waar zou Iran zijn geweest als het ondermijnen van orde en veiligheid ongestraft zou blijven? Foltering en moorden moesten natuurlijk worden uitgebannen,

maar als Iran niet het toonbeeld was van volmaaktheid op het gebied van mensenrechten, dan was het land in goed gezelschap. Het gezeur over mensenrechten leidde bovendien af van het werkelijke probleem, namelijk dat mensen zich tegen de Witte Revolutie hadden gekeerd. Dat waren Iraniërs die zich vanwege 'religieuze bekrompenheid' tegen vooruitgang hadden gekeerd of de soevereiniteit van hun land ondergeschikt wilden maken aan 'het internationale communisme'. De Iraanse regering had de plicht om het Iraanse volk te beschermen tegen de 'terreur' van deze groepen. Dat de Nederlandse regering ruimte bood aan deze 'terroristen' om hun 'haatcampagne' tegen Iran op Nederlands grondgebied vorm te geven, ging in tegen internationale normen, aldus de geluiden van Iraanse zijde.⁶

Gelukkig voor de Nederlandse regering leidde alle ophef rondom het Amnestycongres niet tot een nieuwe boycot. Begin februari constateerde Renardel de Lavalette dat de Iraanse hetze tegen Nederland al snel 'van officiële zijde' was tegengegaan. Het Iraanse ministerie van Buitenlandse Zaken deelde via de Iraanse media mee dat de Nederlandse overheid 'onschuldig' was, omdat die een dergelijk congres niet kon voorkomen. Deze ommekeer was opvallend, vooral omdat bleek dat de geheime dienst Savak de Iraanse consumentenbond had aangespoord tot een boycot. Het besluit om de campagne tegen Nederland niet voort te zetten, moest eigenlijk wel van de sjah zelf zijn gekomen. Daarmee waren officieuze acties vanuit lagere kringen nog niet uitgesloten. Bovendien moest het congres zelf nog plaatsvinden, met alsnog alle mogelijke consequenties. Een nieuwe bezetting van de Iraanse ambassade door Iraanse activisten uit Nederland en Duitsland zoals in 1974, werd bijvoorbeeld niet uitgesloten. Voor de zekerheid – en op verzoek van de Iraanse ambassadeur Ahmad Eghbal – werd de Iraanse ambassade in Wassenaar extra bewaakt.

De Nederlandse media volgden de ontwikkelingen in de aanloop naar het congres met interesse. Enkele kranten namen de kritiek van Amnesty over, zoals *Het Vrije Volk*, dat op 2 februari een artikel publiceerde met de veelzeggende titel 'de mateloze

arrogantie van een olieproducent'. Naast die titel stond een foto van de sjah met als onderschrift: 'De Sjah van Perzië: Verfijnde marteltechnieken.'⁷ Maar andere media zagen de ophef als een uitgelezen kans om de sjah van Perzië zelf het woord te geven. Redacteur Hans Knoop van opinieweekblad *Accent* vloog er speciaal voor naar Teheran en sprak daar met de sjah. Ook de aantijgingen van Amnesty International waren onderwerp van gesprek:

Vraag: Volgens Amnesty International zouden er in uw land tussen de 25 en 100.000 politieke gevangenen zijn en martelingen aan de orde van de dag zijn.

SJAH: (diepe zucht) Wij hebben bij herhaling gezegd dat die gevangenen, die door u 'politieke gevangenen' worden genoemd in feite niet anders dan marxisten zijn die ons regime omver willen werpen en die handelen in strijd met onze wetten. Daarom zitten ze in de gevangenis.

Vraag: Om hoeveel gevangenen gaat het?

SJAH: Oh, om minder dan vierduizend. Een jaar geleden was het aantal even over de drieduizend, maar sindsdien is het gegroeid tot even onder de vierduizend. Die gevangenen noemen zichzelf overigens marxistisch-leninistische revolutionairen, die het regime met gewelddadige middelen omver willen werpen, door te doden en door het zaaien van terreur.

Vraag: Als dat zo is, als u niets te verbergen hebt waarom staat u Amnesty dan niet toe een onderzoek ter plaatse in te stellen.

SJAH: Dat hebben we al eens gedaan, maar degenen die in dit land kwamen waren communisten, hun verslag was bovendien al gereed voordat ze hier aankwamen. Ze hebben de gevangenis bezocht, met gevangenen gesproken, maar desalniettemin verscheen het rapport dat al gereed was voor ze waren afgereisd.⁸

Er waren volgens de sjah dus niet meer dan vierduizend gevangenen en bovendien waren het allemaal communistische terroristen. De vraag of deze gevangenen gemarteld werden, werd

niet gesteld. Ambassadeur Renardel de Lavalette viel daar niet over, schreef hij aan Den Haag, want de sjah had toch al eerder laten weten dat 'geen foltering in Iran (meer) wordt toegepast'. Nijhof was kritischer: 'beetje slap interview' schreef hij in de kantlijn van het artikel.

Omdat er sinds 1972 geen buitenlandse waarnemers meer toegelaten werden in Iran, was het onmogelijk om een beeld te krijgen van de werkelijke situatie in de Iraanse gevangenissen. Het was dus het woord van de sjah tegen dat van Amnesty International. Wie moest men geloven? Amnesty kon in Nederland rekenen op de steun van een lange lijst van prominenten. In het comité van aanbeveling voor de *Week voor de onbekende politieke gevangenen in Iran* (12-19 februari 1977) zaten onder meer Willem Aantjes, Willem Drees, Bas de Gaay Fortman, Ed van Thijn en Jan Terlouw. Ze verklaarden onomwonden ernstig verontrust te zijn over de duizenden politieke gevangenen in Iran, die gemarteld en geëxecuteerd werden en veroordeeld door militaire rechtbanken.⁹ Ook het tweedaagse congres had een indrukwekkende line-up. Diverse internationale advocaten en artsen kwamen aan het woord die voor 1972 in Iran waren geweest om onderzoek te doen naar misstanden en hier nogmaals hun bevindingen deelden. Verschillende dissidenten kregen gelegenheid te spreken, zoals Sadegh Ghotbzadeh, die later minister van Buitenlandse Zaken van Iran onder Khomeini zou worden, en de Iraanse Koerd Abdulrahman Ghassemlou, voorvechter van Koerdisch zelfbestuur. Op zaterdag sprak schrijver en historicus Anton Constandse over het verzet in Iran. Ook schrijver en docent Bahman Nirumand, deelnemer aan de bezetting van 1974 en volgens de informatie van de Nederlandse ambassade 'een ±50 jarige beroepsstudent/agitator', gaf een lezing over onderdrukking en verzet in Iran. Zijn collega Reza Baraheni, op dat moment in de VS, gaf een getuigenverklaring op film over de martelingen die hij zelf zou hebben ondergaan. Aan het einde van de dag gaven Tweede Kamerleden Piet Dankert (PvDA), Annelien Kappeyne van de Coppello (VVD) en Joep Mommersteeg (KVP) hun verklaringen.

De conclusies van het congres logen er niet om. In een persbericht naar aanleiding ervan stelde Amnesty International dat martelingen een systematische praktijk vormden, wees de organisatie erop dat het werkelijke aantal politieke gevangenen in Iran 'aanzienlijk hoger kan liggen' dan de aantallen die werden genoemd in officiële verklaringen en vestigde de aandacht op de praktijk om burgers te berechten voor een militaire rechtbank achter gesloten deuren zonder noemenswaardige verdediging. Amnesty hekelde het feit dat sinds een aantal jaren geen waarnemers meer werden toegelaten bij politieke processen en uitte kritiek op de veroordelingen, die in de meeste gevallen erg zwaar waren. De kritiek van Amnesty was overigens niet alleen op Iran gericht. Het sprak ook zijn zorg uit over de gang van zaken in een aantal West-Europese landen, waar de plaatselijke politie- en veiligheidsdiensten bij het volgen van Iraanse burgers in Europa samenwerkte met de Iraanse geheime dienst. 'De vrees voor politieke vervolging bij terugkeer in Iran blijkt zeer reëel,' waarschuwde Amnesty en de organisatie drong erop aan dat hier door parlementariërs overal in Europa aandacht aan werd besteed.¹⁰

De Iraanse krant *Kayhan* reageerde verontwaardigd op de conferentie met een verslag dat bol stond van de beledigingen. Het Amnestycongres was volgens deze krant een slecht georganiseerd samenzijn geweest van gewelddadige ex-Iraniërs en Algerijnse communisten, eeuwige studenten en genotzuchtige communisten wier weekendpolitiek begon met preken en eindigde in orgiën. Langharig tuig dat politiek vermengde met narcotica in hasjhoofdstad Amsterdam, voegde de schrijver toe. Misschien dacht de sjah er ook zo over, maar in een veranderende internationale omgeving, waar steeds meer over mensenrechten te doen was, kon hij het zich niet langer veroorloven de kritieken van Amnesty International zomaar opzij te schuiven. Direct na het congres kwamen er verschillende initiatieven van Iraanse zijde om goodwill te tonen. De Iraanse regering liet na het congres direct weten een speciale commissie voor de rechten van de mens te hebben ingesteld om de beschuldigingen uit het buitenland te

bespreken. Een Iraans krantenbericht liet bovendien weten dat de sjah (opnieuw) de afschaffing van marteling had bevolen. Naar later bleek had premier Abbas Hoveyda in maart 1977 de Secretaris-Generaal van Amnesty International Martin Ennals in Iran ontvangen en hem de gelegenheid gegeven om een goed woordje te doen voor verschillende politieke gevangenen. Kort daarop werden honderd politieke gevangenen vrijgelaten. De belangrijkste ontwikkeling was dat er voor het eerst sinds 1972 weer een internationale waarnemer in Iran werd toegelaten bij een politiek proces.¹¹

Het Amnestycongres had de impact waar dissident Sadegh Ghotbzadeh op had gehoopt. Hij wilde in samenwerking met organisaties zoals Amnesty International de 'enorme kracht' van de publieke opinie mobiliseren, want 'als we daarin slagen, zal de legitimiteit van dictatoriale regimes, vooral degene die geheel of gedeeltelijk afhankelijk zijn van buitenlandse steun, verminderd worden.'¹² De oppositie tegen de sjah keek dus tevreden terug op het congres en de controversie die eromheen was ontstaan. Juist vanwege de Iraanse verbolgenheid en de dreiging van een nieuwe boycot vanuit Iran, had het in de nationale internationale media uitgebreide aandacht gekregen. Niet alleen de sjah moest aan de bak om te laten zien dat het allemaal wel meeviel met de schending van mensenrechten in Iran, maar ook de Nederlandse regering moest zich verantwoorden voor de relaties met de Iraanse despoet. De vraag hoe minister Van der Stoep omging met de mensenrechtenschendingen in het bevriende Iran, was nu prangender dan ooit.¹³

De visie van Buitenlands Zaken

Welke rol speelden mensenrechten in het Nederlands buitenlands beleid?¹⁴ Het televisieprogramma *Panoramiek* stelde deze vraag naar aanleiding van het Amnestycongres aan de heer Theo van Boven, een beleidsambtenaar van Buitenlandse Zaken. Hij antwoordde: 'Ik dacht toch wel dat Nederland op

dat punt voorop staat.' Ook kVP-Kamerlid Joep Mommersteeg werd naar zijn mening gevraagd en ook hij had het idee dat de Nederlandse regering de mensenrechten hoog in het vaandel had staan. 'De minister van Buitenlandse Zaken, Max van der Stoel, heeft daar verschillende malen blijk van gegeven.' Mommersteeg noemde het voorbeeld van Chili, waar Nederland via de VN een belangrijke rol speelde in het aan de kaak stellen van de schending van de rechten van de mens. Maar was er, vroeg de interviewer, misschien sprake van 'selectieve verontwaardiging'? Mommersteeg vond van niet. 'Ik heb daar de Nederlandse regering, ook deze regering, niet op kunnen betrappen, wanneer zij als zodanig bij monde van de minister van Buitenlandse Zaken sprak.' Als de minister niet openlijk zijn kritiek uitte op Iran, wat Mommersteeg volledig begreep, dan kon men er volgens hem van uitgaan dat de minister de kwestie mensenrechten wel rechtstreeks bij de Iraanse regering ter sprake bracht. Van Boven daarentegen vond selectiviteit gewoonweg onvermijdelijk. 'Het is nu eenmaal zo dat wij door bepaalde banden of gevoelsrelaties die je hebt meer geëmotioneerd raken door schendingen van mensenrechten in een bepaald land dan in een ander land.' Door emoties en banden, of zakelijke belangen? wilde de vragensteller weten. 'Ik ontken niet dat natuurlijk regeringen ook hun politieke belangen, hun economische belangen en hun militaire belangen laten meewegen. En vaak staan die dus haaks op de belangen van de mensenrechten,' antwoordde Van Boven eerlijk.

In lijn met wat Van Boven stelde, had de mensenrechten-situatie in Iran geen invloed op het Nederlandse beleid ten opzichte van dat land. Dat bleef erop gericht de relaties goed te houden en geen kritiek te uiten, zodat verdere uitbreiding van economische relaties mogelijk bleef. Mommersteeg had gelijk toen hij zei dat er andere mogelijkheden waren om mensenrechten aan te kaarten, bijvoorbeeld door hierover achter de schermen en direct in gesprek te gaan met de Iraanse regering. Zo'n aanpak paste bij Van der Stoel, die door biograaf Bleich niet voor niets de Stille Diplomaat wordt genoemd. Liever dan

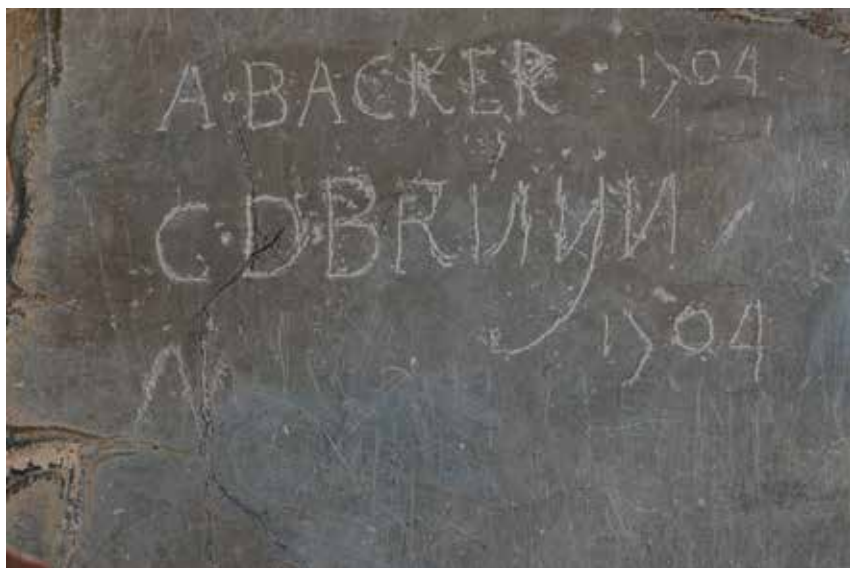
landen openbaar aan te spreken, voerde Van der Stoel volgens Bleich gesprekken met ambtgenoten onder vier ogen. Het doel was hetzelfde, maar de middelen sprongen minder in het oog, waardoor de relaties niet op het spel werden gezet. Toch is er in de documentatie in de archieven van Buitenlandse Zaken werkelijk niets te vinden wat er ook maar een klein beetje op wijst dat de Nederlandse regering, bijvoorbeeld de minister van Buitenlandse zaken of de Nederlandse ambassadeur in Teheran, bij de Iraanse regering op enig moment zorg of kritiek uitte over de mensenrechtensituatie. Integendeel, uit alles blijkt dat de Nederlandse regering totaal niet in de positie verkeerde om dat te doen. Niet de Nederlanders, maar de Iraniërs domineerden het gesprek over de relaties tussen de twee landen, waarbij de minister of ambassadeur steeds zijn best moest doen om hen gunstig te stemmen. Elke suggestie dat Nederland commentaar had op de Iraanse binnenlandse situatie zou verkeerd zijn gevallen en had de belangen van Nederland in Iran in gevaar gebracht. Bovendien was Buitenlandse Zaken in de relaties met Iran voortdurend bezig met het gladstrijken van de zoveelste plooi na demonstraties of andere acties in Nederland tegen de sjah. In die context paste geen kritiek.

Het negeren van de mensenrechtenschendingen in Iran door de Nederlandse regering om de materiele belangen in Iran veilig te stellen klinkt opportunistisch. Toch is er meer over te zeggen en speelden morele overwegingen wel degelijk een rol. Er bestond bij Buitenlandse Zaken ook daadwerkelijk begrip voor de moeilijke situatie waarin de sjah verkeerde. Of dat ook voor Van der Stoel gold, heb ik niet kunnen achterhalen – ik vermoed op grond van Bleichs biografie dat Van der Stoel weinig op had met hoe het er in Iran aan toe ging. Wanneer het om Buitenlandse Zaken in algemene zin gaat en zeker om de buitenlandse dienst, dan spreekt er uit de communicatie over en weer steeds begrip voor de sjah. Zijn vooruitstrevende moderniseringsplannen, die door Buitenlandse Zaken positief werden gezien, wekten vanzelfsprekend tegenstand op in een traditionele samenleving als die van Iran, zo werd geredeneerd, en dan moest er soms hard opgetreden

worden. Als er in Iran gefolterd werd, zo vond men bovendien, dan moest dat worden gezien binnen de Midden-Oosterse context; dat kon men de sjah niet persoonlijk aanrekenen. Bovendien had men de indruk dat 'de Shah zelf zijn best doet om alle uitwassen, eenmaal onvermijdelijk bij een machtig veiligheidsapparaat zoals dat in Iran, uit te bannen. Folteringen zijn thans verboden. Bruut of hardhandig optreden bij verhoren komt uiteraard nog steeds voor, maar dat is ook in het Westen nog wel het geval,' aldus een schrijven van de ambassade aan Den Haag. De ambassade was bovendien te spreken over de toelating van een jurist van Amnesty International tot een proces tegen elf 'als terroristen aangemerkte personen'. De ambassade benadrukte in de correspondentie aan Van der Stoel dat volgens de jurist de procedure 'niet ongunstig afstak' bij wat in het Midden-Oosten valt waar te nemen.

Als Van der Stoel met een kritisch Iranbeleid tegen deze dominante zienswijze in had willen gaan, dan had hij daar, zeker gezien de grote belangen van Nederland in Iran, een zware dobber aan gehad. Er waren bij Buitenlandse Zaken maar weinig mensen die een ander geluid lieten horen. Henk Nijhof, die foltering in Iran eerder nog had vergoelijkt als iets wat normaal was in een Midden-Oosters land, was inmiddels zo iemand. Hij schreef de minister op 18 mei 1977 namens Renardel de Lavalette, een dag voor diens afscheidsaudiëntie bij de sjah, over het vervolg van het eerdergenoemde politieke proces waar vanuit de ambassade eerder nog zo positief over was gerapporteerd. Hij schreef dat het proces 'meer dogmatische dan rechtskundige waarde' had gehad. Het had het doel gediend het imago van de sjah op te krikken en was geen afspiegeling van daadwerkelijke verbeteringen in de mensenrechtensituatie, vond Nijhof. Deze conclusie baseerde Nijhof op de volgens hem ongeloofwaardige verklaring die één van de veroordeelden namens de groep had afgelegd, namelijk dat zij 'zoekende om hun land te helpen, in de armen van het verderfelijke communisme waren gelopen. Het had hun ontbroken aan een helpende hand om hen op het rechte pad te houden.' Nog veel kritischer

1. en 2. Persepolis. De Poort van Xerxes met de namen van Cornelis de Bruijn en Adriaan Backer.
Foto's: auteur.

3. Cornelis de Bruijn, 1704. Aanzicht op de stad Gamron uit zee (Perzië), tegenwoordig Bandar Abbas (Iran), met de loges van de Nederlandse en Engelse Oost-Indische compagnieën. Nationaal Archief.

4. Reza Khan (later Pahlavi) met zijn kinderen Shams (1917–1996), Mohammad Reza (1919–1980) Ashraf Pahlavi (1919–2016). Wikimedia Commons.

5. Reza Pahlavi bij zijn kroning op 25 april 1926 op de troon die onterecht de Pauwentroon wordt genoemd. Wikimedia Commons.

6. Staatsbezoek van Mohammad Reza Pahlavi aan Nederland. Hier met koningin Juliana en prins Bernhard op het balkon van het Paleis op de Dam. J. van Bilsen (Anefo), via Nationaal Archief.

7. De sjah bezoekt stamboekveehouderij Vijverzate in Friesland. V.l.n.r.: Koningin Juliana, burgemeester van Leeuwarderadeel A. de Boer, de sjah en Rigtje Wassenaar-Boelstra. W. van Rossem (Anefo), via Nationaal Archief.

8. Op 21 mei 1959 bezoeken Prins Bernhard en de sjah het vluchtoefencentrum van de KLM op Schiphol. V.l.n.r.: I.A. Aler (president-directeur), de sjah, F. Besancon, prins Bernhard, G. ten Duys en J. Rogers (gezagvoerders). ©KLM/MAI.

9. Tewaterlating van het schip Mohammed Reza Shah in het bijzijn van de sjah, 22 mei 1959. J.A. Vrijhof, via Stadsarchief Rotterdam, Collectie Aschoff.

10. Leni Frankvoort (links) en Lily Bijsmans (rechts) gaan namens Libelle naar het huwelijk van de Sjah van Perzië. H. Behrens (Anefo), via Nationaal Archief.

11. Lily en Leni met Farah Diba op de cover van *Libelle*, 27e jaargang, nr. 4, 23 januari 1960. ©Libelle

12. Landbouw in Dezful. Omstreeks 1960. Nederlandse Heidemaatschappij, via Nationaal Archief.

13. Dam in de Karkheerivier. Omstreeks 1960. Nederlandse Heidemaatschappij, via Nationaal Archief.

14. en 15. Het Iraanse koninklijk paar bezoekt Nederland ter gelegenheid van 25-jarig huwelijksfeest van koningin Juliana en prins Bernhard. Boven: Aankomst op Schiphol op 1 mei 1962. H. Pot (Anefo). Onder: bezoek aan de Keukenhof op 2 mei 1962. J. de Nijs (Anefo). Via Nationaal Archief.

16. De sjah en Farah Diba verlaten Nederland na de viering van het 25-jarig huwelijksfeest van koningin Juliana en prins Bernhard, 3 mei 1962. H. Pot (Anefo), via Nationaal Archief.

17. Na de aardbevingsramp van Boein Zahra vertrok op 4 september 1962 het eerste vliegtuig met medicamenten vanaf Schiphol. H. Pot (Anefo), via Nationaal Archief.

18. Prins Bernhard opent op 4 september 1962 de tentoonstelling 7000 jaar Perzische kunst in het Haags Gemeentemuseum. Met de ambassadeur van Iran Fereydun Adamiyat. H. Pot (Anefo), via Nationaal Archief.

19. Prinses Beatrix ontvangt op kasteel Drakensteyn enkele leden van het actie-comité. Vlnr. Prinses Beatrix, F. Rompij, P. van Buren, mevrouw Rigley, Adeleh Rompies-Sadrille en pater Werenfried Stokman. H. Pot (Anefo), via Nationaal Archief.

20. De werkzaamheden in Dousadj op 6 augustus 1963. Vier vrijwilligers van de EWG (w.o. David Palmer, op de hoek van het dak en Willem de Vroomen, rechtsonder) werken samen met vier studenten uit Teheran. ©Onno Meeter/MAI.

21. Bewoners in het oude Dousadj, 6 augustus 1963. ©Onno Meeter/MAI.

22. Bewoners in het oude Dousadj, 6 augustus 1963. ©Onno Meeter/MAI.

23. Prinses Beatrix en David Mitchnik (met bril) in Dousadj. Naast de prinses staat vrijwilliger Richard Lockley. Achter hem (met zonnebril) Albert Dirkzwager. Uit het persoonlijk archief van Willem Dirkzwager. © Nationaal Foto Persbureau/Spaarnestad.

24. Nederlandse handelsmissie naar China, onder leiding van Sidney van den Bergh, vertrekt vanaf Schiphol. Rechtsboven, naast Van den Bergh, Albert Dirkzwager. J. van Bilsen (Anefo), via Nationaal Archief.

25. Albert Dirkzwager overhandigt een exemplaar van het boek *Ontworsteld land aan de sjah tijdens de Dag van de Landbouw in Iran* op 23 september 1965. V.l.n.r. Ary Dirkzwager, Irene Teunissen, Albert Dirkzwager, Wolter Eijkenduijn. Uit het persoonlijk archief van Ary Dirkzwager. Fotograaf onbekend.

26. Prins Bernhard luister naar een opmerking van de sjaah tijdens het bekijken van een parade met tootsen door skileraren in de Oostenrijkse wintersportplaats Lech op 6 februari 1966. Rechts staat koningin Juliana. © Associated Press.

27. Ali Behnia, de Iraanse tapijtverkoper die zich kritisch uitliet over de Iraanse regering geportretteerd voor De Gelderlander op 11 oktober 1971. W. Punt (Anefo), via Nationaal Archief.

28. Bijeenkomst in de Ridderzaal op 14 oktober 1971 ter gelegenheid van het 25e eeuwfeest van de stichting van het Perzische Rijk. Arie Kampman overhandigt Prinses Beatrix een speciale editie van het tijdschrift Persica.

29. Gelijktijdige demonstratie buiten de Ridderzaal. B. Verhoeff (Anefo), via Nationaal Archief.

30. Prins Bernhard, de sjah en Farah Diba tijdens het gala in de grote tent te Persepolis op 15 oktober 1971. Persian Dutch Network via Wikimedia Commons.

31. De Cyruscilinder in het British Museum, London. Joyofmuseums.com via Wikimedia Commons.

32. Mohammad Reza Pahlavi en Farah Diba met hun kinderen (v.l.n.r.) Reza, Leila, Farahnaz en Ali Reza, in 1973. Wikimedia Commons.

33. Sjahyadtoren omstreeks 1974. Wikimedia Commons.

34. en 35. Straatbeeld Teheran omstreeks 1974 ©Sem Presser/MAI

36. Tijdens een demonstratie bij de gevangenis op de Van Alkemadeaan op zaterdag 9 maart 1974 rijdt een politieauto in op de demonstranten. De voet van één van de demonstranten raakt bekneld. In het midden met de stok: Jef Helmer. Fotograaf onbekend (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis).

37. De bezetters van de Iraanse ambassade in een overvalwagen, vlak voor hun berechting op 12 maart 1974. Fotograaf onbekend (Anefo), via Nationaal Archief.

38. Ambassadeur Abbas Farzanegan staat de pers te woord bij zijn vertrek vanaf Schiphol op 16 maart 1974. R. Mieremet (Anefo), via Nationaal Archief.

39. Minister van Buitenlandse Zaken Max van der Stoep schudt tijdens zijn bezoek aan Iran in juli 1974.

40. Demonstratie tegen de Iraanse regering op het Binnenhof, 8 mei 1975. H. Peters (Anefo), via Nationaal Archief.

41. Amnesty International in Nederland organiseert de Week voor de onbekende politieke gevangenen in Iran (12-19 februari 1977)

42. De week sluit af met een congres op de Vrije Universiteit.

43. en 44. Demonstranten in Teheran tegen de Iraanse regering worden met machinegeweren neergeschoten (8 september 1978, Zwarte Vrijdag). Wikimedia Commons.

45. en 46. Binnen- en buitenkant van de identiteitskaart uitgegeven door de Nederlandse ambassade te Teheran tijdens de Iraanse Revolutie van 1978-1979. Uit het persoonlijk archief van Wout Aartsen.

47. Terugkomst van Khomeini op Vliegveld Mehrabad, 1 februari 1979. Sadegh Ghotbzadeh staat achteraan, met op deze foto alleen zijn haar en schouder zichtbaar. Wikimedia Commons.

48. Op 20 februari komen de eerste Nederlanders die de omwenteling in Iran hebben meegemaakt aan op Schiphol. R.C. Croes (Anefo) via Nationaal Archief.

49. De verlaten kamer van Reza Pahlavi in 2008. Foto: auteur.

schrijft Nijhof na het vertrek van Renardel de Lavalette en voordat de nieuwe ambassadeur in Teheran is gearriveerd. De viering in Iran op 31 mei 1977 van het feit dat tien jaar eerder een internationale conferentie over de rechten van de mens was gehouden vond hij een 'nogal gezochte gelegenheid', kennelijk bedoeld om te laten zien 'dat mensenrechten het Iraanse regiem wat nauwer aan het hart liggen'. Aan het einde van zijn schrijven zette hij de zogenaamde humanitaire traditie, die terugging tot Cyrus de Grote in historisch perspectief, wat hij als Iranoloog overtuigend kon, waarna hij sarcastisch afsloot met: 'Iran, onder resoluut leiderschap, zal zijn eigen tradities wel het beste kennen.'¹⁵

De kritische noten van Nijhof aan Den Haag in de zomer van 1977 waren een uitzondering. Zodra de nieuwe Nederlandse ambassadeur Campagne in Teheran op zijn post zat, was de communicatie vanuit de ambassade naar het departement weer net zo behoudend en dus pro-sjah als onder Renardel de Lavalette. Dat kwam goed uit, omdat juist vanaf eind 1977 de vooruitzichten in de Nederlands-Iraanse relaties bijzonder gunstig waren. Optimisme voerde de boventoon en kritiek kwam bijzonder ongelegen. Niemand zag, of wilde zien, dat Iran langzaam maar zeker op een revolutie afstevende. Ook de nieuwe ambassadeur niet, die zich volgens zeggen liefst zo weinig mogelijk bezighield met politieke zaken. Hij wordt door sommigen herinnerd als een man die meer waarde hechtte aan cocktailparty's en het protocol dan het inhoudelijke werk. Volgens verschillende van zijn oud-medewerkers zou hij niet de juiste kwaliteiten hebben gehad om zijn werk als ambassadeur te doen in het uiteindelijk nogal turbulente Iran. Die karakterisering van de Nederlandse ambassadeur is ook terug te zien in de roman *Teheran, een Zwanezang*. Carel Schneider, die schreef onder het pseudoniem F. Springer, werkte als tweede man direct onder Campagne.

Toch was Campagne misschien wel precies de ambassadeur die Buitenlandse Zaken in Iran nodig had, of dacht te hebben, want op het moment dat hij ambassadeur werd, was het rustig in

het land en leek het volkomen stabiel. Hij was een voorkomend man, getrouwd met iemand uit een bekende adellijke familie. Zijn belangrijkste taak in Teheran lag bij het *socializen* ten gunste van de Nederlandse commerciële belangen. Zijn goede verstandhouding met de sjah en met prins Bernhard kwam daarbij goed van pas. De regelmatige diners op het keizerlijk paleis droegen er ongetwijfeld aan bij dat Nederland in 1977 met Iran in onderhandeling ging over een enorme order voor militaire fregatten. Het moest een megadeal worden voor het noodlijdende scheepswervenconglomeraat RSV.¹⁶

Het echtpaar Campagne kon niet erg lang genieten van het stabiele Iran met zijn grote belofes. Het verzet tegen de Iraanse regering nam steeds grotere vormen aan, waarbij er regelmatig sprake was van bloedige confrontaties. In een poging om grip te krijgen op de situatie probeerde de sjah soms om tegemoet te komen aan de wensen van de oppositie, bijvoorbeeld door liberalisering, maar tegelijkertijd leunde hij sterker dan ooit op zijn repressieve apparaat. Kon hij zijn macht behouden? Dat was de enige vraag die telde voor de Nederlandse regering. Niet of de tegenstanders van de sjah goede redenen hadden om zich tegen de monarch te keren, bijvoorbeeld vanwege de hardhandige politieke repressie. Nergens gaf men blijk van enig begrip voor de Iraanse bevolking, die in de loop van 1978 na jarenlange onderdrukking hoop kreeg op een ander Iran. De ogen van de Nederlandse regering waren niet op de oppositie gericht, maar op de sjah en men wachtte in spanning af of hij het ging redden. Als de sjah het voor het zeggen hield, werd de Iraanse maatschappij modern en welvarend, dacht men. Maar had zijn overwegend traditionele volk dat kunnen bijbenen, of waren monarch en volk elkaar nu voor goed kwijtgeraakt?

Welnee, schreef ambassadeur Campagne aan Den Haag. Hoewel de sjah te kampen had met toenemend verzet, was zijn positie niet in gevaar. De ambassadeur rapporteerde erover aan de nieuwe minister van Buitenlands Zaken in het kabinet Van Agt, Chris van der Klaauw. De analyse vanuit de ambassade was dat Iran nog wel even te kampen zou hebben 'met de spanningen

welke een te snelle overgang van ontwikkelingsland naar ontwikkeld land op velerlei gebied met zich meebrengen,' maar de sjah ging het wel redden. Toen in de loop van het voorjaar van 1978 de intensiteit van de protesten toenam, schreef men dat toe aan

de conservatieve, sterk religieuze kleine middenstanders van de bazar, daarbij gesteund door de studenten uit de arbeidersklasse die doorgaans eveneens nog zeer gelovig zijn, die onder aansporing van religieuze leiders de huns inziens veel te snel gaande door de sjah ingezette maatschappelijke ontwikkelingen en hervorming in grote mate hekelen en zich daartegen willen verzetten.

Met andere woorden: in de communicatie van de Nederlandse ambassade in Teheran aan het ministerie van Buitenlands Zaken werden de Iraanse demonstraties afgedaan als een logisch gevolg van de modernisering. Ze werden gezien als een serieus probleem voor de Iraanse machthebber, maar de verwachting was dat de sjah op de langere termijn zou zegevieren.

Over mensenrechtenschendingen in Iran hoefde de Nederlandse regering zich geen zorgen te maken. De ambassadeur liet de minister weten dat de Amerikaanse president Jimmy Carter tijdens een recent bezoek aan Iran geen enkele kritiek had geuit op de mensenrechtensituatie in Iran, maar juist onder de indruk was geweest van wat Iran op dat gebied al had bereikt. 'Het belang van mensenrechten wordt door de volken en leiders van onze beide naties gedeeld,' zou Carter tijdens een toespraak tegenover de sjah hebben verklaard. Ook Secretaris-Generaal van de VN Kurt Waltheim was tijdens zijn recente bezoek aan Iran niet over de mensenrechten begonnen. De vooruitgang op het gebied daarvan was ook terug te zien in een grotere persvrijheid, meende Campagne. In april 1978 sprak hij over deze opvallende ontwikkeling met zijn Amerikaanse ambtgenoot William Sullivan. Sullivan liet hem weten dat de sjah met deze aanpak hoopte 'fantasieberichten' de wereld uit te helpen. Dat had twee doelen. Eén: als zijn volk zou zien welke

vernielingen zijn tegenstanders teweegbrachten, zouden ze zich zonder meer achter hem scharen; en twee: de sjah hoopte dat de vs door de berichtgeving over de gewelddadige incidenten zou inzien dat al te snelle liberalisering de stabiliteit van Iran in gevaar bracht. Campagne deelde de visie van de sjah dat sommige berichten in de internationale pers uit de lucht gegrepen waren. 'De wereld heeft blijkbaar behoefte aan nog meer dramatische sensatieverhalen alsof er nog niet genoeg is,' schreef hij aan Van der Klaauw in mei 1978. Hij maakte zich er zorgen over dat Nederlandse bedrijven af zouden zien van dienstreizen, wat volgens hem volstrekt niet nodig was. 'Ik blijf vooral nog van mening,' schreef Campagne, 'dat de Shah die het leger aan zijn zijde heeft de situatie zeker in de hand zal kunnen houden'.

Gouden schepen¹⁷

Ook van der Klaauw bleef zijn vertrouwen in de sjah uitspreken. 'Ik heb de sterke overtuiging, dat de sjah het inderdaad meent met zijn liberalisatiepolitiek,' zei de minister van Buitenlandse Zaken tijdens een debat op 13 juni 1978 tegen de Tweede Kamer. Kamerlid Van der Spek had bezwaar gemaakt tegen de Iraanse mammoetorder van oorlogsschepen van Nederlandse makelij. RSV was in de running voor een order voor acht fregatten. Het was een gigantische order en er bestond geen twijfel, de sjah bevestigde dit immers zelf, dat de speciale aanbeveling van RSV door prins Bernhard bij de sjah doorslaggevend was geweest in de totstandkoming van deze kans. Wel waren er nog andere kapers op de kust: een Duitse en een Amerikaanse scheepsbouwer. Als RSV de order zou krijgen, kon de waarde ervan oplopen tot drie miljard gulden en dan zou dat tenminste twintigduizend banen opleveren. Zo'n order zou de redding zijn van de noodlijdende Nederlandse scheepsindustrie. Geen wonder dus dat de Nederlandse regering, eerst onder Den Uyl en daarna onder Van Agt, zonder mitsen en maren met de mogelijkheid tot deze order

instemde. In januari 1978 werd een definitieve exportvergunning uitgegeven, inclusief exportkredietgarantie. Als de keuze van de sjah inderdaad op rsv zou vallen, kon direct zaken worden gedaan. Volgens Van der Spek had die vergunning nooit mogen worden verleend.

Wilde Nederland werkelijk acht oorlogsschepen verkopen aan een repressief regime in een 'gevoelige regio'? Van der Spek vond het niet in lijn met het regeringsbeleid en hij baseerde zich daarbij op de Ontwapeningsnota, voluit de *Nota over het vraagstuk van ontwapening en veiligheid*. Het ministerie van Buitenlandse Zaken had die nota in 1975 aan de Tweede Kamer aangeboden. Het was een antwoord op de Nederlandse zorgen om de internationale wapenwedloop, de opstapeling van massavernietigingswapens en de angst dat de wapenindustrie steeds afhankelijker werd van conflicten in wat men de Derde Wereld noemde. De nota bood een aantal duidelijke richtlijnen voor de Nederlandse wapenexport en, daarmee samenhangend, de ontwikkeling van de Nederlandse wapenindustrie. Samengevat werd gesteld dat 'overwegingen van vredesbeleid prevaleren boven strikt commerciële belangen.' Dit betekende dat leveranties naar 'gevoelige regio's' zorgvuldig zouden worden beoordeeld op hun 'politieke merites', vooral waar het landen betrof die betrokken waren bij gewapend conflict, of waar het risico bestond dat het geleverde materieel voor onderdrukking van de eigen bevolking zou worden gebruikt.

Van der Spek meende dat het ministerie van Economische Zaken op grond van de bepalingen in de Ontwapeningsnota geen exportvergunning had mogen verlenen voor de levering van de acht fregatten aan Iran. Hij diende in het voorjaar van 1978 in de Tweede Kamer een motie in, waar op 13 juni van dat jaar over werd gedebatteerd. Van der Spek uitte tijdens dat debat zijn zorgen over de 'nu al enorme bewapening' van Iran, onderbouwde die claim met cijfers en onderstreepte dat deze wapenopbouw een destabiliserend effect had op de regio. Ook benadrukte hij de abominabele mensenrechtensituatie in Iran en haalde daarbij rapporten van Amnesty International aan.

'De wapens waarom het gaat, zijn natuurlijk niet rechtstreeks tegen de bevolking, die van die wrede onderdrukking af wil, te gebruiken,' gaf Van der Spek toe, maar, vervolgde hij, 'het is heel duidelijk dat dit wrede onderdrukkende regime door een dergelijke wapenleverantie wordt versterkt, zodat die wapens hierbij indirect een factor zijn.' Van der Spek vreesde bovendien voor de groeiende afhankelijkheid van de noodlijdende Nederlandse scheepsindustrie van militaire export – ook een mogelijkheid waar de Nederlandse regering middels de Ontwapeningsnota juist voor wilde waken.

Minister Van der Klaauw (Buitenlandse Zaken) zag dit allemaal heel anders. Hij benadrukte allereerst dat de defensiebehoeften van Iran zowel proportioneel als legitiem waren, gezien de ligging van het land en het belang van het veiligstellen van de uitvoer van olie via de Perzische Golf. Verder benadrukte hij dat een militair sterk Iran geen destabiliserende, maar juist een stabiliserende invloed had in een verder gevoelige regio. Tot slot zei Van der Klaauw:

Het ontwikkelingsproces in Iran naar een meer moderne maatschappij gaat, zoals ook elders, gepaard met spanningen, die van tijd tot tijd naar buiten treden. Ik heb echter de sterke overtuiging dat er met name de laatste jaren de Iraanse overheid veel aan gelegen is, een oplossing voor deze spanningen te vinden die de toets van de universele opvattingen inzake de mensenrechten kan doorstaan.

Hij legde er nadruk op dat het verzet tegen modernisering onder andere het 'verzet van religieuze leiders en het verzet tegen de vrouwenemancipatie' betrof en impliceerde dat dat verzet uit die hoek te verwachten was. Kamerlid Frits Bolkestein (VVD) was dat met de minister eens. Ook bracht Bolkestein nog eens onder de aandacht dat het hier ging om schepen van 140 miljoen dollar per stuk. Die schepen gaan sowieso gebouwd worden, redeneerde hij, zo niet in Nederland dan bij een buitenlandse concurrent. Tenslotte zei hij dat Nederland een onbetrouwbare

en ongeloofwaardige internationale partner zou zijn als het zich nu nog terugtrok. 'De schade die zo wordt toegebracht aan de Nederlandse exportpositie zou moeilijk te herstellen zijn,' meende hij.¹⁸

Ook voor de PVDA waren de mensenrechtenschendingen in Iran geen reden om de motie van Van der Spek te steunen. Dat verbaasde in juni 1978 niemand meer, want in maart van dat jaar had de fractiecommissie voor buitenlandse zaken van de PVDA al verklaard geen bezwaar te hebben tegen de order. De leden hadden geconcludeerd dat de kans dat de regering van Iran de fregatten tegen de eigen bevolking zou gebruiken, minimaal was, en daarmee was de kous af. Kortom, de visie van het Nederlandse kabinet over de situatie in Iran, gecombineerd met het vooruitzicht op een enorme meevaller voor de Nederlandse scheepswerven, betekende dat Van der Spek in de Tweede Kamer op weinig steun kon rekenen. Alleen de CPN en de PPR stemden voor de motie. Achteraf is het interessant om te constateren dat niemand zich tijdens dit debat hardop afvroeg wat er zou gebeuren als de sjah zijn macht zou verliezen, ook Van der Spek niet. Als met de val van de sjah ook de order kwam te vervallen, zou de Nederlandse overheid garant staan voor de verliezen en dat kon flink in de papieren gaan lopen. Blijkbaar was zo'n scenario in juni 1978 voor alle partijen nog ondenkbaar.

De lange arm van Teheran

Op 19 augustus 1978 werd in de Iraanse stad Abadan een aanslag gepleegd op een bioscoop. De aanslagplegers barricadeerden de uitgang van de Cinema Rex, waarna ze het gebouw in brand staken. Meer dan vierhonderd mensen stierven in de vuurzee een vreselijke dood. Wie de aanslag had gepleegd, was niet meteen duidelijk, maar veel Iraniërs hielden de Iraanse regering verantwoordelijk. De woede en het verdriet van het Iraanse volk om deze aanslag zette ontwikkelingen in gang die, achteraf

gezien, direct leidden tot het vertrek van de sjah in januari 1979. De aanslag viel samen met een periode van rouw waarin sjiïeten het martelaarschap van Imam Hoessein herdenken. Deze rouwperiode verdiepte het verdriet om de aanslag en gaf bovendien gelegenheid tot nog grotere demonstraties. De Iraanse regering kon de situatie die ontstond niet aan en kondigde daarom op de avond van donderdag 7 september 1978 de staat van beleg af. Toen de ochtend erna toch werd gedemonstreerd, leidde dat tot confrontaties die zo bloedig waren, dat 8 september 1978 de Iraanse geschiedenis is ingegaan als Zwarte Vrijdag. (Afbeelding 43 en 44.)

De onderhandelingen tussen RSV en de Iraanse marine gingen ondertussen verder alsof er niets aan de hand was. In de loop van de zomer waren de VS afgehaakt vanwege het bereiken van een exportplafond voor Iran en daarmee was de kans dat RSV de order zou krijgen een stuk groter geworden. Op 22 augustus 1978 stond in de kranten dat de Iraanse bestelling bij RSV naar een definitief stadium groeide. Dat stond nog niet gedrukt, of anti-sjah activisten gooiden roet in het eten. Voor de tweede keer bezetten zij de Iraanse ambassade. Aanleiding voor hun actie was de aanslag in Abadan. Daar was veel onduidelijkheid over, maar de Iraanse oppositie vermoedde dat de Savak erachter zat. De bezetters van de ambassade, een groep Iraanse studenten, wilden de aandacht vestigen op de weigering door de sjah om 'een onafhankelijke internationale delegatie toe te laten die moet onderzoeken hoe de bloedige bioscoopbrand in Abadan is ontstaan,' zo lieten ze weten via de telefoon. De studenten verklaarden ook hun solidariteit te willen uiten met hun landgenoten en bewijs te willen vinden in het ambassadearchief om de praktijken van de Savak in Nederland bloot te leggen. De bezetters richtten tijdens hun verblijf volgens later bericht in de kranten 'aanzienlijke schade' aan. Volgens *NRC* werd 'meubilair kort en klein geslagen, dossiers waren verscheurd, portretten van de sjah en de vlag van Iran lagen in repen op de grond. Op de muren werd met verf leuzen geschilderd als 'De sjah is een moordenaar'. Volgens

Het Vrije Volk werden bovendien 'schrijfmachines, koppen, schotels, een tv-toestel, een telex-apparaat spiegels en alle binnenruiten totaal vernield' en had een bom niet meer schade kunnen aanrichten.¹⁹

Met de gevolgen van de bezetting van de Iraanse ambassade in 1974 nog vers in het geheugen, lieten de Nederlandse autoriteiten ditmaal niets aan het toeval over. Er werd een crisiscentrum ingericht op het hoofdbureau van de Wassenaarse politie, Premier van Agt hield zich voortdurend persoonlijk bezig met de bezetting en de chef Directie Kabinet en Protocol van Buitenlandse Zaken, was zowel met de ambassade als met het crisiscentrum continu in nauw overleg. De Iraanse regering gaf de Nederlandse politie ondertussen een volmacht om de bezetting te beëindigen, met welke middelen dan ook. Veel bleek er niet voor nodig, want na een gesprek van een half uur met hoofdinspecteur van de Wassenaarse politie Rijken gaven de studenten zich over aan de veertig man ME die klaar stonden om hen in te rekenen. Volgens Rijken hadden de bezetters 'geen enkel wapen, nog geen zakmes'.²⁰

Met spanning werd afgewacht hoe de Iraanse regering zou reageren op de bezetting. De Nederlandse regering had zich meteen uitgesproken over de bezetting als een 'onoorbare daad' die 'ten zeerste was te betreuren'. De regering beloofde bovendien de schade te vergoeden die de Iraanse studenten hadden aangericht. Wat opvalt is dat de rechterlijke macht dit keer uitzonderlijk streng optrad tegen de Iraanse studenten. Allereerst door hen in voorarrest te houden, waarvan de eerste drie dagen zelfs in volledig isolement, maar ook omdat de intentie was de studenten in voorarrest te houden tot hun zaak zou voorkomen, tenzij ze voor die tijd zouden worden uitgezet. Uit protest tegen deze behandeling gingen de studenten eind augustus in hun gevangenis in hongerstaking.²¹ In solidariteit werd in het Mozeshuis, een bijgebouw van de Mozes en Aäronkerk in Amsterdam, ook een hongerstaking gehouden. Bovendien werd er gedemonstreerd op het Binnenhof. Toen de raadkamer van de Haagse rechtbank eind augustus besloot om de studenten nog

dertig dagen vast te houden, werden daarmee volgens Willem van Bennekom, opnieuw raadsman van de bezetters, dit keer samen met een collega, alle voorarrestrecords verbroken. Om hun ongenoegen hierover te uiten ketende een groep van negen Iraanse studenten op de Dam zich begin september vast aan het nationaal monument. Deze actie werd door de politie beëindigd, wat leidde tot een gewelddadige confrontatie waarbij één betoger met stenen gooide. Ondertussen spande Van Bennekom namens de studenten een kort geding aan. Zij werden in het gelijk gesteld, maar als gevolg van hun vrijlating onmiddellijk uitgezet naar West-Duitsland en Zweden, waar ze verblijfsvergunningen hadden. Eén student werd bij de uitzetting mishandeld, waarbij een nekzwervel beschadigd werd.

De timing van de bezetting kon voor de Nederlandse regering eigenlijk niet slechter. 'Een nieuwe boycot-actie kan nu gevaar opleveren voor de order voor het Rijn-Schelde-Verolme scheepsbouwconcern uit Iran,' schreef *De Telegraaf* bezorgd.²² Dus toen de studenten eenmaal waren uitgezet, was er opluchting. 'Het risico dat Iran in de bezetting van de ambassade in Den Haag, vorige maand door Iraanse studenten, aanleiding zal vinden voor maatregelen op het terrein van de handel, lijkt geweken,' schreef het ANP. Minister van der Klaauw had zijn Iraanse collega Amir Khosrow Afshar in New York gesproken en alles bleek koek en ei. Ook Manouchehr Zelli, Iraanse onderminister van Buitenlandse Zaken, was in grote lijnen te spreken over de manier waarop de Nederlandse autoriteiten de studenten had aangepakt. Campagne merkte op dat de sjah hem vriendelijk begroette toen hij hem bij een plechtigheid trof.

Toch kon het allemaal nog misgaan, want de rechtszitting moest nog plaatsvinden. Wat als de studenten die gelegenheid zouden gebruiken om hun grieven over de sjah te uiten, zoals in 1974 was gebeurd? Het ANP dacht dat het allemaal wel mee zou vallen. 'Gezien deze lange gevangenhouding, hun onmiddellijke uitwijzing na het voorarrest, en het feit dat ook zij weten dat een vorig proces tot stopzetting van de voor Nederland zeer belangrijke uitvoer leidde, maakt het hoogst onwaarschijnlijk

dat zij naar Nederland zullen terugkeren in de verwachting voor de rechtbank uitgebreid hun klachten tegen het regime van de shah te kunnen toelichten.²³ Maar het ANP vergiste zich. De studenten kwamen wel naar de rechtszitting, die uiteindelijk op 17 oktober plaatsvond. Daar werden ze veroordeeld tot zes maanden gevangenisstraf met aftrek van voorarrest. Het was een hoge straf, die overeenkwam met de eis van de officier van justitie. 'Bij het vonnis hield de rechtbank er verder nog rekening mee, dat Nederland als gastland van de Iraanse ambassade ook de plicht heeft diplomatieke vertegenwoordigers te beschermen. Ook het archief en de documenten van de ambassade zijn onschendbaar,' schreef het *Algemeen Dagblad*. Maar het contrast met de veroordeling na de bezetting in 1974 (drie weken voorwaardelijk plus een geldboete) was enorm. Van Bennekom merkte op dat geen rechter in West-Europa voor een vergelijkbaar vergrijp zo'n zware straf had toegepast.²⁴

Sommige media zetten vraagtekens bij het ferme optreden van de Nederlandse autoriteiten na de bezetting. *NRC* stelde eind augustus 1978 al dat de studenten een 'bijzondere behandeling' ondergingen. Niet alleen het lange voorarrest viel op, maar ook het feit dat de studenten de eerste drie dagen in volledig isolement werden gehouden, zonder dat daarvoor een gerechtelijke opdracht bestond. Ook mochten de studenten op aanwijzing van Justitie geen bezoek ontvangen van Iraanse leden van de CISNU. Die organisatie werd namelijk aangemerkt als een 'groep die criminele activiteiten steunt dan wel beoogt te ondersteunen.' Nu kwam het harde vonnis van de rechter daar nog bovenop. Volgens Van Bennekom was de houding van justitie 'onverklaarbaar veel strenger dan vier jaar geleden,' maar zo onverklaarbaar vond *NRC* dat niet: de Nederlandse regering wilde met een straffe aanpak natuurlijk een herhaling van de boycot van 1974 voorkomen. *Vrij Nederland* trok dezelfde conclusie: 'Rijn-Schelde-Verolme kreeg uitzicht op een mammoetorder voor misschien wel acht oorlogsschepen waar regering en scheepsbouwers reikhalzend naar uitzien. Niets mag de luimen van de grillige vorst op dit moment daarom verstoren.'²⁵

De zorg dat de studenten voor verstoring zouden zorgen was niet onterecht. Ze hadden niet stilgezeten tijdens de bezetting en documentatie gevonden waaruit bleek dat de Nederlandse en Iraanse geheime dienst inderdaad samenwerkten. Volgens *Vrij Nederland* troffen de studenten in het ambassadearchief 'bewijs dat de Savak ook in Nederland zeer actief is, Iraanse staatsburgers maar ook Nederlanders en willekeurige buitenlanders bespioneert, achtervolgt en methoden bedenkt om de oppositie tegen de sjah in mootjes te hakken.' *Vrij Nederland* schreef dat hoofdinspecteur Rijken van de politie in Wassenaar met de studenten was overeengekomen dat zij deze stukken mochten meenemen. Hij was te ver gegaan in zijn belofte: Buitenlandse Zaken gaf het bevel tot beslaglegging op de stukken. De studenten hadden onthouden wat ze hadden gevonden. *Vrij Nederland* schreef:

Onafhankelijk van elkaar schreven ze later in de cel een verslag over hun ontdekkingen in de stapelhoge dossiers en zo ontstond een duidelijk beeld van wat de Savak doet. Te meer omdat de gegevens overeenkomen met het materiaal dat Iraanse studenten in 1976 wél naar buiten smokkelden, bij de bezetting van de Iraanse ambassade in Genève.

Die informatie had geleid tot de uitzetting door Zwitserland van een Iraanse diplomaat die betrokken was bij spionage voor de Savak. Van Bennekom deelde de bevindingen van de studenten tijdens een persconferentie eind augustus 1978. Zelf was hij voorzichtiger met zijn conclusies dan de journalisten van *Vrij Nederland*. Over de documenten gaf hij toe: 'Geen enkele Nederlandse autoriteit of advocaat heeft ze gezien.'²⁶

Wel had Van Bennekom nog iets achter de hand. Hij liet weten inmiddels zelf te beschikken over een codebericht, geschreven door de Iraanse ambassadeur in Wassenaar aan de autoriteiten in Teheran. *Het Parool* citeerde Van Bennekom, die tijdens een persconferentie verklaarde dat het bericht onomstotelijk bewees 'dat een hoge niet met name genoemde functionaris

van de Wassenaarse politie toezegt alle inlichtingen die hem ter ore komen en waar de Iraanse ambassade belangstelling voor heeft, door te briefen'. Over de herkomst van dit document wilde de raadsman destijds niets kwijt. Nu, bijna een halve eeuw later, laat Van Bennekom weten dat hij in deze periode werd opgebeld door iemand die zich bekendmaakte als werkzaam bij de Marine-Inlichtingendienst in Amsterdam. Zijn identiteit moest geheim blijven. Pas nadat Van Bennekom die garantie had gegeven, vertelde de man over het Iraanse codebericht. Hij had in de krant gelezen wat er speelde, wist dat de regering loog en kon dat niet verdragen.²⁷ Ook *Vrij Nederland* schreef over codeberichten die door 'een Nederlandse inlichtingendienst' waren onderschept. Eén daarvan bevatte een lijst met twintig namen van Iraanse studenten van wie het paspoort niet verlengd mocht worden en aan wie geen nieuw paspoort mocht worden verstrekt. Een ander codebericht deed verslag van een bezoek van het hoofd van de Wassenaarse politie, vermoedelijk Rijken, 'die vriendschappelijke betrekkingen met de Iraanse ambassade onderhoudt' en die de ambassade inlichtte over een op handen zijnde demonstratie.²⁸

De onthullingen waren aanleiding voor Van der Spek om op 1 september 1978 vragen te stellen aan de ministers van Binnenlandse Zaken, Buitenlandse Zaken en Justitie. Was het waar dat de Wassenaarse politie de Iraanse ambassade had voorzien van informatie over dissidenten? Zo ja, om welke informatie ging het en gebeurde dit vaker? Wisten de ministers hiervan en keurden ze dit goed? Van der Spek benadrukte dat het hier ging 'om personen die zich keren tegen het regime in Iran en die daardoor onaangename reacties van het regime te vrezen hebben'. De Nederlandse regering reageerde ontkennend. Minister van Binnenlandse Zaken Hans Wiegel schreef op 5 oktober mede namens zijn collega's Chris van der Klaauw en Job de Ruiter (Justitie) aan de kamer dat er geen sprake was geweest van het verstrekken van gegevens door de Wassenaarse politie aan Iraanse Ambassade. 'De — overigens incidentele — zakelijke contacten tussen politiefunctionarissen en vertegenwoordigers

van diplomatieke vestigingen in Nederland bewegen zich op het vlak van de bescherming, die deze vestigingen genieten op grond van het volkenrecht,' schreef hij.

Wiegels antwoord deed de waarheid geen recht, want juist op het moment dat de Nederlandse regering haar antwoord aan de Kamer opstelde, deed ze precies datgene waarvan ze beschuldigd werd: het ter beschikking stellen van namen en persoonsgegevens van Iraanse dissidenten aan de Iraanse autoriteiten. Dit staat zwart op wit in een bericht dat Campagne schreef aan Van der Klaauw op 2 september 1978. Campagne schreef dat onderminister van Buitenlandse Zaken Zelli tevreden was dat 'namen plus personalia betrokkenen aan Iranaut [de Iraanse autoriteiten] zouden worden verstrekt, hetgeen inmiddels is geschied.' Ook in de notulen van de ministerraad uit deze periode wordt hierover geschreven. Op 25 augustus kregen De Ruiter en Van der Klaauw mandaat om deze beslissing te nemen, een week later rapporteerde Van der Klaauw terug dat de gegevens inmiddels waren verstrekt. 'Er is de garantie gegeven dat tegen de familieleden van deze mensen geen maatregelen zullen worden genomen,' aldus Van der Klaauw in de notulen. De Nederlandse regering was zich dus goed bewust van de mogelijke gevolgen van het doorgeven van gegevens over dissidenten voor hun families in Iran. Of de toezegging van de Iraanse regering iets waard was, is maar zeer de vraag. Over de dissidenten zelf maakte De Ruiter zich niet zo'n zorgen, want die hadden volgens hem met hun actie zelf gekozen om dit risico te nemen.

In de notulen van de ministerraad van 25 augustus 1978 staat ook nog iets nieuws over de vorige bezetting van de Iraanse ambassade, in maart 1974. Die informatie schijnt nieuw licht op de manieren waarop de Nederlandse regering toen had geprobeerd de relaties met de sjah te herstellen. In de notulen staat dat Justitie destijds geweigerd had de gegevens van de bezetters bij de Iraanse autoriteiten bekend te maken. Dat zou betekenen dat er in 1974 was aangedrongen op het verstrekken van persoonsgegevens. Gebeurde dat door Van der Stoel, vanuit Buitenlandse Zaken? Dat ligt voor de hand, maar in de archieven kan ik er niets over

terugvinden. In de ministerraad van 15 maart 1974 werd de bezetting van de Iraanse ambassade wel uitgebreid besproken. Van der Stoel zei toen wel dat 'alles moet worden gedaan om een escalatie te vermijden' om de aanvoer van olie uit Perzië veilig te stellen, maar in de notulen staat niets over het verstrekken van persoonsgegevens aan de Iraanse autoriteiten. Dat er onder Van der Stoel persoonsgegevens van dissidenten zijn verstrekt aan de Iraanse autoriteiten is dus niet zeker, maar die indruk wordt wel gewekt door wat de Iraanse studenten in 1978 rapporteerden over de informatie in de archieven van de Iraanse ambassade, helemaal wanneer we die combineren met de informatie in de onderschepte codeberichten. Daar kunnen we nu de informatie uit de Ministerraadnotulen van 25 augustus aan toevoegen.

Wel is zeker dat persoonsgegevens van Iraanse dissidenten in september 1978, dat wil zeggen onder Van der Klaauw, werden verstrekt om de Iraanse regering gunstig te stemmen. De waarde van de gegevens van deze dissidenten voor de Iraanse geheime diensten moet niet worden onderschat. Niet voor niets gebruikten sommige Iraanse dissidenten een pseudoniem wanneer ze in openbaarheid traden. Andere dissidenten vermeden de publiciteit helemaal, of lieten zich bijvoorbeeld alleen fotograferen met een masker op. Zelfs bij het schrijven van dit boek verzoeken sommige Iraniërs die destijds bij de acties betrokken waren mij nog steeds om hun namen niet te noemen. Onder dissidenten en kritische Iraniërs was sprake van een grote angst voor de Savak. Die angst werd bevestigd door wat de Iraanse dissidenten in de archieven van de Iraanse ambassade meenden te hebben gevonden en door de onderschepte codeberichten. Nederland had een veilig toevluchtsoord voor hen kunnen zijn, maar ook hier was de lange arm van Teheran voelbaar.

Dat Van der Stoel toch meer een pragmaticus was dan een idealist, is door andere wetenschappers al gezegd en onderbouwd. Anet Bleich noemt in dat verband de stille diplomatie van Van der Stoel in Indonesië, waar hij zich niet openlijk uitliet over de mensenrechtenschendingen. 'De toegeeflijkheid jegens een regime met bloed aan zijn handen blijft een smet op Van der

Stoels verder zo fraaie mensenrechtenblazozen,' concludeert ze. Wat we nu weten over Van der Stoels beleid ten opzichte van Iran versterkt dit beeld. Niet alleen sprak de minister zich niet openlijk uit tegen de onderdrukking van elke vorm van oppositie in Iran, maar hij hield zich tegenover zijn Iraanse ambtgenoten hoogstwaarschijnlijk volledig stil over mensenrechtenschendingen. Bovendien ergerde hij zich aan het anti-sjahactivisme in Nederland en deed wat hij kon om dit aan banden te leggen. Tot slot zijn er aanwijzingen dat er onder Van der Stoel, net als onder Van der Klaauw, is samengewerkt met de Iraanse regering door het verstrekken van persoonsgegevens van dissidenten.

Hoe kan het dat Van der Stoel bereid was om met de Nederlandse regering een, afgaand op zijn eigen morele kompas, onethische weg in te slaan? Had ik het hem kunnen vragen, dan had hij misschien geantwoord dat het hier om krachten ging die groter waren dan hijzelf. De belangen van het Nederlandse bedrijfsleven waren immers aanzienlijk, maar ook de goede relaties met de vs, de grootste bondgenoot van de sjah, waren voor Van der Stoel van belang. De minister zal ook in zijn overwegingen hebben meegenomen dat Nederland na de oliecrisis van 1973 voor de helft van de binnenlandse olieconsumptie van Iran afhankelijk was. Zelfs als hij het wat betreft Iran toch anders had willen doen, dan was hem dat waarschijnlijk niet gelukt. Bij Buitenlandse Zaken dacht men, anders dan in links Nederland, veelal positief over de sjah. Ambassadeurs Renardel de Lavalette en Campagne bleven in de sjah de verlichte despoot zien die het beste voor had met zijn overwegend traditionele, onderontwikkelde volk. Iran was een land dat een grote transformatie onderging en, zo redeneerde men, dat ging onvermijdelijk gepaard met onrust. Bovendien probeerde het communisme in Iran voet aan de grond te krijgen en de sjah verdiende de steun van het Westen om dat gevaar af te wenden. Met het leger en de vs aan zijn zijde, zou het de sjah moeten lukken om Iran tot bloei te brengen. En als de linkse critici zich een beetje gedeisd konden houden, dan was er in dat Iran nog veel te halen voor Nederland, zo hoopte men.

Opmaat naar de revolutie

Niet lang na het congres van Amnesty International in 1977 kreeg Laura Starink op haar thuisadres post uit Parijs. Het was een brief van de prominente Iraanse dissident Sadegh Ghotbzadeh. Ze had hem leren kennen tijdens het congres en hem wegwijs gemaakt in Amsterdam. Ghotbzadeh wilde Starink bedanken voor de organisatie van het congres, dat zoveel had betekend voor het publieke bewustzijn over de situatie in Iran. Terugkijkend markeert het congres inderdaad een keerpunt in de publieke opinie over Iran. Tot aan 1977 kwam de kritiek vooral uit de hoek van de meest linkse organisaties en media, maar het congres markeert het moment waarop in het Westen de verontwaardiging over de Iraanse mensenrechtenschendingen gemeengoed werd. Dat betekende ook dat de sjah de kritiek op zijn bewind niet langer kon negeren. Dat is terug te zien in zijn beleid: na het Amnestycongres begon de sjah direct met het doorvoeren van politieke liberalisering.

Vaak wordt de Amerikaanse druk op de sjah genoemd als reden waarom de monarch eind jaren zeventig liberalisering doorvoerde, maar die invloed wordt volgens historici overschat.²⁹ Hoewel Carter in zijn campagne de promotie van mensenrechten centraal stelde als speerpunt in zijn toekomstige buitenlandbeleid, oefenende hij toen hij eenmaal president was geen druk op Iran uit om de mensenrechtensituatie te verbeteren. Carter had in zijn campagne waarschijnlijk vooral willen inspelen op de publieke opinie, maar had nooit de intentie gehad om de daad bij het woord te voegen. Sommige historici denken dat de sjah zich vergiste, dat hij dacht dat Carter zijn verkiezingsbeloftes waar zou willen maken en dus bijvoorbeeld liberalisering in Iran zou eisen. Logischer is het dat de sjah, net als Carter, zich bewust was van de veranderende publieke opinie in de wereld en zich realiseerde dat hij niet eeuwig op dezelfde voet verder kon. In een wereld waarin iedereen de mond vol had van mensenrechtenschendingen en zelfs Carter dit centraal zette in zijn presidentiële campagne, kon de sjah zijn macht niet op

onderdrukking blijven baseren. Hij moest liberaliseren om zijn imago te verbeteren, wat hij deed in het voorjaar van 1977, met alle gevolgen van dien: zodra het Iraanse volk de ruimte kreeg om zich tegen de sjah te uiten, was er geen houden meer aan. Nog geen twee jaar na het Amnestycongres maakte de Iraanse Revolutie een einde aan zijn bewind.

Toen Khomeini als boegbeeld van de Iraanse Revolutie op 1 Februari 1979 terugvloog naar Iran om daar de macht over te nemen, vloog Ghotbzadeh met hem mee. Kort daarop werd deze prominente dissident de eerste minister van Buitenlandse Zaken van de nieuwe Islamitische Republiek Iran. Maar de vreugde van Ghotbzadeh over het slagen van de Iraanse revolutie was van korte duur, want al snel werd hem duidelijk dat Khomeini niet de vrije samenleving voor ogen had waar hij voor gestreden had. Tijdens het congres van 1977 was het ondenkbaar geweest dat de overwinnaars op de sjah zouden teruggrijpen op dezelfde repressieve praktijken. Dat is niet zo vreemd, want in de situatie waarin informatie slechts beperkt beschikbaar was en die bovendien constant veranderde, kwam menige voorspelling over de toekomst van Iran neer op *wishful thinking*. Voor de Nederlandse regering betekende het dat die er voor lange tijd van overtuigd bleef dat de sjah het met de steun van zijn leger en de vs wel zou redden. De sjah was te enthousiast geweest met zijn modernisering, constateerde men, en had daarmee het volk van zich vervreemd. Dat zou hij rechte trekken, als hij daarvoor tenminste de tijd kreeg. Voor links Nederland was het idee leidend dat de regering van de sjah zijn langste tijd had gehad. Als het aan het Iraanse volk zou liggen, dacht men, dan zou de monarchie worden vervangen door een democratisch bestuur. Zowel links Nederland als de Nederlandse regering kregen ongelijk over het verloop van de politieke situatie in Iran. Wat er werkelijk gebeurde, had niemand durven voorspellen.

7. Revolutie

‘Iran leek een zeer stabiel land. Het blijkt dat niet te zijn geweest; dat is nu zo duidelijk als ik weet niet wat,’ zei minister van Buitenlandse Zaken van der Klaauw laconiek tegen de leden van de Tweede Kamer. Het was 8 februari 1979 en het einde van de Iraanse monarchie was een feit. Eind januari was de sjah uit Iran vertrokken en inmiddels was ayatollah Khomeini uit ballingschap naar Iran teruggekeerd. Daar bracht hij met zijn aanhangers de zogenaamde ‘Islamitische Revolutie’ tot voltooiing. PSP-lid Van der Spek wilde weten hoe Van der Klaauw zich zo in de situatie in Iran had kunnen vergissen. De minister haalde nog net niet zijn schouders op. Nederland had gehandeld volgens de beschikbare kennis, redeneerde hij. ‘Het zal de geachte afgevaardigde niet zijn ontgaan dat de meeste regeringen in de wereld niet waren voorbereid op de gebeurtenissen die zich tot nu toe hebben voorgedaan. Ik geloof niet dat hiervoor specifiek de blaam op Nederland behoeft te worden geworpen,’ vond Van der Klaauw.

De Iraanse Revolutie kwam voor de meeste mensen als een volslagen verrassing, maar niet voor schrijver Cees Nooteboom, als we hem zelf moeten geloven.

Als je de laatste alinea van *Een avond in Isfahan* herleest, zul je merken dat ik daarin voorspel dat een omwenteling in Iran uiteindelijk niet te weeg gebracht zal worden door linkse of liberale krachten, maar door een *groundswell* van fanatieke moslims. Ik denk wel eens: het is jammer dat de CIA – of de KGB voor mijn part – geen Nederlands leest. Want in januari 1975 had ik dat toch al feilloos opgeschreven.¹

Het klopt niet helemaal wat Nooteboom hier zegt, want wie *Een avond in Isfahan* leest, moet concluderen dat ook hij in zijn schrijven over de politieke situatie in Iran midden jaren zeventig heel voorzichtig was. Het was toen gewoonweg niet bekend op hoeveel steun de Pauwentroon nog kon rekenen, laat staan voor

wat voor politiek bestel de monarchie plaats zou gaan maken. Dat zelfs de regering van de Verenigde Staten die radicale omwenteling niet had voorzien, is natuurlijk wel opvallend. Deze grootmacht verloor in de sjah een trouwe bondgenoot en kreeg er een aartsvijand voor terug. Hoe kan het dat de Amerikaanse regering zich zo had vergist?

Het was niet alleen het falen van de Amerikaanse geheime diensten geweest, zoals Nootboom suggereert. De Amerikanen hadden de omwenteling niet voorspeld, omdat die gewoonweg ondenkbaar was. In de hoogste politieke kringen van de vs had men de stellige overtuiging dat de sjah onoverwinnelijk was. Die overtuiging zorgde ervoor dat de informatie die wel beschikbaar was, niet juist werd geduid. Ligt het ook niet voor de hand, dat juist de nauwe betrekkingen tussen deze landen zorgden voor een beperkte visie op wat er in Iran daadwerkelijk aan de hand was? Het beeld dat je krijgt van de situatie in een land heeft immers alles te maken met de belangen die je er hebt en met wie je in zo'n land spreekt. Voor westerse landen waren dat een beperkte groep hooggeplaatste Iraniërs en de Iraanse *nouveau riche*, de burgerij die zich verrijkt had door de hoge olie-inkomsten. De Poolse journalist Ryszard Kapuscinski vatte het krachtig samen in zijn boek *De Sjah aller Sjahs*. Deze nieuwe Iraanse elite, schrijft hij

ondervindt van Europese zijde net zoveel sympathie, als ze van haar landgenoten antipathie ondervindt. Haar leden ontvangen de bezoekers aan Iran in deftige villa's en vormen zo de optiek over het land, hoewel ze zelf niets van hun land afweten. Ze gedragen zich als mensen van de wereld en spreken Europese talen. Vanwege dit laatste spreekt het toch voor zich dat de Europeanen contact met hen zoeken?

Het verging de Nederlanders niet anders dan de Amerikanen. De relaties en vriendschappen met hooggeplaatste of bevoorrechte Iraniërs zorgden voor een beperkte visie op de situatie in Iran. Daar kwam nog bij dat het leven in Iran voor de meeste

Nederlandse expats luxe en bijzonder prettig was, net als voor het personeel van de ambassade in Teheran. Het had, zo leek het, voor Nederlanders geen enkel voordeel om te gaan twijfelen aan de stabiliteit van de Iraanse monarchie. Deze kokervisie had als gevolg dat de Nederlandse regering helemaal niet voorbereid was op de val van de sjah.

Onrust in Iran

Toen het echtpaar Campagne aan het einde van de zomer van 1977 in Teheran aankwam, leek er in Iran nog niets aan de hand. Willy Campagne was de nieuwe Nederlandse ambassadeur in Iran en het echtpaar bleef daar uiteindelijk vier jaar. In het begin was het even wennen, vertelde de weduwe Campagne, ‘maar je hebt meteen overal cocktailparty’s. Dan ontmoet je mensen, dus dat gaat vanzelf.’ De ambassadeursvrouw heeft goede herinneringen aan de eerste maanden in Iran. Het echtpaar reisde veel en bezocht bijvoorbeeld Isfahan en Shiraz. Ook brachten ze, per helikopter, een bezoek aan de havens en de eilanden van de Perzische golf waar naar olie werd geboord; ‘uniek gewoon’ vertelt mevrouw Campagne. En ze woonden prettig in Teheran. ‘We hadden een enorm zwembad en een groot grasveld,’ vertel ze. ‘En perfecte bediendes. Eén echtpaar woonde bij ons, achterin hadden we een huisje voor ze. Ideaal, dat was heel fijn.’ Bovendien klikte het goed met de sjah, ‘prins Bernhard kwam vaak, in de goede tijd, en dan kwam hij bij ons dan eerst lunchen of borrelen en ’s avonds at hij natuurlijk op het paleis. Dan werden wij ook gevraagd. Mijn man zat naast de sjahbanoe [Farah Diba] aan de overkant en ik naast de sjah. We konden heel goed door een deur. Daar hebben we van genoten, tot het voorbij was.’

Ook Wout en Hennie Aartsen hadden begin 1978 nog geen idee dat Iran aan de vooravond van een omwenteling stond. ‘Tot aan de brand in Abadan leefde je er gewoon langsheen. Het was hoogst comfortabel. Dus de vraag is: wil je het weten,

of poets je het weg?’ Aartsen was kanselier op de Nederlandse ambassade. Met Hennie woonde hij sinds het begin van de revolutie op een compound met een zwembad en tuinlieden. Tot de eerste ongeregelde heden woonden zij in een wat soberder appartement, maar als gevolg van het vertrek van veel expats was de woningmarkt ingestort en konden ze verhuizen naar een compound. Wout Aartsen was op de Nederlandse ambassade verantwoordelijk voor alles wat buiten het werkgebied van de diplomatieke staf viel, zoals interne organisatie, huisvesting, archiefvorming, paspoorten en visa, notariaat, burgerlijke stand van Nederlanders in Iran en het gebruik van communicatiemiddelen. In de functie van kanselier had Aartsen dus een redelijk beeld van de Nederlandse gemeenschap, al bleken er toen de revolutie eenmaal op stoom was veel meer Nederlanders in Iran te wonen dan officieel geregistreerd. Aartsen denkt dat de groep Nederlanders in Iran het positieve beeld van Iran in hun thuisland versterkten ‘door de levenswijze die ze eropna konden houden, via vrienden en familie die op bezoek kwamen. Die zagen toch niets anders dan de luxe.’ Ook Aartsens moeder kwam langs. ‘Wij zijn nog met haar naar Persepolis geweest en naar Shiraz, dat was allemaal mooi, je gaat van het ene hotel naar het andere,’ vertelt Aartsen. Later, toen de revolutie aan de gang was, belde zijn moeder hem op, verbaasd om op televisie te zien dat het zo ver had kunnen komen. ‘Het was een verstoring van het beeld dat ze in Nederland hadden, want het was daar toch allemaal zo mooi?’

Op de ambassade waren de politieke ontwikkelingen in Iran niet bepaald het gesprek van de dag tussen diplomatieke staf en kanselier. ‘Je sprak met elkaar, maar dat was sociaal en niet echt inhoudelijk. Dat gebeurde in die tijd niet. Daar moest je je niet mee bemoeien,’ vertelt Aartsen. Buitenlandse Zaken kende indertijd een sterke hiërarchie. Volgens Aartsen was de politiek het werkgebied van de ambassadeur, de ambassaderaad en de eerste secretaris. Toen de revolutie op gang kwam merkte hij dat familie en kennissen in Nederland, die informatie kregen via radio en televisie, meer wisten dan hij. Achteraf gezien waren

de signalen er natuurlijk wel geweest. Aartsen herinnert zich de grote eigenwijsheid en krampachtigheid van de sjah in de periode voorafgaand aan de revolutie:

Het was zomertijd, dan weer geen zomertijd, toen werd het een soort islamitische tijd met een half uur verschil ten opzichte van de 'oude' tijd. En prins Bernhard kwam langs 'onderweg naar' en dat ging nog over de verkoop van Fokkers aan, ik denk de zus van de sjah, Ashraf, die bezat ook zo'n luchtvaartmaatschappij [Pars Air]. Maar aangezien het allemaal niet duidelijk was hoe laat het was, heeft prins Bernhard een half uur voor de poort van het paleis moeten wachten, want hij kwam er niet in. Toen zag je eigenlijk al hoe arrogant die man was, die sjah.

Willem Dirkzwager bevestigde dit beeld toen ik hem in juli 2020 sprak. Ik zocht hem op om te praten over zijn vader Albert Dirkzwager die in Iran onder de sjah zaken deed. Tijdens het gesprek bleek dat Willem Dirkzwager zelf ook in Iran geweest was, voor Nedlloyd in 1978. Net als Wout en Hennie Aartsen en veel andere expats woonde ook Dirkzwager met zijn vrouw Mariëtte in een ruim appartement met een auto met chauffeur. Ook hij had na aankomst al snel door dat het niet goed zat tussen de sjah en het Iraanse volk:

Als wij op kantoor kwamen – dat was een klein kantoortje in het centrum van de stad. Dat was vroeger bezet geweest door de vertegenwoordiger van de KLM en het was net pas overgenomen – dan lagen er twee kranten: de daily *Kayhan* en de *Tehran Times*. En er stond een grote foto op de voorpagina en daar zag ik de sjah op in een apenpak met onderscheidingen en dan was het 'The Shahinshah, the King of Kings, has given audience to' vul het maar in. Dan kreeg degene die op bezoek kwam wat geld mee en dan kwam de volgende, andere vlaggen hingen er dan op de avenue.

Van die eigenwijsheid was na de zomer van 1978 niets meer over. Niet alleen de bloedige confrontaties tussen het leger en het Iraanse volk, maar ook een groeiend aantal stakingen dwong de Iraanse machthebber tot bescheidenheid en concessies. De Nederlandse ambassade rapporteerde aan Den Haag over de sjah als 'een bezorgd uitziende, vermagerde man omringd door duizend jaknikkers die voor hem de realiteiten van hetgeen zich in het land afspeelt verborgen houden.'² Over het verdere verloop van de situatie, durfde men geen uitspraken meer te doen: 'Het zijn onzekere tijden welke Iran tegemoet gaat waarbij minder aangename verrassingen niet lijken uitgesloten.' Na 8 september, de dag waarop confrontaties tussen demonstranten en het Iraanse leger tot een bloedbad leidden, concludeerde de ambassade dat het 'stadium van gevaarlijke polarisatie' bereikt was. 'Om met de clerus tot een vergelijk te komen, gezien het sterk radicale element, is thans ook bijna een onmogelijke taak.' Dat de staat van beleg werd ingesteld kon alleen nog de schijn van rust wekken, maar Iran was voorgoed veranderd. Bovendien bleven de handelaren in de bazaar in staking, ondanks pogingen van het Iraanse leger om een opening te forceren. Zo was het verzet tegen de machthebber elke dag voelbaar, als een stilte voor de storm.

Was er nog enige kans dat de sjah de macht weer naar zich toe zou kunnen trekken? Eind september was de Nederlandse ambassade daar weer iets positiever over. Men rapporteerde aan Den Haag over de steunbetuigingen aan de sjah die door Carter, de Egyptische president Anwar Sadat, de Britse premier Jim Callaghan en de regering van Koeweit waren gedaan. Bovendien kon de sjah nog altijd rekenen op de steun van zijn leger en 'zijn getrouwe uitmuntende uitgeruste imperial guard [...] plus daarnaast de getrouwe helicoptervloot plus troepen.' Wel was het een feit dat de staat van beleg niet eeuwig kon duren, terwijl de Iraanse regering juist tijd nodig had om het vertrouwen te herstellen. Die tijd, zo zou al snel blijken, was de sjah niet gegund. 'Een zeer opmerkelijk fenomeen,' schreef de ambassade namens Campagne op 10 oktober, was de op dat moment 'merkbare afwezigheid van

angst en de vijandige houding jegens Sjah en regime'. Bovendien had de steun van Carter en Callaghan een averechts effect gehad, want die werd gezien als bewijs dat de sjah een marionet was van de vs en het Verenigd Koninkrijk. Dat was volgens de ambassade ook terug te zien in de toename van geweld tegen Amerikanen in Iran. Die waren door hun ambassade geadviseerd een *low profile* te houden. Ondanks dat averechtse effect betuigde ook de Duitse regering eind oktober openlijk steun aan de sjah. Dat had de Nederlandse ambassade onverstandig geleken. De impliciete maar duidelijke boodschap aan Den Haag was om niet hetzelfde te doen.

Het duurde niet lang of het geweld in Iran laaide weer op. Eind oktober meldde de ambassade botsingen tussen demonstranten en politie en militairen. Inmiddels werd de Iraanse oppositie door een onbekende bron van wapens voorzien en ook dat zorgde voor bloedvergieten. Vanwege de verlamme stakingen door het hele land en de enorme inflatie, concludeerden Campagnes Duitse en Franse collega's dat de toestand van Iran naar een dramatisch dieptepunt snelde. Ze schatten in dat om een burgeroorlog te voorkomen, aldus Campagne in een schrijven aan Buitenlandse Zaken, 'overname van de macht door een straf militair bewind wel haast onvermijdelijk lijkt, daarbij radicaal een eind makend aan de ingezette liberalisatie'. Dat zou de positie van de sjah hoe dan ook onhoudbaar maken, was de verwachting. Op 5 november stuurde de ambassade een telexbericht aan het ministerie van Buitenlandse Zaken met het advies tot uitstel van reizen naar Iran door vertegenwoordigers van het Nederlandse bedrijfsleven. Een dag later rapporteerde de ambassade dat er inmiddels van 'geen enkel gezag' meer sprake was en het niet veilig meer was om zich in Teheran op straat te begeven. Tegelijkertijd concludeerde de ambassade dat van massale evacuatie van Europeanen geen sprake kon zijn: zulke aantallen mensen kreeg je niet zo één-twee-drie het land uit. Vliegvelen waren niet meer beschikbaar voor civiele vluchten, er was niet voldoende benzine om massaal met de auto naar Irak te rijden en de treinen boden onvoldoende capaciteit.

‘Conclusie: men zal voor het overgrote deel gedwongen zijn hier te blijven.’

Er brak een spannende tijd aan. Begin november stelde de sjah een militair bewind in, wat volgens de ambassade ‘onvermijdelijk’ was geweest, maar ook onvoldoende. Het herstel van de orde leek immers een onmogelijke taak. Dreigementen aan het adres van westerlingen in Iran namen ondertussen verder toe, bijvoorbeeld in de vorm van dreigbrieven en -telefoontjes. Hier en daar bleef het niet bij bedreigingen en werden Amerikanen en andere westerlingen op straat aangevallen. Met andere woorden: het was voor westerlingen niet meer veilig op straat en de Nederlandse gemeenschap kreeg van de ambassade het dringende advies om thuis te blijven. Er werd vanuit de ambassade een communicatiesysteem opgezet, waarmee Nederlanders in eerste instantie per telefoon en later per portofoon met elkaar contact hielden. In de relevante wijken waren blokhoofden aangesteld, die op hun beurt contact hadden met de Nederlanders in hun wijk.

Eind december werd een Amerikaanse manager in de olie-industrie neergestoken, wat tot nog meer bezorgdheid leidde. Ook werd er in Iran een woning in brand gestoken, waaruit de Deense bewoners maar net hadden kunnen ontsnappen. Het was volgens de ambassade geen reden tot introspectie onder westerlingen. ‘Het valt de verantwoordelijke Iraniërs nog steeds moeilijk de verantwoordelijkheid voor de moeilijkheden in het land bij zichzelf te zoeken, vandaar alle anti-Amerikaanse hetze,’ rapporteerde de ambassade aan de minister. Sommige andere Nederlanders die ik in de context van mijn onderzoek sprak over hun tijd in Iran, hadden meer begrip voor de verontwaardiging onder Iraniërs over het handelen van de Amerikanen. Jos Verbraak, die in 1965 voor Suikerunie in Iran was, had zich ook geërgerd aan de arrogantie van de Amerikanen in Iran. ‘Van die Amerikanen konden ze het bloed wel drinken. Vooral de taxichauffeurs. Wij weten niet wat hij zei bij het vloeken, maar die Amerikanen reden gewoon door het rode licht met die jeep, die keken nergens naar. Heel arrogant waren die.’ Voor de

Nederlanders lag dat anders, is zijn indruk. Wout Aartsen denkt er ook zo over. 'Amerikanen waren absoluut niet geïntegreerd. Hadden hun eigen winkels. Bemoeiden zich verder nergens mee. Ze keken neer op de Iraniërs.' Het was dus zaak om als Nederlander niet verward te worden met een Amerikaan. 'Wij kregen dit van de Nederlandse ambassade,' zei Willem Dirkzwager en hij liet een klein, wit boekje zien. (Afbeelding 45 en 46.) Het heeft twee pagina's aan de binnenkant. In het Perzisch staan er persoonsgegevens in en er zit een pasfoto in vastgeniet. Op de voor- en achterkant staat een Nederlandse vlag. 'Zo kon je je identificeren, dat je geen Amerikaan was. Maar wat we deden,' Hij draaide het boekje een kwartslag, 'We zijn Fransman.' Khomeini hield toespraken vanuit Frankrijk en dus was dat land populair. Dirkzwager borg het boekje weer op. 'Dat heb ik ook veertig jaar niet in handen gehad, maar je vergeet het eigenlijk niet, hoor.'

Wie op dat moment niet per se in Iran hoefde te blijven, pakte de koffers. Thuisblijven en afwachten was geen oplossing voor de langere termijn, vooral niet voor gezinnen, ook met het oog op de intredende winter. Stakingen in de olie-industrie betekenden dat stookolie en butagas nagenoeg niet meer te verkrijgen waren. Bovendien werd de elektriciteit regelmatig afgesloten. De laatste keer dat de Nederlandse gemeenschap als geheel bij elkaar was, was op de residentie van de ambassadeur om Sinterklaas te vieren. Aartsen vertelt: 'ik weet nog dat ik op weg naar de sinterklaasviering, we hadden nog een oude Mercedes dienstauto, met Sinterklaas in vol ornaat in de auto, in Teheran in een verkeersopstopping terecht ben komen. Dat is onverantwoord geweest.' Na de Sinterklaasviering vertrokken de meeste Nederlandse echtgenoten en kinderen. Net op tijd, want in de weken die volgden, brachten grote demonstraties en stakingen de revolutionaire beweging in Iran tot nieuwe hoogten. In de laatste dagen van 1978 werden de overgebleven 500 Nederlanders nadrukkelijk geadviseerd om alsnog te vertrekken. Dirkzwager gaf daaraan gehoor. 'Toen draaide het vliegtuig al warm voor de sjah. En toen wist je dat die weg moest. Toen zei

Nedlloyd: "Pak het laatste vliegtuig van de KLM maar terug." Er kwam een heel oude kist met pursers en stewardessen van boven de zestig, want die hadden wat meegemaakt in hun leven. Ik overdrijf wat.' Ook zogeheten *non-essential* medewerkers van de ambassade vertrokken, vertelde Aartsen, soms met een laatste drup benzine in de tank, net genoeg om het vliegveld te halen.

Afwachten

Terwijl de Iraanse Revolutie na de zomer van 1978 op stoom kwam en Nederlanders in Iran zich afvroegen hoe lang de sjah zijn macht nog zou behouden, was men in Den Haag druk met het goedhouden van de relaties met diezelfde sjah. Nadat de Iraanse ambassade in augustus 1978 voor de tweede keer was bezet, vreesde de Nederlandse regering dat de relaties weer bekoeld zouden raken. Het veiligstellen van de kansen van het Nederlandse bedrijfsleven en dan vooral de grote order voor RSV had nu prioriteit. Toenemende politieke instabiliteit in Iran was blijkbaar geen reden om van die koers af te wijken. Het acceptatiebeleid van de Nederlandse Credietverzekeringsmaatschappij (NCM) bleef vooralsnog volledig open. Dat betekende dat de Nederlandse staat niet alleen de financiële risico's accepteerde voor bestaande contracten, maar ook voor nieuwe uitvoer naar Iran. 'We houden het land natuurlijk wel in de gaten,' zei een woordvoerder van de NCM, maar er deden zich volgens hem geen problemen voor die tot een herziening van het beleid aanleiding gaven. Iran betaalde netjes de rekeningen en ook grote bedrijven zoals Bredero en Philips hadden vooralsnog geen problemen van noemenswaardige aard.³

Heel even waren er bij de Nederlandse regering zorgen over de toevoer van Iraanse olie, toen die vanwege de stakingen in Iran begin november volledig stil kwam te liggen. Op 10 november bracht minister Van Aardenne het onderwerp ter sprake in de ministerraad, maar een week later kon Van der Klaauw de

ministerraad melden dat onder de militaire regering van Iran de olieproductie was hervat. Het leger had de situatie grotendeels onder controle, rapporteerde hij. Of de sjah het ook op de langere termijn ging redden durfde hij niet te zeggen, maar 'de kans dat de onderling verdeelde oppositionele moslim-groeperingen de macht zullen kunnen overnemen' leek hem niet zo groot. Ook van de Sovjetunie hoefde men, had Van der Klaauw uit NAVO-kringen begrepen, niets te vrezen. Gebaat bij een stabiel Iran zou die zich ook terughoudend opstellen. 'Het is waarschijnlijker dat de militairen voorlopig de regering zullen blijven vormen,' meende Van der Klaauw, en die zouden, met of zonder de sjah, de vriendschappelijke relaties met Nederland ongetwijfeld willen doorzetten.

Een militaire regering was slecht nieuws voor de mensenrechtensituatie in Iran. De liberalisaties die de sjah had doorgevoerd vielen in het niets bij de opgevoerde politieke repressie van tegenstanders van het regime. 'Ongehoorde huichelarij' noemde de voorzitter van Amnesty International Martin Ennals de verzekeringen van de sjah dat er in Iran niet werd gefolterd. Amnesty had namelijk onderzoek gedaan in zes Iraanse steden en geconcludeerd dat er nog altijd systematisch werd gemarteld.⁴ De Nederlandse regering was zich ervan bewust dat de instelling van een militair regime betekende dat de Iraanse liberalisatiepolitiek, voor zover daar sprake van was, werd teruggedraaid, maar daar werden zoals gewoonlijk geen consequenties voor de relaties met Iran aan verbonden. Nederland stond daarin opnieuw niet alleen. Toen Van der Klaauw begin december 1978 met zijn NAVO-collega's samenkwam en onder andere de rechten van de mens besprak, ging het niet over Iran. Dat hoefde niet, want de mensenrechtensituatie in Iran was volgens een Amerikaanse hoge ambtenaar 'gunstiger dan ooit'.⁵

Anders dan Van der Klaauw had verwacht, bleef de Iraanse militaire regering niet lang aan. In de laatste dagen van 1978 begon het ook de Nederlandse regering te dagen dat er in Iran 'een conservatief-getinte mohammadaanse revolutie' gaande

was, aldus de notulen van de ministerraad van 28 december. Van der Klaauw noemde het vertrek van de sjah nog slechts een kwestie van tijd. Het was volgens hem niet duidelijk wat er voor Iran in het verschiet lag en de olie-export uit het land lag ondertussen stil. Toch maakte Van der Klaauw zich geen zorgen. Iran zou hoe dan ook olie aan het buitenland moeten blijven verkopen, redeneerde Van der Klaauw. Ook minister Van Aardenne leek zich geen zorgen te maken. De oliemaatschappijen waren met verschillende maatregelen ingesprongen op het stopzetten van de Iraanse olie-export. Daardoor had de olietoevoer naar Nederland tot nu toe geen schade opgelopen. Bovendien had Saoedi-Arabië de productie opgevoerd en had Nederland voldoende oliereserves om het nog wel even uit te zingen. Minister Frans Andriessen van Financiën was minder gerust, niet alleen vanwege de olietoevoer, maar vooral over het Nederlandse bedrijfsleven dat zich in de voorafgaande jaren nogal op Iran had gericht. Hij vroeg zich af wat de mogelijke schade voor het Nederlandse bedrijfsleven zou zijn wanneer de revolutie in Iran voor Nederland ongunstig uitpakte. Hij dacht daarbij eerst aan de fregattendeal. Van Aardenne schatte in dat de leverantie alleen door zou gaan als de revolutie zou eindigen in een machtsovername door het Iraanse leger. Scholten achtte ook dan de kans klein dat de leverantie doorgang kon vinden. Levering van fregatten aan een militair bewind? Daar zou de Nederlandse politiek een stokje voor steken.

rsv bleef desondanks hoopvol. Technisch en financieel was de deal met Iran in oktober 1978 rondgekomen.⁶ Het laatste nieuws was dat Iran olie zou leveren als betaalmiddel, maar sinds november was niets meer vernomen van Iraanse zijde. Ondertussen was ook van Nederlandse zijde een kink in de kabel gekomen. Eind december 1978 zette de NCM Iran op een lijst van landen die niet meer in aanmerking kwamen voor een exportkredietverzekering. Men volgde daarin het Amerikaanse voorbeeld. De verplichting van de Nederlandse staat stond op dat moment op een half miljard gulden, deels van goederen die nog niet geleverd waren of waarvoor op een later moment

nog betalingen werden verwacht, waardoor het uiteindelijke verlies voor de Nederlandse regering lager zou uitvallen. RSV hoopte dat de order uit Iran door zou gaan zodra de situatie weer stabiel zou zijn en de NCM weer exportkredietverzekeringen zou afgeven.⁷ Iran zou de nieuwe fregatten sowieso nodig hebben, redeneerde topman Allerd Stikker. Ook toen de macht in Iran op 11 februari 1979 werd overgenomen door revolutionairen loyaal aan Khomeini, bleef Stikker hoopvol. Het ging hier om vervanging van oud materieel, dus ook de revolutionairen zouden de fregatten nodig hebben. De nieuwe Iraanse regering dacht daar anders over. In april 1979 stond in de kranten te lezen dat een woordvoerder van de Iraanse regering had verklaard dat de RSV-deal niet doorging. Dat was alles. Een anticlimax van formaat na jaren van onderhandelingen en een grote strop voor de scheepsbouwindustrie.

Met het stilvallen van de handel met Iran en het vertrek van de laatste Nederlanders die dat wilden, was er weinig meer te doen op de Nederlandse ambassade in Teheran. Behalve de lokale ondersteunende staf met de Iraanse nationaliteit bleven ambassadeur Campagne, ambassaderaad Schneider, tweede ambassadesecretaris Alfons Hamer, kanselier Aartsen en de uitgezonden secretaresse van de ambassadeur Bea Paine Stricker in Teheran. De tijd die voor hen aanbrak was zowel spannend als oersaai. Spannend, omdat de politieke ontwikkelingen elkaar in een rap tempo opvolgde. Saai, omdat het gevaarlijk was om je als buitenlander op straat te begeven. Terwijl de Nederlanders zich zoveel mogelijk opsloten in hun huizen, rekende de nieuwe islamitische regering op brute wijze af met de oude machthebbers. Mevrouw Campagne vertelt over een Duitse collega: 'Die had een heel mooie residentie. Iets verderop was een politiebureau en ook een gevangenis. Hij vroeg of hij bij ons kon komen wonen, want de hele nacht krijsten de mensen daar van het martelen.' Niet alleen de voormalige politieke elite moest vrezen voor haar leven; ook tegenstanders van de sjah met andere ideeën dan Khomeini werden doelwit van

onderdrukking. Waar Khomeini eerst nog samenwerkte met andere oppositiegroepen, werden die stukje bij beetje naar de zijlijn geduwd en uiteindelijk uitgeschakeld.

Twee historische ontwikkelingen hielpen Khomeini om de macht verder naar zich toe te trekken. De eerste begon in november 1979 met de bezetting van de Amerikaanse ambassade door Iraanse studenten, die resulteerde in een gijzelingsactie die 444 dagen duurde. Dat was het begin van een diplomatieke crisis tussen de VS en Iran die tot op de dag van vandaag voortduurt. De tweede ontwikkeling was de oorlog tussen Iran en Irak, die in september 1980 met een Iraakse inval in Iran begon. Beide ontwikkelingen gaven een nieuwe impuls aan de continue staat van onzekerheid en urgentie in Iran. Zowel de gijzelingscrisis als de oorlog met Irak hielpen Khomeini om de macht te centraliseren rondom zijn Islamitische Revolutioinaire Partij en zijn gematigde, liberale of communistische concurrenten uit te schakelen. In september 1982 werd ook Sadegh Ghotbzadeh geëxecuteerd, die in 1977 een prominente figuur was geweest op het Amnestycongres in Amsterdam. De aanklacht was hoogverraad, want Ghotbzadeh zou van plan zijn geweest om Khomeini om te brengen. Het is goed voor te stellen dat Ghotbzadeh zulke plannen had, want het bewind van Khomeini leek in niets op het democratische Iran waar hij als dissident voor gestreden had.

De vreugde en hoop direct na de Iraanse Revolutie maakte bij velen plaats voor angst en wanhoop. Aan Wout en Hennie Aartsen vraag ik of ze niet liever terug waren gegaan naar Nederland. Het had gekund, volgens Aartsen, maar 'je doet het niet.' Uit plichtsbesef, zegt hij, want als je bij Buitenlandse Zaken werkt dan teken je ervoor bereid te zijn overal te werken. Bovendien ervoer hij Buitenlandse Zaken als één grote familie en die zorgt voor elkaar. In het begin was het ook nog wel vol te houden. 'We vonden het wel spannend ook,' vertelt Hennie. Tot april 1979, toen de revolutie zijn beslag kreeg en de meeste Nederlanders vertrokken waren, kwam een aantal

van de overgebleven Nederlanders regelmatig bij het echtpaar Aartsen binnenwaaien. 'Ik heb me daar geweldig vermaakt gewoon, op een heel rare manier,' herinnert Hennie zich. Ze noemde ook de potten vol kaviaar ('met een postelastiek om de deksel erop te houden') die ze aten alsof het pindakaas was. De kaviaar was goed betaalbaar nu de verkopers hun afzetmarkt verloren waren. Het vliegverkeer was nagenoeg stilgelegd en bijna alle expats waren vertrokken. Voor Wout en Hennie was de kaviaar een welkome aanvulling op hun dieet, want al het vlees dat niet-islamitisch was geslacht, werd door de Iraanse autoriteiten vernietigd.

Na verloop van tijd begonnen de constante spanningen het echtpaar op te breken. Vooral de gijzeling op de Amerikaanse ambassade hakte erin. Kon dit hen ook gebeuren? Op straat en in winkels nam de xenofobie toe en bij elke boodschap in de buurt was er het gevaar om voor een Amerikaan aan te worden gezien. Of een Brit, want ook die moesten het ontgelden. Het verplicht dragen van complete lichaamsbedekkende kleding was voor Hennie een extra beperking. Op een gegeven moment ging het gewoon niet meer. 'Ik weet dat ik elke vrijdag, de Iraanse zondag, naar Nederland belde met een telefoon die het toch haast nooit deed, om BZ te bellen, met: ik wil weg, je stuurt maar iemand. En als je me nu vraagt: joh, je had nog wel een maandje kunnen blijven, wat is dat voor flauwekul? Maar dat kon dus niet.' Het echtpaar Aartsen kwam begin 1980 terug naar Nederland. Daar gingen ze een aantal maanden met verlof en dat bleek geen overbodige luxe. Ze hadden last van posttraumatische stress en hadden tijd nodig om te herstellen. Normaal gesproken zou Aartsen daarna een post hebben gekregen in een Latijns-Amerikaans land, maar nu werd hij door Buitenlandse Zaken gevraagd naar zijn voorkeuren. Ergens waar de zon schijnt en waar zijn vrouw alleen over straat kon, stelde hij voor, en waar ze een glas wijn konden drinken. Drie maanden na hun vertrek uit Teheran, streken Wout en Hennie Aartsen neer in Rome.

Tegen de stroom in

Terwijl de meeste Nederlanders Iran verlieten, ging een Zeeuwse zakenman juist naar Teheran toe. Het was Albert Dirkwager van Van der Have. Hij maakte zich zorgen over zijn werknemer Ali Hosseini. Het was juni 1979 en het was nog bepaald niet rustig in Iran. De mede-aandeelhouders van Van der Have in het Iraanse bedrijf Pishrow hadden Dirkwager aangeraden vooral niet zelf naar Iran te reizen, maar hij wilde Hosseini niet aan zijn lot overlaten. De Iraanse aandelen van Pishrow waren in handen gekomen van de revolutionaire Onderdruktenstichting (*Bonyad-e Mostazafan*) en de buitenlandse aandeelhouders werden uitgekocht. Hosseini leek zich staande te houden. 'Het laten groeien van een baardje en een gesprek met de ayatollah Khomeini over het wel of niet passen van een kwekerswet in de filosofie van de Koran, doen zeker denken aan Talleyrand'⁸, schreef Dirkwager aan het hoofdkantoor in Kapelle. Toch zag het er niet goed uit voor Hosseini. Zijn nieuwe werkgever zou hem ongetwijfeld zijn chique appartement en Mercedes afnemen en ook van zijn salaris zou weinig overblijven. Het leek Dirkwager beter als hij naar Nederland kwam. 'Puur toevallig ben ik in 1945 door hetzelfde gegaan als jij nu. Nadat ik tien jaar lang een carrière had opgebouwd in Nederlands-Indië moest ik opnieuw beginnen in Europa,' schreef hij later dat jaar aan zijn medewerker. Het duurde nog enkele jaren voordat hij zijn belofte kon inwilligen, maar Hosseini woont nog altijd in Nederland.

Dirkwager was niet de enige die op het vliegtuig stapte uit loyaliteit met zijn Iraanse relaties. Ook prins Bernhard stak zijn nek uit, in zijn geval voor de verstoten sjah. Die was zelfs in de vs niet langer welkom en zou na omzwervingen langs Marokko, Mexico, de Bahama's en Panama neerstrijken in Egypte. De prins hield al die tijd contact met zijn vriend. Vlak voordat de sjah in de zomer van 1980 aan kanker stierf, zocht de prins hem voor de laatste keer op. Tegenover journalist Martin van Amerongen verklaarde hij daarover: 'De man heeft er tot op het laatst geen

weet van gehad wat er onder de mensen leefde. Hij wist niet dat er in zijn land een revolutie stond aan te komen. Is dat niet ongelooflijk?’

Spijt?

De Nederlandse regering had de Iraanse Revolutie niet zien aankomen. Tot het laatste moment was Nederland loyaal aan de sjah geweest. Daarmee had de regering grote risico's genomen en kansen gemist. Er was in Iran een groep aan de macht gekomen waar de Nederlandse regering geen enkele relatie mee had. Men had de nieuwe leden van de Iraanse regering niet eerder gesproken, wist niet hoe ze dachten en had werkelijk geen enkele ingang bij deze nieuwe machthebbers. De kansen die de Nederlandse regering had gehad om met de Iraanse oppositie kennis te maken, zoals bijvoorbeeld tijdens het Amnestycongres van 1977, had men laten liggen. De Nederlandse regering kon nu niets anders doen dan de nieuwe regering in Teheran erkennen en vervolgens afwachten hoe de machtsstrijd zich in Iran verder ontwikkelde.

Van der Klaauw had laconiek gereageerd op Van der Spek, die wilde weten hoe de minister zich zo had kunnen vergissen in de stabiliteit van Iran: hij had gehandeld volgens de beschikbare kennis en had niet doorgedraaid hoe gekleurd die kennis was. De Nederlandse regering en het bedrijfsleven hadden relaties opgebouwd met een Iraanse elite, die zelf ook nauwelijks besef had gehad van welke krachten er in het land aan het werk waren. Zo bleef het sprookje van modernisering onder het bezielende leiderschap van een sterke sjah in stand. Als Iran niet de meest gunstige reputatie had op het gebied van mensenrechten, dan moest men niet vergeten dat de sjah ook geen makkelijke taak had. Die beeldvorming kwam de Nederlandse regering goed uit, want dat maakte het mogelijk om de handel met Iran voort te zetten, ondanks de aanzwellende kritiek uit linkse hoek. Deze oogkleppen hielden de Nederlandse regering op koers in de

handelsrelaties met Iran. Export bleef de drijvende kracht achter de kleine, open Nederlandse economie. De Nederlandse regering kon gewoonweg niet om het belang van internationale handel heen. Bovendien kwam een groot deel van de Nederlandse olie uit Iran. De Nederlandse overheid zag in de sjah wat ze wilde zien, om daarmee de economische belangen van Nederland veilig te kunnen stellen.

Het zal niemand verbazen dat Chris van der Klaauw, die eind 1977 namens de VVD minister van Buitenlandse Zaken werd, ook toen nog de banden met Iran probeerde te versterken. Dat bleef hij na de bioscoopbrand in Abadan doen en ook toen het bloedige optreden van de Iraanse strijdkrachten tegen demonstranten op Zwarte Vrijdag in 1978 wereldnieuws werd. Het past binnen het liberale gedachtegoed om handelsbelangen niet geheel en al afhankelijk te maken van morele bezwaren. Maar hoe kunnen we Max van der Stoel begrijpen? Want ook deze PVDA'er, minister van Buitenlandse Zaken in het meest linkse kabinet dat Nederland ooit heeft gehad, wilde dat 'alles' werd gedaan om de relaties met Iran goed te houden. Dus werd hij die zomer door de sjah ontvangen op een chic galadiner aan de Kaspische Zee, herstelde hij daar de relaties met Iran, naar alle waarschijnlijkheid zonder ook maar met een woord te reppen over de abominabele toestand van de mensenrechten in het land. Van der Stoel poogde in een brief aan Van Agt de activist Jef Helmer in de rechtszaal de mond te snoeren, reageerde verbolgen op een anti-sjahdemonstratie op het Binnenhof en nam namens de regering expliciet afstand van het Amnestycongres in februari 1977 over de wantoestanden in Iran. Het Nederlandse Iranbeleid onder Van der Stoel was eigenlijk het beleid van een liberaal, van iemand die dacht vanuit Nederlandse handelsbelangen of trouw aan Iraanse zakenpartners. Toch was hij lid van de PVDA en had hij ook toen al een gunstige reputatie als het ging om de bevordering van mensenrechten. Blijkbaar hield Van der Stoels inzet voor mensenrechten op waar Nederlandse strategische belangen begonnen, zoals het bondgenootschap met de vs en de toevoer van olie. Die afweging is misschien logisch voor een

minister van Buitenlandse Zaken, maar waren ze dat ook voor Van der Stoel als persoon? Hoe kon iemand die zo begaan leek met het lot van dissidenten, de Iraanse oppositie in de kou laten staan?

Jef Helmer worstelt met dezelfde vraag. Zijn wegen kruisten later toevallig opnieuw die van Van der Stoel, eerst in de context van de Tsjechoslowaakse dissidentenbeweging Charta 77 en later in verband met een netwerk van Roma-organisaties. Helmer was zich er toen niet bewust van hoe de minister en hij in de jaren zeventig tegenover elkaar hadden gestaan. Rond het proces in 1974 waren Helmers pijlen gericht op de Nederlandse regering als 'belangenbehartiger van het grootkapitaal', niet direct op Van der Stoel als minister van Buitenlandse Zaken. Helmer bewonderde hem juist om zijn vasthoudende strijd tegen het kolonelsregime in Griekenland en om het gesprek dat hij als eerste Europese minister begin maart 1977 aanging met woordvoerders van Charta 77. Hoezeer Van der Stoel bij zijn zaak betrokken was geweest, weet Helmer pas sinds kort. Ik stuurde hem de brief die Van der Stoel in 1975 aan zijn collega's van Binnenlandse Zaken en Justitie schreef, waarin hij verzocht ervoor te zorgen dat er tijdens de rechtszitting in de zaak tegen Jef Helmer geen kritiek op de sjah werd geuit. 'De relatie die ik met Van der Stoel had i.v.m. Charta 77 en diverse activiteiten om de positie van Roma in Midden- en Oost-Europa te verbeteren komt in een wat verwarrend daglicht te staan,' reageerde Helmer aan mij per email.

En de oud-minister zelf? Wist Van der Stoel tijdens hun samenwerking wie Jef Helmer was? Helmer gaat er van uit, maar hij weet het niet zeker. Hij vertelde me de volgende anekdote.

Eén ding vond ik heel ontroerend. Ik had hem gevraagd of hij erevoorzitter wilde worden van een adviesraad voor een groot Europees project over wat er op lokaal niveau gebeurt met Roma om dat meer aandacht te laten krijgen. [...] Daar is hij toen akkoord mee gegaan en daardoor had ik regelmatig gesprekken met hem. En dan ging hij ook mee naar missies

en vergaderingen en ik gaf hem op een goed moment een serie foto's van hoe wij samen in zo'n Roma-settlement opereerden. Ik gaf het hem, 's morgens aan het ontbijt in een hotel en toen kwamen de tranen uit zijn ogen. Dat ik de moeite had genomen om een paar weken later die foto's aan hem, zo, in een mooi mapje, te overhandigen.

Het is moeilijk te begrijpen dat de voorvechter voor de mensenrechten de Iraanse strijders voor precies die rechten structureel in de steek liet. Dat hij bovendien hun sympathisanten in Nederland, zoals Jef Helmer, tegenwerkte. Hoe kon Van der Stoel dit aan zichzelf verkopen? Bewijs is het niet, maar wie dat wil, kan in de tranen van Van der Stoel zijn spijt zien.

Epiloog

‘Geef die schaar dan,’ zei minister Dilan Yeşilgöz tegen presentator Fidan Ekiz. Vervolgens knipte de minister van Justitie op de nationale televisie bij zichzelf een haarlok af. Het was najaar 2022 en de minister was te gast bij het praatprogramma *Op1*. Yeşilgöz’ actie was een steunbetuiging aan de Iraanse demonstranten die op dat moment al enkele weken tegen de Iraanse regering demonstreerden. Ekiz en columnist Yesim Candan, ook aan tafel, waren de minister al voorgegaan in het afknippen van een lok. ‘Het zijn kleine stappen voor ons hier, maar het is vooral laten zien: je bent niet alleen,’ zei Yeşilgöz daarover. Haar boodschap was gericht aan de Iraanse vrouwen die op dat moment met gevaar voor eigen leven tegen de Iraanse machthebbers demonstreerden. Die vrouwen waren in het najaar van 2022 het boegbeeld van de demonstraties in Iran. De protesten begonnen na de dood van Jina (Mahsa) Amini, een jonge vrouw die werd opgepakt omdat ze zich niet volgens de regels zou hebben gekleed. Volgens getuigen werd Amini door de morele politie zo mishandeld, dat ze aan haar verwondingen overleed.

De golf van demonstraties na de dood van Amini deed sterk denken aan de aanloop naar de Iraanse Revolutie van 1979. Toen was de strijd gericht tegen de sjah, ditmaal tegen de leiders van de Islamitische Republiek. In beide gevallen was de eis vrijheid en democratie en gingen Iraniërs uit alle lagen van de bevolking de straat op om te demonstreren en te roepen om de omverwerping van de regering. Net als in 1978 leidde dat tot bloedvergieten, massale arrestaties en strenge straffen. Het was niet de eerste keer sinds de Revolutie van 1978-1979 dat Iraniërs in groten getale tegen de regering demonstreerden. Dat deden ze ook in 1997, 2009 en 2019 en ook die protesten eindigden met geweld, vrijheidsberoving en harde straffen. Toch was het dit keer anders. Voor het eerst sinds de omwenteling van 1979 hadden Iraniërs, ongeacht gender, etniciteit, sociale klasse of leeftijd, zich in hun strijd tegen onderdrukking verenigd. Voorzichtig werd gesproken

van een nieuwe Revolutie. Maar de Iraanse regering sloeg hard terug en wist de macht vooralsnog te behouden.

Eén ding was in 2022 in ieder geval heel anders dan in 1979: de positie van Iran ten opzichte van het Westen. Hield de westerse wereld zich destijds stil over het gebruik van extreem geweld, nu stroomden de steunbetuigingen aan de Iraanse demonstranten binnen. De Duitse bondskanselier Olaf Scholz bijvoorbeeld uitte felle kritiek op het neerslaan van de demonstraties door de Iraanse regering. Hij verklaarde bovendien dat Duitsland 'schouder aan schouder' stond met het Iraanse volk. Ook de Nederlandse regering heeft zich uitgesproken tegen het gebruik van geweld tegen vreedzame demonstranten door de Iraanse autoriteiten. Hield Buitenlandse Zaken zich in 1978 stil tegenover hun Iraanse ambtgenoten, nu heeft de regering de situatie mondeling aangekaart bij de Iraanse minister van Buitenlandse Zaken. Bovendien steunt Nederland de nieuwste sancties van de Europese Unie tegen Iran.

De steunbetuigingen van de Nederlandse minister van Justitie aan de Iraanse demonstranten bij *Op1* en de veroordelende woorden van de Nederlandse regering aan hun Iraanse collega's worden ongetwijfeld met de beste bedoelingen gedaan. Helaas zijn ze ook koren op de molen van de leiders van de Islamitische Republiek Iran. Volgens de Iraanse regering is die steun bewijs dat het Westen achter de demonstraties zit en zijn de demonstranten door het Westen misleid. De actievoerders denken hun eigen doelen na te streven, maar zijn volgens de Iraanse regering eigenlijk een verlengstuk van het westerse imperialisme dat opnieuw voet aan de grond probeert te krijgen in Iran. De Iraanse president Ebrahim Raisi noemde de protesten 'op één lijn met de slechte bedoelingen van overheersers om ons land opnieuw te domineren'. Daarmee bedoelt hij westerse regeringen, die zich volgens hem voordoen als voorvechters van vrijheid en mensenrechten, maar in de realiteit alleen maar chaos brengen.

Wie de lezing van de Iraanse regering vergezocht vindt, doet er goed aan om zich te verdiepen in de Iraanse moderne geschiedenis. Die staat bol van voorbeelden van westerse bemoeienis met

Iraanse binnenlandse aangelegenheden om daar zelf voordeel uit te halen. De coupoging in 1953 tegen de regering van de democratisch gekozen premier Mosaddeq door de Amerikaanse inlichtingendienst CIA en het Britse MI6 is een treffend voorbeeld. Ook al is de precieze toedracht daarvan nog niet opgehelderd, zeker is dat er door de Britten en Amerikanen werd gepoogd om in samenwerking met lokale groepen een omwenteling teweeg te brengen. De geschiedenis van westerse inmenging gaat overigens nog veel verder terug, helemaal tot de deals die Britse imperialisten sloten met de Kadjar sjahs. Die Britse bemoeienis was de directe aanleiding voor de Constitutionele Revolutie van 1906, de eerste succesvolle Iraanse volksrevolutie tegen onderdrukking en despotisme. De Constitutionele Revolutie leidde tot een voor die tijd vooruitstrevend democratisch bestel, maar de effecten ervan werden tenietgedaan, opnieuw mede door buitenlandse bemoeienis.

Al met al hebben de Iraanse machthebbers de geschiedenis aan hun kant, als ze de schuld van de binnenlandse problemen in Iran in buitenlandse schoenen willen schuiven. Toch zijn de demonstraties in Iran van vandaag het gevolg van het falen van de Iraanse machthebbers zelf. Zij zijn niet in staat gebleken om na de revolutie het Iraanse volk voor zich te winnen. Al snel kwam de macht in handen van een steeds kleiner wordende groep revolutionairen rondom Khomeini. De veranderingen die deze Islamitische Republikeinse Partij in die eerste jaren na de revolutie doorvoerden, zoals het verplicht stellen van de hoofddoek voor vrouwen, stuitten al meteen op verzet. De regering van de Islamitische Republiek heeft haar macht altijd gebaseerd op de steun van een beperkte groep, waaronder het revolutionaire leger en de vrijwillige milities, de *basiedj*. Hoe groot de groep die de Iraanse regering nog wel steunt precies is, is niet te zeggen. Zo vertrouwd als hier het gezicht is van de Iraniër die tegen onderdrukking demonstreert, zo onbekend is voor ons de Iraniër die trouw blijft aan de nalatenschap van Khomeini. Wel is de groep die zich niet kan vinden in het huidige politieke bestel de afgelopen vijftig jaar zichtbaarder geworden, en diverser.

In 1997 waren het nog vooral studenten die actievoerden, maar in 2009 zagen we bij de protesten vooral Iraniërs uit de middenklasse die niet geloofden in de rechtmatigheid van de overwinning van de hardliner Mahmoed Ahmadinejad. In 2019 waren het voor het eerst Iraniërs uit de lagere sociale klassen die de straat opgingen om hun ongenoegen te uiten over de aanhoudende inflatie en werkloosheid. Nu lijkt het erop dat mensen uit alle lagen van de bevolking deelnemen aan de protesten.

Om de aandacht af te leiden van hun eigen falen, wijst de Iraanse regering naar het Westen als de veroorzaker van de onrust in Iran. Motief hebben de westerse landen zeker, want die zien maar wat graag een politieke omwenteling als dat een regering oplevert die het Westen gunstig gezind is. Het Westen probeert van alles om de Iraanse regering ertoe te bewegen te stoppen met het gebruiken van geweld tegen demonstranten, bijvoorbeeld met sancties of het plaatsen van de Iraanse Revolutionaire Garde op terreurlijsten. Voor de Iraanse regering zijn dat soort maatregelen alleen maar een bevestiging dat het buitenland achter de demonstraties zit. Ook internationale sancties worden gezien als bewijs voor wat de Iraanse machthebbers al decennialang verkondigen: het Westen wil Iran opnieuw onderwerpen. Met de Revolutie van 1979, zeggen zij, heeft het Iraanse volk zichzelf genezen van de ziekte die westitis heet. De Iraanse regering is niet van plan naar de situatie van afhankelijkheid van het Westen terug te keren, wat het Westen ook probeert.

Dat betekent dat sancties en andere maatregelen weinig effect hebben. Het Westen staat met lege handen ten opzichte van Iran, want het heeft zichzelf bijna een halve eeuw geleden buitenspel gezet. Door de sjah te steunen, de Iraanse oppositie te negeren en die soms zelfs tegen te werken, had het Westen de goede relaties met Iran volledig afhankelijk gemaakt van het voortbestaan van de Iraanse monarchie. Door zich zozeer met de sjah te verbinden, wordt het Westen sindsdien gezien als medeplichtig aan zijn despotisme. Een kapitale vergissing dus? Dat is maar hoe je het bekijkt. Sommigen zeggen dat het Westen de sjah niet te veel heeft gesteund, maar juist te weinig. Het was een misrekening

geweest van Amerikaanse zijde om het zo ver te laten komen dat de positie van de sjah onhoudbaar werd. In plaats van minder repressie was er juist meer onderdrukking nodig geweest om Iran te behoeden voor het scenario van een islamitische revolutie.

Iedereen rekenende erop dat de sjah met de steun van de Amerikaanse regering aan de macht zou blijven. Ook de Nederlandse regering vertrouwde erop dat de vs de sjah nooit zou laten vallen en zo lang onze Atlantische bondgenoot zich achter de sjah schaarde, was het voor Nederland logisch dat ook te doen. Toch liep Nederland hier niet gewoon maar wat achter de vs aan. De Nederlandse steun voor Mohammad Reza Pahlavi diende niet in de eerste plaats het Atlantisch bondgenootschap, maar de Nederlandse handelsbelangen en het veiligstellen van de aanvoer van aardolie uit Iran. Dat was reden voor de linkse oppositie in Nederland om de Nederlandse regering te beschuldigen van medeplichtigheid aan de onderdrukking in Iran. Begin jaren zeventig waren dit soort kritische geluiden nog marginaal, maar na het succes van de Iraanse Revolutie kon niemand er meer omheen dat onze vriend op de Pauwentroon een onderdrukker was geweest. En dat Nederland indirect van die onderdrukking had geprofiteerd.

Is Nederland achteraf gezien medeplichtig aan de onderdrukking door de sjah? Ik vroeg het Ary Dirkzwager toen ik hem sprak over zijn vader. Albert Dirkzwager was commercieel directeur van kweekbedrijf Van der Have en was zeer succesvol geweest in Iran. Had hij daarmee indirect bijgedragen aan repressie in Iran? 'Natuurlijk niet. Onzin gewoon,' antwoordde Ary Dirkzwager. 'Dat particuliere bedrijf moet gewoon verkopen, moet zijn werknemers betalen. Dat onderdrukken was natuurlijk de hobby van de sjah, maar daar heeft het bedrijfsleven niks mee te maken, die moet zorgen dat zijn producten in die wereldmarkt komen.' Wat voor Dirkzwager en het bedrijf Van der Have gold, gold evengoed voor de Nederlandse regering. Die moest ervoor zorgen dat de Nederlandse economie draaiende bleef en dat de olietoevoer werd veiliggesteld. De fregattenorder die er na de zomer van 1978 zo goed als door was, zou enorm veel werkgelegenheid hebben opgeleverd. Dat zijn geen kleine dingen.

Goed of fout, feit is dat Nederland warme relaties onderhield met de laatste sjah van Iran en dat hij behalve een hervormer óók een despoot was. Nederland veroordeelde de onderdrukking door de Iraanse regering niet, omdat de belangen in Iran daarvoor te groot waren. Dat betekende dat Nederland na de Iraanse Revolutie voor de nieuwe machthebbers had afgedaan. Sinds de revolutie heeft Nederland dan ook weinig voet meer aan de grond gekregen in Iran en nu is het, zonder noemenswaardige belangen in Iran, makkelijk om kritiek te leveren op de Iraanse regering. De veroordelingen aan het adres van de leiders van de Islamitische Republiek hebben dan ook weinig betekenis. Want eerlijk is eerlijk: als de Nederlandse regering de vrijheid van Iraniërs werkelijk zo belangrijk vindt, dan had ze haar kritiek op de Iraanse onderdrukking vijftig jaar eerder kunnen laten klinken. Had de sjah zich daar iets van aangetrokken? Vast niet, maar het was een statement van formaat geweest, die de steunbetuigingen van nu geloofwaardig had laten klinken.

Noten

Proloog

1. Jafari, Peyman. "De onverwachte revolutie." Jafari 2009: 75-99.
2. In 1935 veranderde de naam Perzië officieel in 'Iran', maar ook na die tijd bleef de naam Perzië gangbaar. In dit boek worden beide namen gebruikt wanneer het gaat over Iran tot 1979. Sindsdien heet het land officieel de Islamitische Republiek Iran.

1. Vier eeuwen Nederland en Iran

1. Floor, Willem. 'Dutch-Persian relations 1608 to date'. Gosselink en Tang 2009: 53-62.
2. Shatanawi 2009: 189.
3. Esfandiary Bakhtiari 1992.
4. Mijn collega Hossein Pourbagheri wees me hierop. Hossein Fardoest zou hierover hebben geschreven in zijn Perzischta-
lige memoires, die overigens postuum werden gepubliceerd in een Iraanse krant en waarvan de echtheid niet is bewezen. Fardoest was een vertrouweling van de sjah. De sjah noemt Fardoest expliciet in *Mission for my country* en onderstreept hun bijzondere relatie. Fardoest is niet de enige die hintte naar mogelijke romantiek tussen de sjah en Prinses Beatrix, want ook de Nederlandse journalist Willem Oltmans deelde in zijn memoires (1988) een anekdote, zij het uit de tweede hand. De prinses zou tegen minister van Buitenlandse Zaken Joseph Luns hebben gezegd, nadat ze met de sjah had gedanst: 'Because I dance the cha-cha with the shah-shah, don't get any ideas!' Dat was eind jaren vijftig. Het zijn waarschijnlijk niet meer dan anekdotes, het lijkt mij twijfelachtig dat een huwelijk tussen de sjah en Prinses Beatrix ooit serieus is overwogen.
5. Deze cijfers komen uit het Tijdschriften Onderzoek Nederland (TON) van 1967, gepubliceerd in het blad *Ariadne*. Eerder onderzoek is niet beschikbaar, maar de kans is groot dat de cijfers begin jaren zestig eerder hoger dan lager lagen, omdat de televisie toen nog niet massaal zijn intrede had gedaan.
6. 'De Keizerin lacht de gevaren weg.' *Libelle* 48 1963: 135.
7. Steele 2021: 182.

8. Pahlavi 1961: 132.
  9. Hellema 2012: 25-27.
  10. De islam kent vijf dagelijkse gebeden. Binnen het sjiïsme, de dominante vorm van islam in Iran, is het toegestaan om enkele van deze gebeden direct na elkaar te bidden, waardoor er in de praktijk driemaal daags gebeden wordt.
- 2. Zaaien en oogsten: handel met Perzië**
1. Ik wil Paul Fischer bedanken voor zijn hulp bij het onderzoek dat ten grondslag ligt aan dit hoofdstuk. Paul was onderzoeksassistent bij dit project in het kader van zijn studie Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam.
  2. Vermeldenswaard is dat de missieleden in Rangoon werden opgehaald door het vliegtuig van voorzitter Mao. In dat vliegtuig bevond zich een hemelbed waar de missieleden zich beurte- lings met groot plezier in lieten fotograferen. Emailwisseling met Ary Dirkzwager, november 2022. Zie ook de ingezonden brief van Albert Dirkzwager 'Voorzitter Mao.' *NRC*, 31 december 1994.
  3. 'Handel met M. Oosten werd intensief.' *Trouw*, 16 maart 1959.
  4. 'Veel vertraging ontstaan in handel met Iran.' *NRC Handelsblad*, 27 maart 1974.
  5. De inhoud van deze paragraaf rust voor een aanzienlijk deel op de gesprekken die ik samen met mijn onderzoeksassistent Paul Fischer voerde met Willem Dirkzwager op 10 juni 2020 en met Ary Dirkzwager op 25 augustus 2020.
  6. *Familieblad van het geslacht Dirkzwager*, juli 1977, no. 13.
  7. Roosenschoon 1979: 62.
  8. Klemann, H.A.M. 'Een Handelsnatie in de Twintigste Eeuw.' De Graaff et al. 2003: 105-130.
  9. 'De wereld rekt op het Zeeuwse zaad.' *Algemeen Dagblad*, 29 maart 1969; 'Van der Have verkoopt bedrijf uit liefde.' *Algemeen Dagblad*, 26 juli 1977.
  10. Mulder 1975: 144.
  11. Biograaf Gerard Aalders (2014: 217-218) aarzelt in relatie tot de activiteiten van de Prins niet om te spreken van 'gesjoemel en gesjacher'. Het bekendste voorbeeld van Bernhard's clandestiene praktijken is wat bekend werd als de Lockheedafaire.
  12. Mulder 1975: 143.
  13. Nekkers, J.A. en P.A.M. Malcontent, 'Inleiding.' Nekkers en Malcontent 1999: 12.

14. De Jong, J.J.P., 'In het kielzog van Multatuli. Van koloniaal welvaartsproject naar ontwikkelingssamenwerking', De Graaff et al. 2003: 40-42.
15. 'Nederlandse bedrijven doen mee. Westelijk plan tot ontwikkeling van 't Midden-Oosten.' *Het Vrije volk*, 12 augustus 1958.
16. 'Nederlands exportartikel: luchthavens.' *Het Parool*, 29 juli 1972.
17. 13-14.
18. Voor Van den Bergh's standpunten over het socialisme, zie Mulder 1975: 150. Het citaat over de Vietnamoorlog komt uit het artikel 'Sydney v.d. Bergh over China's economie "China ontwikkelt zich als Oost-Europa"' *Algemeen Handelsblad*, 4 oktober 1966.
19. De Jong 2003: 43; Nekkers en Malcontent: 21-23.
20. Nekkers en Malcontent: 24-25.
21. Mulder: 154-155.
22. 'De wereld rekt op het Zeeuwse zaad.' *Algemeen Dagblad*, 29 maart 1969; 'Van der Have verkoopt bedrijf uit liefde.' *Algemeen Dagblad*, 26 juli 1977.
23. 'Allerlei mensen.' *Elsevier Magazine*, Nummer 20, 17 mei 1969: 142.
24. Interview van de auteur met Jos Verbraak op 6 mei 2021 te Roosendaal. Willem Dirkzwager heeft eenzelfde herinnering aan een reis naar Shiraz: 'Toen ik op het vliegveld aankwam zag ik de duizenden helikopters staan, die geen onderdelen meer hadden, die niet meer konden vliegen. Triest gezicht moet ik zeggen.'
25. *Economische Voorlichting*, 15 mei 1959: 1.
26. *Economische Voorlichting*, 29 april 1960: 10.
27. Esfahani en Pesaran 2009.
28. *Economische Voorlichting*, 15 mei 1959: 16.
29. 'Ned. Handel Mij. werkt mee aan bank in Teheran.' *Trouw*, 14 april 1959.
30. *Economische Voorlichting*, 15 april 1960: 4; 29 april: 10-11.
31. Klinkenberg 1979: 461-463.
32. 'Vorstellijk vliegtuig door Fokkerfabriek officieel overgedragen. Ten gebruike van Koninklijk Huis.' *Amigoe di Curacao*, 26 juli 1960.
33. Aalders 2014: 218.
34. Van Wijnen 1992: 150.
35. NL-HaNA, Gezantschap Iran, 2.05.342, inv.nr 121.
36. Heiss 1994: 529.
37. Farmanfarmaian 1999: 318 en 321.
38. De bronnen over Scholtens in Iran die in deze alinea zijn gebruikt, zijn: 'Nieuwe directeur Iraanse Aardolie-Maatschappij.' *Amigoe di Curacao*, 17 december 1955; 'Werkspoor neemt deel in

- adviesbureau.' *De Volkskrant*, 27 februari 1959; 'Eerste Nederlander in Perzië. Ir. K. Scholtens.' *De Telegraaf*, 16 mei 1959; 'Mijn kinderen kussen uw voeten... zei het stamhoofd.' *De Telegraaf*, 30 november 1961; *Economische Voorlichting* 15 mei 1959 P.3; 'Bander Abbas: the biggest port of Iran.' Tellegen 2008: 30-35; 'Midec heeft reeds vijftien projecten in behandeling.' *Algemeen Handelsblad*, 14 juli 2022; *Economische Voorlichting* 24 juli 1959: 10; *Economische Voorlichting* 3 juli 1959: 7-8.
39. Farmanfarmaian 1999: 336.
  40. Centrale Kamer van Handelsbevordering en Stichting Midden-Oosten Instituut, 1969.
  41. Over Gean Miller: Dykmann, Judy. 'Verla Gean Miller FarmanFarmaian (1920-): How a Beekeeper's Daughter Became a Persian Princess.' Whitley 2000: 221. Over Koos Scholtens: Famanfarmaian 1999: 336.
  42. Voor het in kaart brengen van het reilen en zeilen van Van der Have in Iran heb ik gebruik gemaakt van het archief van Koninklijk Kweekbedrijf en Zaadhandel D.J. van der Have, ondergebracht bij het Zeeuws Archief te Middelburg.
  43. Dit is een pseudoniem.

3. De Aktie Dousadj

1. De inhoud van dit hoofdstuk is in een verkorte vorm verschenen in *ZemZem* 2, 2019.
2. Een veel gehoorde kreet rondom de Aktie Dousadj. Bijvoorbeeld: 'Wet van meedoen voor Perzen.' *De Telegraaf*, 17 mei 1963.
3. Prinses Beatrix 1962: 96.
4. *Report of the meeting held at Burg Gutenfels, Kaub am Rhein 31 May- 3rd June 1962*. Archieven EWG, doos 12, Map 37.
5. 'Makelaarskantoor voor vrijwillige hulpverlening. Prinses Beatrix over Europese werkgroep.' *De Tijd*, 2 maart 1963.
6. Integrale televisieuitzending *Aktie Dousadj*, 29 april 1963.
7. 'Rotterdam verzamelde al f 40.000.- voor Dousadj en de slotavond komt nog.' *Het Vrije Volk*, 11 oktober 1963.
8. 'Prinses Beatrix gaat in verwoest Dousadj kijken.' *Het Vrije Volk*, 6 september 1963.
9. 'Dousadj is nu half klaar.' *De Telegraaf*; 6 september 1963.
10. Sternberg-Sarel 1968: 165. Graag bedank ik David Palmer voor zijn vertaling van dit artikel in het Engels.
11. *Ibid.*: 163.
12. 'Dousadj past in het Nieuws.' *Trouw*, 6 juni 1963.

13. 'Haarlemse fotograaf werkte in Dousadj.' *Het Vrije Volk*, 1 juni 1963; Zie ook: 'Europese jongeren willen zich echt verdienstelijk maken.' *De Tijd*, 8 juni 1963.
14. Mitchnik, David. "European Working Group, Project in Iran, Technical Assistance for the Rural Community of Dousadj. PI (63)7.": 29. NL-HaNA, Ambassade Iran, 2.05.191, inv.nr. 332.
15. Ibid: 2.
16. 'Cocktail bij ons ter ere van eerste groep vrijwilligers voor Doe-satsj op zondag 5 mei 1963.' NL-HaNA, Ambassade Iran, 2.05.191, inv.nr. 332.
17. 'Het tempo van de Sjah.' *Algemeen Handelsblad*, 6 juni 1963.
18. 'Noodtoestand in Perzië: 26 doden bij relletjes.' *Nieuwsblad van het Noorden*, 6 juni 1963; 'Relletjes bij betogingen in Teheran.' *Het Vrije Volk*, 5 juni 1963.
19. 'Politie vuurde op duizenden demonstranten.' *Algemeen Handelsblad*, 5 juni 1963.
20. 'Noodtoestand in Perzië: 26 doden bij relletjes.' *Nieuwsblad van het Noorden*, 6 juni 1963.
21. 'Middelleeuwen.' *Friese koerier*, 6 juni 1963.
22. 'Staat van beleg in Teheran.' *De Telegraaf*, 6 juni 1963.
23. 'Staat van beleg in Teheran.' *De Waarheid*, 6 juni 1963.
24. 'Ten geleide – Hulp nodig.' *De Volkskrant*, 8 juni 1963.
25. 'Ambassadeur van Perzië opent Aktie Dousadj.' *De Tijd*, 11 mei 1963.
26. 'Doen voor Dousadj.' *Leeuwarder Courant*, 12 juni 1963.
27. 'TV-uitzending van Prinses vond weerklank bij de jeugd.' *De Telegraaf*, 4 mei 1963.
28. Brief van Genootschap Nederland-Iran aan Arie Kampman, 8 augustus 1963. Archief NINO, ordner Genootschap Nederland-Iran.
29. 'Fl. 33.33.' *Friese Koerier*, 12 november 1963.
30. 'Beatrix ziet 'haar' Dousadj.' *Het Vrije Volk*, 10 oktober 1963.
31. *Keyhan*, 10 oktober 1963, in vertaling. NL-HaNA, Ambassade Iran, 2.05.191, inv.nr. 333.
32. 'Straling.' *Het Vrije Volk*, 24 oktober 1963.
33. 'Elders geknipt – Bezoek.' *Friese Koerier*, 17 oktober 1963 (Oorspronkelijk uit *Vrij Nederland*).
34. 'Luister eens, Zamora.' *Het Vrije Volk*, 16 oktober 1963.
35. Brief van de Nederlandse ambassadeur te Teheran aan auto-busonderneming Maarse en Kroon, 3 januari 1963. NL-HaNA, Ambassade Iran, 2.05.191, inv.nr. 332.
36. Zie bijvoorbeeld de uitzending van *Andere Tijden* van 24 januari 2004, maar ook Emsalem et al. 1960.

4. **Het feest van de eeuw**
  1. Kampman 1962: 7.
  2. Van Praag 1967: 39.
  3. Capelle 1974: 11.
  4. Pahlavi 1961: 21, 30 en 164.
  5. Capelle 1974: 49.
  6. Van der Spek 1983.
  7. Pahlavi 1961: 18.
  8. Van Praag 1967: 15.
  9. "Perzië is Mossadeq reeds bijna vergeten." *De Tijd*, 30 september 1963.
  10. Van Praag 1967: 10.
  11. Capelle 1974: 10.
  12. Pahlavi 1961: 136.
  13. Capelle 1974: 7.
  14. Dussel 1959: 199.
  15. Van Praag 1967: 37.
  16. *Ibid.*: 34.
  17. Capelle 1974: 13.
  18. Pahlavi 1961: 328.
  19. 'Landhervorming is kernpunt van politiek Iran.' *Het Parool*, 3 oktober 1963.
  20. Dussel 1959: 176
  21. Capelle 1974: 24.
  22. *Het wonder*: 68.
  23. Capelle 1971: 12-13.
  24. *The Greatest Party on Earth*, 2Doc, BBC/VPRO, ook te zien op Youtube (<https://www.youtube.com/watch?v=dWxwtILhfvE>).
  25. De documentatiedienst van het Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten (NINO) waarvan Kampman voorzitter was, publiceerde al sinds de late jaren vijftig artikelen over het heden en verleden van Iran, die stevast in lijn waren met de visie van de Iraanse regering. Deze zijn terug te vinden in het archief van het NINO. Kampman organiseerde ook groepsreizen naar Iran en onder de deelnemers waren veel mensen uit het bedrijfsleven. De Iraanse regering was ongetwijfeld tevreden met de activiteiten van Kampman, die in 1959 de prestigieuze Iraanse Homajoenonderscheiding ontving. Een weergave van de zienswijze van Kohlbrugge is het volgende artikel in *Trouw*: De herdenking van een wereldveroveraar, 2 oktober 1971.

26. 'Wereldadel en staatshoofden naar 1001-nacht-sprookje.' *Tubantia*, 11 juni 1971; Pieter de Vink, 'Een "sprookje" in een doodarme politiestaat. "De groten der aarde" rondom Pauwentroon.' *Het Vrije volk*, 17 juli 1971.
27. 'Sprookjesfeest bij 2500 jaar Iran Koninklijke reizen naar Perzië stuiten op verzet in Scandinavië.' *Leeuwarder Courant*, 28 juli 1971.
28. Memo van de chef DKP aan de minister en staatssecretaris over het 2500-jarig bestaan Iraanse Monarchie: binnenlandse veiligheid Iran, 27 juli 1971. NL-HaNA, Buza / Code-archief 1965-1974, 2.05.313, inv.nr. 10032.
29. Codebericht van de Ambassade in Teheran aan de minister van Buitenlandse Zaken voor chef DKP persoonlijk, 14 september 1971. NL-HaNA, Ambassade Iran, 2.05.191, inv.nr. 554.
30. Codebericht van het Ministerie van Buitenlandse Zaken aan de Ambassade in Teheran, 25 september 1971. NL-HaNA, Ambassade Iran, 2.05.191, inv.nr. 554.
31. 'Prins wellicht alleen naar feest in Perzië.' *Leeuwarder courant*, 8 september 1971; 'Nieuwe reisplannen van Koninklijk Paar.' *De Telegraaf*, 8 september 1971.
32. Memo van de chef DAM aan de staatssecretaris via DKP en DGPZ over het 2500-jarig bestaan Iraanse monarchie, 6 augustus 1971. NL-HaNA, Buza / Code-archief 1965-1974, 2.05.313, inv. nr. 10032.
33. Memorandum van de minister van Buitenlandse Zaken aan de Staatssecretaris over het 2500-jarig bestaan van de Iraanse monarchie, 2 augustus 1971. NL-HaNA, Buza / Code-archief 1965-1974, 2.05.313, inv.nr. 10032.
34. Brief van de minister van Buitenlandse Zaken aan de minister-president, 11 augustus 1971. NL-HaNA, Buza / Code-archief 1965-1974, 2.05.313, inv.nr. 10032.
35. Steele 2021: 67.
36. Codebericht van de Ambassade in Teheran aan de minister van Buitenlandse Zaken voor HKH Prinses Beatrix de Nederlanden persoonlijk, 26 september 1971. NL-HaNA, Ambassade Iran, 2.05.191, inv.nr. 554.
37. De krantenartikelen die voor de verslaglegging in het resterende deel van deze paragraaf zijn gebruikt, zijn: Nico Polak, 'Sjah verbrast kwart jaarloon van heel Perzië.' *Het Vrije Volk*, 12 oktober 1971; 'Handelaar in tapijten raakt zijn pas kwijt.' *Het Parool*, 12 oktober 1971; 'Feestje bouwen over de rug van arme Pers.' *Het Vrije Volk*, 16 oktober 1971; 'NOS filmde andere Perzië.' *Nieuwsblad van*

- het Noorden*, 14 oktober 1971; Studentenprotest tegen Perzische feesten.' *NRC Handelsblad*, 13 oktober 1971; 'Amnesty International: vrije meningsuiting wordt onderdrukt. Perzisch keizerrijk is geen sprookjesland.' *Trouw*, 21 oktober 1971 en 'Studenten protesteren tegen Perzisch feest.' *De Volkskrant*, 15 oktober 1971.
38. Report on the Activities of the Working Committee of the Cyrus the Great Committee in the Netherlands June-December 1971. NL-HaNA, Ambassade Iran, 2.05.191, inv.nr. 554.
  39. 'Sjah boos op kritiek.' *De Tijd*, 19 oktober 1971.
  40. Brief van de ambassadeur aan de minister van Buitenlandse Zaken, 3 november 1971. NL-HaNA, Ambassade Iran, 2.05.191, inv.nr.554.
  41. Van Praag, Henri. 'Spiegel van onze tijd: 25 eeuwen Perzië, terugblik op een feest.' *De Telegraaf*, 30 oktober 1971.
  42. Hiltermann, G.B.J. 'Een goed woord voor de Sjah.' *Elsevier Magazine*, 23 oktober 1971.
  43. 'Bernhard: Duitse Gemütlichkeit uit onze jeugd is weer terug. Duitsers nu weer normale burgers.' *NRC Handelsblad*, 1 november 1971.
5. **'Sjah moordenaar!'**
1. Ik wil Willem van Bennekom, Jef en Sonja Helmer, Mojan Samadi en Paul Aarts bedanken, die eerdere versies van dit hoofdstuk vanuit hun ervaring en expertise van gedegen commentaar voorzagen.
  2. 'Solidariteit met de CISNU.' *Rode Studentenvers*, 23^e jaargang, maart 1974, pag. 6, tweede foto van boven.
  3. *Matin-Asgari* 1993.
  4. Schrijf voor hun Leven: Ter dood veroordeelden in Perzië. Archief Amnesty International Nederland, inventarisnummer 682.
  5. Brief van Amnesty International Nederland aan de minister van Buitenlandse Zaken, 25 januari 1974, NL-HaNA, Ambassade Iran, 2.05.191, inv.nr. 564.
  6. Brief van de minister van Buitenlandse Zaken aan Amnesty International, 6 maart 1974. Archief Amnesty International Nederland, inventarisnummer 682.
  7. Brief van de minister van Buitenlandse Zaken aan mevrouw Boeke-Cadbury, 6 maart 1974. Archief Amnesty International Nederland, inventarisnummer 682.
  8. Zie bijvoorbeeld de publicaties van de KEN-ml maar ook Iran Informatie, de uitgave van het Iran Komitee.

9. Zie 'De les van de Sjah.' *Nederlands Dagblad*, 20 maart 1974.
10. Publicatie Vrijspraak Jef Helmer, Landelijk Secretariaat 'Vrijspraak voor Jef Helmer', Rotterdam, 10 mei 1974, Archief Jef Helmer, inv.nr. 5. Zie ook de uitgave *Iran info: het bulletin van de Iraanse Studenten Associatie – Nederland*.
11. 'Perzische studenten zijn vrij na mild vonnis.' *Rotterdams Nieuwsblad*, 13 maart 1974.
12. Volgens overheidsbronnen waren dit er zes. Codebericht van het Ministerie van Buitenlandse Zaken aan de Nederlands Ambassade in Teheran op 15 maart 1974. NL-HaNA, Ambassade Iran, 2.05.191, inv.nr. 70,
13. Ibid.
14. Getuigenverhoor Maria Beks, 10 december 1974. Archief Jef Helmer, inv.nr. 2.
15. Getuigenverhoor Jan Frederik Glastra van Loon, 12 december 1974. Archief Jef Helmer, inv.nr. 2.
16. Verklaringen door Munnik, De Vos, Zock en Harteveld zoals opgesteld in het proces-verbaal van 9 maart 1973. Archief Jef Helmer, inv.nr. 2.
17. Getuigenverklaring Ruijtenbeek, 10 december 1974. Archief Jef Helmer, inv.nr. 2.
18. Interview van de auteur met Jef en Sonja Helmer, 4 juni 2019 te Driebergen.
19. Ibid.
20. Verklaringen door Munnik, De Vos, Zock en Harteveld zoals opgesteld in het proces-verbaal van 9 maart 1973. Archief Jef Helmer, inv.nr. 2.
21. Nic Brink, 'Voor de Haagse rechtbank blijft een klap een klap.' *De Groene Amsterdammer*, 4 juni 1975: 13.
22. Getuigenverklaring Jef Helmer, 9 december 1974. Archief Jef Helmer, inv.nr. 2.
23. Verslag door een lid van de actieleiding van de gebeurtenissen tijdens de demonstratie bij het huis van bewaring en de strafgevangenis in Scheveningen op zaterdag 9 maart en tijdens de demonstratie voor het arrondissementsgebouw in Scheveningen op dinsdag 12 maart, datum onbekend. Archief Jef Helmer, inv.nr. 2.
24. Getuigenverhoor Van Bennekom, 12 december 1974. Archief Jef Helmer, inv.nr. 2.
25. 'Inzage paspoorten – Kamervragen over optreden politie jegens Perzen.' *De Tijd*, 12 maart 1974.

26. 'Vastgehouden Perzische bezetters in hongerstaking.' *De Tijd*, 11 maart 1974.
27. 'Vasthouden moet Sjah imponeren.' *De Volkskrant* 11 maart 1974.
28. 'Gevangen Perzen in hongerstaking.' *Nederlands Dagblad* 12 maart 1974.
29. 'Milde straf wacht 20 jonge Perzen.' *De Volkskrant*, 12 maart 1974.
30. 'Wapenstok bij rechtszaak tegen Perzen.' *Nieuwsblad van het Noorden*, 13 maart 1974.
31. 'Perzische studenten zijn vrij na mild vonnis.' *Rotterdams Nieuwsblad*, 13 maart 1974.
32. 'Perzen weer vrij door mild vonnis.' *Het Vrije Volk*, 13 maart.
33. Wetboek van Strafvordering, artikel 311, lid 4.
34. 'Politie zet in buitenland wonende Perzen over de grens.' *IJmuider Courant*, 12 maart 1974. Archief Jef Helmer, inv.nr. 4.
35. Verslag door een lid van de actieleiding van de gebeurtenissen tijdens de demonstratie bij het huis van bewaring en de strafgevangenis in Scheveningen op zaterdag 9 maart en tijdens de demonstratie voor het arrondissementsgebouw in Scheveningen op dinsdag 12 maart, datum onbekend. Archief Jef Helmer, inv.nr. 2.
36. Verslag contact tussen J Helmer en Haagse politie en advocaten. Archief Jef Helmer, inv.nr. 2.
37. 'Verzoek aan zes Perzen: Bederf onze goede relatie met Iran niet.' *Het Vrije Volk*, 14 maart 1974.
38. 'Perzische studenten stellen misstanden in hun land aan de kaak.' *NRC Handelsblad*, 14 maart 1974
39. 'Studenten krijgen boetes en voorwaardelijke vrijheidsstraffen.' *Algemeen Handelsblad*, 23 oktober 1978.
'Rellen in Amsterdam na rumoerig proces.' *Trouw*, 23 oktober 1978.
40. 'Perzische diplomaten teruggeroepen.' *Het Parool*, 16 maart 1974.
41. Codebericht van de minister van Buitenlandse Zaken aan de Nederlandse Ambassade in Iran, 16 maart 1974. NL-HaNA, Ambassade Iran, 2.05.191, inv.nr. 70.
42. Codebericht van de minister van Buitenlandse Zaken aan de Nederlandse Ambassade in Iran, 13 maart 1974. NL-HaNA, Ambassade Iran, 2.05.191, inv.nr. 70.
43. 'Ambassadeur Iran teruggeroepen.' *De Volkskrant*, 16 maart 1974.
44. J.G. Heitink, 'Diplomatiek Den Haag blijft vol onlustgevoelens.' *De Telegraaf*, 18 maart 1974.
45. Mijn collega Mojan Samadi wijst op de discussie hieromtrent in de Tweede Kamer, vergaderjaar 2015-2016, 34 456, nr. 3, 12.

- Correspondentie van de auteur met Mojan Samadi, 18 oktober 2019. Zie ook: 'Belediging bevriend staatshoofd niet meer direct strafbaar.' *Trouw*, 14 april 1971.
46. Publicatie Vrijspraak Jef Helmer, Landelijk Secretariaat 'Vrijspraak voor Jef Helmer', Rotterdam, 10 mei 1974, 27. Archief Jef Helmer, inv.nr. 5; 'Perzen zeer boos weg uit Den Haag' *Nieuwsblad van het Noorden*, 16 maart 1974.
  47. 'Ambassadeur Iran teruggeroepen.' *De Volkskrant*, 16 maart 1974.
  48. 'Van der Stoel verwacht van Iran tegenzet.' *Limburgs Dagblad*, 22 maart 1974.
  49. Handelingen Eerste Kamer, Zitting 1973-1974, 413-477.
  50. Handelingen Tweede Kamer, Zitting 1973-1974, 3119-3121.
  51. Handelingen Eerste Kamer, Zitting 1973-1974, 415.
  52. 'PSP'er breekt kabinet af.' *De Volkskrant*, 22 maart 1974.
  53. Nic Brink, 'Hoe de Sjah ons intimideert – en waarom' *De Groene Amsterdammer*, 27 maart 1974 5, Archief Jef Helmer, inventarisnummer 4, International Institute of Social History, Amsterdam.
  54. Aantekening bij kopie artikel Nic Brink. NL-HaNA, EZ / BEB, 2.06.107, inv.nr. 1893.
  55. De beschrijving in deze paragraaf berust op documentatie uit NL-HaNA, Ambassade Iran, 2.05.191, inv.nr.70 en 556, behalve waar anders is aangegeven.
  56. Nota aan de minister van Economische Zaken, 21 maart 1974. NL-HaNA, EZ / BEB, 2.06.107, inv.nr. 1893.
  57. Nota aan de directeur-generaal bilaterale zaken, 8 april 1974. NL-HaNA, EZ / BEB, 2.06.107, inv.nr. 1893.
  58. Telexbericht van Staalkat aan de directeur-generaal bilaterale zaken, 22 maart 1974. NL-HaNA, EZ / BEB, 2.06.107, inv.nr. 1893.
  59. 'Streep door Perzische order van f 10 miljoen', *De Telegraaf*, 24 april 1974.
  60. De beschrijving in deze paragraaf berust op documentatie uit NL-HaNA, Ambassade Iran, 2.05.191, inv.nr. 70 en 556, behalve waar anders is aangegeven.
  61. Correspondentie van auteur met Willem van Bennekom, 21 maart 2020.
  62. 'Sjah praat met ambassadeur.' *NRC Handelsblad*, 14 mei 1974.
  63. 'Betrekkingen tussen Perzië en Nederland weer normaal.' *Het Vrije Volk*, 19 juli 1974.
  64. Rede van het Centraal Komitee bij de Helmer-manifestaties. Archief Jef Helmer, inv.nr. 1.

65. Verslag contact tussen J Helmer en Haagse politie en advocaten. Archief Jef Helmer, inv.nr. 2.
66. Contacten met de politie en advocaat (verslag Sonja, verloofde van Jef Helmer), datum onbekend. Archief Jef Helmer, inv.nr. 2.
67. Verslag contact tussen J Helmer en Haagse politie en advocaten. Archief Jef Helmer, inv.nr. 2.
68. Brief P.H. Bakker Schut aan R.A. Schimmel, Officier van Justitie, 4 oktober 1974. Archief Jef Helmer, inv.nr. 2; Correspondentie van de auteur met Willem van Bennekom, 2 juni 2020.
69. Nic Brink, 'Voor de Haagse rechtbank blijft een klap een klap.' *De Groene Amsterdammer* 4 juni 1975, 13.
70. 'Ik had niet alleen het recht, maar ook de plicht.' *Leidsch Dagblad* 1975.
71. Nic Brink, 'Voor de Haagse rechtbank blijft een klap een klap.' *De Groene Amsterdammer* 4 juni 1975, 14.
72. Proces verbaal terechtzitting J.E.M. Helmer, 18 september 1975. Archief Jef Helmer, inv.nr. 3.
73. Brief van minister van Buitenlandse Zaken aan minister van Justitie en minister van Binnenlandse Zaken, 20 augustus 1974. NL-HaNA, Ambassade Iran, 2.05.191, inv.nr. 556.
74. 'Voor honderden miljoenen aan orders uit Iran.' *NRC Handelsblad*, 31 mei 1975.
75. Brief van de minister van Economische Zaken aan de minister-president, 13 juni 1975. NL-HaNA, Kabinet minister-president, 2.03.01, inv.nr. 9268.
76. Brief van de Minister van Economische Zaken en Financiën van Iran aan de Nederlandse minister van Economische Zaken, 26 mei 1975. NL-HaNA, Kabinet minister-president, 2.03.01, inv.nr. 9268.
77. Persbericht Vrijspraak voor Jef Helmer, September 1975; Secretariaat Vrijspraak voor Jef Helmer, 25 oktober 1975. Archief Jef Helmer, inv.nr. 3.

6. Mensenrechten

1. De verslaglegging in deze paragraaf is gebaseerd op de documentatie uit NL-HaNA, Ambassade Iran, 2.05.191, inv.nr. 567 en 572, behalve waar anders is aangegeven.
2. Gesprek van Maaïke Warnaar en Paul Fischer met Wout Aartsen, 4 augustus 2020, Zoetermeer.
3. Interne memo van Henk Nijhof aan ambassadeur Campagne betreffende Vida Hadjebi Tabrizi, geen datum. NL-HaNA, Ambassade Iran, 2.05.191, inv.nr. 564.

4. De totstandkoming van het antwoord is terug te zien in de documentatie van het Ministerie van Buitenlandse Zaken in NL-HaNA, Buza / Code-archief 1965-1974, 2.05.313, inv. nr. 11755.
5. De verslaglegging in deze paragraaf is gebaseerd op documentatie uit NL-HaNA, Ambassade Iran, 2.05.191, inv.nr. 567 en 572, behalve waar anders is aangegeven.
6. Zie ook het interview van ambassadeur Eghbal in *NRC*: 'Zonder sterk leiderschap vooruitgang niet mogelijk.' *NRC Handelsblad*, 23 maart 1977.
7. 'De mateloze arrogantie van een olieproducent.' *Het Vrije Volk*, 2 februari 1977.
8. Drie dagen voor het congres verscheen een paginagroot interview in *Accent* en *De Telegraaf* waarin verslag gedaan werd van dit interview. 'Sjah: Goedkope olie slecht voor Westenen.' *De Telegraaf*, 15 februari 1977. Een deel van het interview werd uitgezonden op Nederland 2 bij Avro's Televisier.
9. *Verklaring van het Comité van aanbeveling voor de actie die Amnesty International voert ten behoeve van de onbekende politieke gevangenen in Iran*. Archief Amnesty International Nederland, inventarisnummer 682.
10. Persbericht 19 februari 1977, Archief Amnesty International Nederland, inventarisnummer 682.
11. Amnesty International 1977: 296-298.
12. Sadegh Ghotbzadeh, 'Iran and International Public Opinion', Paper to WP I, *Report of the International Workshop on Human Rights in Iran*. Amsterdam, 18/19 Februari 1977. Amnesty International Nederland: 29. Uit het persoonlijk archief van Hella Rottenberg.
13. De krantenartikelen die zijn gebruikt bij het schrijven van de laatste twee alinea's van deze paragraaf zijn: 'Amnesty vraagt Iran toestemming voor onderzoek.' *NRC Handelsblad*, 21 februari 1977; 'Iran geeft toe aan buitenlandse druk verbetering mensenrechten.' *NRC Handelsblad*, 19 juli 1977; 'Amnesty verzoekt onderzoek in Iran.' *De Volkskrant*, 21 februari 1977; 'Amnesty vraagt Iran toestemming voor onderzoek.' *NRC Handelsblad*, 21 februari 1977; 'Congres onbekende politieke gevangenen Amnesty wil grondig onderzoek in Iran.' *Trouw*, 21 februari 1977; 'Beroep Amnesty op Iran: 'laat gevangenen vrij.' *Het Parool*, 21 februari 1977; "Iran: meer onderdrukking." *Het Parool*, Amsterdam, 22 februari 1977.

14. De verslaglegging in deze paragraaf is gebaseerd op documentatie uit NL-HaNA, Ambassade Iran, 2.05.191, inv.nr. 572, behalve waar anders is aangegeven. De uitzending van *Panoramiek* is terug te zien bij het Instituut voor Beeld en Geluid.
15. Brief van de tijdelijk zaakgelastigde aan de Minister van Buitenlandse zaken, 4 juni 1977. NL-HaNA, Ambassade Iran, 2.05.191, inv.nr. 575.
16. 'Fregatten van de prins.' *Het Parool*, 3 maart 1978.
17. Deze paragraaf is een aangepaste versie van een tekst die verschenen is in *ZemZem* 1, 2019.
18. Handelingen Tweede Kamer, Zitting 1978-1979, 2784.
19. De krantenartikelen die in deze alinea als bron zijn gebruikt zijn, in volgorde: 'Ook opdracht voor booreiland Exportstop vs maakt kans rsv op order uit Iran zeer groot.' *NRC Handelsblad*, 23 augustus 1978; 'Vaste stemming.' *De Volkskrant*, 22 augustus 1978; 'Studenten richten aanzienlijke schade aan.' *Trouw*, 24 augustus 1978; 'Grote schade in ambassade Iran, Nederland betaalt.' *NRC Handelsblad*, 24 augustus 1978 en 'Tijdstip Iraanse aktie was zorgvuldig gekozen.' *Het Vrije Volk*, 24 augustus 1978.
20. De krantenartikelen die in deze alinea als bron zijn gebruikt zijn: 'Studenten richten aanzienlijke schade aan.' *Trouw*, 24 augustus 1978; 'Spanning over Iraanse reactie op bezetting.' *Trouw*, 24 augustus 1978 en 'Reactie sjah na bezetting gevreesd.' *Het Parool*, 24 augustus 1978.
21. De beschrijving in deze paragraaf berust op documentatie uit NL-HaNA, Ambassade Iran, 2.05.191, inv.nr. 557, behalve waar anders is aangegeven.
22. 'Gevaar', *De Telegraaf*, 24 augustus 1978.
23. 'Dr. van der Klaauw: Iran tevreden met Nederlandse maatregelen.' Berichten van persagentschappen, 2 oktober 1978.
24. 'Opnieuw zes maanden geëist tegen bezetters Iraanse ambassade.' Berichten van persagentschappen, 27-4-1979.
25. 'Vraagtekens bij zaak tegen Iraniërs.' *NRC Handelsblad*, 9 september 1978; 'De geheime Wassenaarse dossiers van de Sjah.' *Vrij Nederland*, 9 september 1978: 1-3.
26. 'Kwalijke praktijken Iraanse ambassade', *Algemeen Dagblad*, 26 augustus 1978.
27. Emailwisseling van de auteur met Willem van Bennekom, augustus 2021.

28. 'Iran kreeg informatie van politie Wassenaar.' *Trouw*, 30 augustus 1978.
29. Zie bijvoorbeeld Trenta, 2013.

7. Revolutie

1. Piet Piryns, 1988: 57.
2. Voor de verslaglegging in deze paragraaf is voornamelijk gebruik gemaakt van de correspondentie van ambassadeur Campagne met Buitenlandse Zaken in de loop van 1978. Daarvoor zijn de volgende twee archieven en inventarisnummers geraadpleegd: 573 (Nederlandse Ambassade te Teheran) en 11756 (Codearchief Ministerie van Buitenlandse Zaken). De citaten van Wout en Hennie Aartsen komen uit een interview met de auteur en Paul Fischer op 3 augustus 2020. De citaten van de weduwe Campagne komen uit een interview met de auteur op een niet nader te noemen locatie in september 2021.
3. 'Onrust over crisis in Iran.' *De Volkskrant*, 2 november 1978.
4. 'Khomeini dreigt met oliewapen.' *De Volkskrant*, 12 december 1978.
5. 'NAVO oneens over beleid rond rechten van de mens.' *NRC Handelsblad*, 8 december 1978.
6. 'Den Haag bang voor afketsen Iraanse order.' *De Volkskrant*, 3 januari 1979.
7. 'Regering bezorgd over half miljard vordering.' *De Telegraaf*, 19 januari 1979.
8. Albert Dirkzwager, 'Verslag Pishrow voor Commissarissen vergadering op 26 september 1979. Bezoek Teheran 17-21 juni 1979.': 1.

Dankwoord

Dit boek draag ik op aan Paul Aarts, mentor, collega en vriend. Dankzij Paul maakte ik in 2003 kennis met Iran. Zonder hem was dit boek er niet geweest.

Grote dank aan iedereen die ik mocht interviewen. Ik heb mijn best gedaan om jullie herinneringen recht te doen.

Asghar Seyed-Gohrab, tot voor kort mijn leidinggevende, dankjewel voor je luisterend oor en je warme woorden tijdens onze gesprekken op jouw kamer.

Onderzoeksassistenten Alexandra Nieweg, Paul Fischer, Teba al Samarai en Greta Matz: dank jullie wel voor de bergen werk die jullie hebben verzet bij het verzamelen en op orde brengen van grote delen van het materiaal voor het onderzoek dat ten grondslag ligt aan dit boek.

Dank aan al mijn betrokken collega's, in het bijzonder Hossein Pourbagheri, Roya Khoshnevis, Peyman Jafari, Elyas Pirasteh en Mamad Forough. Onze gesprekken brachten me steeds weer op nieuwe ideeën.

Dank aan Marianne Kroon, Anja van Leusden, Willem van Bennekom, Koos van Dam, Robbert Woltering, Liesbeth Dolk, Karin van den Boogaert, Willemien Groot, David Palmer, Jef Helmer, Tjerk Jan Schuitmaker, Paul Aarts, Pieter Kersten, Mojan Samedi, Paul Fischer, Ger Wieberdink en anderen die delen van de tekst hebben proefgelezen en van commentaar voorzien.

Dank ook aan de archivarissen bij het Nationaal Archief, het Zeeuws Archief, het archief van de EWG (Vrije Universiteit), het NINO, het IISG en de vriendelijke staf bij het Instituut voor Beeld en Geluid en bij de Koninklijke Bibliotheek. Jullie hebben een

cruciale rol gespeeld in het ontsluiten van informatie voor dit onderzoek.

Tjerk Jan, dankjewel voor je steun.

Het onderzoek dat aan dit boek ten grondslag ligt, werd mogelijk gemaakt door NWO in het talentenprogramma Veni.

Bronnen

Archieven

- Nationaal Archief, Den Haag, Ministeries voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk (AOK) en van Algemene Zaken (AZ): Kabinet van de Minister-President (KMP), nummer toegang 2.03.01.
- Nederlandse Gezantschap, later de Ambassade in Iran, 1955-1980, nummer toegang: 2.05.191.
- Code-archief periode 1975-1984 van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, (1937) 1975-1984 (2008), nummer toegang: 2.05.330.
- Code-archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, 1965-1974, nummer toegang: 2.05.313.
- Nederlandse Gezantschap in Iran (Perzië), 1946-1954, nummer toegang: 2.05.342.
- Ministerie van Economische Zaken: Directoraat-Generaal voor de Buitenlandse Economische Betrekkingen, 1945-1995, nummer toegang: 2.06.107.
- Zeeuws Archief, Archief van het Koninklijk Kweekbedrijf en Zaadhandel D.J. van der Have, Kapelle, 1879-1956, nummer toegang: 4020.
- Universiteit Leiden, Archief van het Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten (NINO).
- Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), Amsterdam, Archief Amnesty International Nederland, collectienummer ARCH01331.
- Iran informatie. Uitg. van het Iran Komitee, plaatsingsnummer IISG ZK 31554.
- Iran info: het bulletin van de Iraanse Studenten Associatie – Nederland. Plaatsingsnummer IISG ZDK 44647.
- Archief Jef Helmer, collectienummer ARCH03214.
- Archief Willem van Bennekom, collectienummer ARCH03190.
- Vrije Universiteit, Amsterdam, Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden), Archief Europese Werkgroep.

Interviews

- Aartsen, Wout en Hennie. Gesprek met P. Fischer en de auteur. Zoetermeer, 4 augustus 2020.
- Bosma-Van Beek, Ans. Gesprek met de auteur. Leiden, 13 februari 2020.
- Bussel, Bibi van. Gesprek met de auteur. Abcoude, 13 juli 2017.
- Campagne. Gesprek op geheime locatie, September 2021.
- Dirkzwager, Ary. Gesprek met de auteur en P. Fischer. Amsterdam, 25 augustus 2020.
- Dirkzwager, Willem. Gesprek met de auteur en P. Fischer. Rotterdam, 10 juli 2020.
- Helmer, Jef en Sonja. Gesprek met de auteur. Driebergen, 4 juni 2019.
- Kersten, Pieter en Ida. Gesprek met de auteur. Roermond, 11 augustus 2017.
- Roza, Leni. Gesprek met de auteur. Oosterbeek, 25 november 2019.
- Verbraak, Jos. Gesprek met de auteur. Roosendaal, 6 mei 2021.

Dagbladen

Via de Koninklijke Bibliotheek op Delpher.nl:

Trouw

NRC Handelsblad

Algemeen Dagblad

Het Vrije Volk

Het Parool

Algemeen Handelsblad

Elsevier Magazine

Amigoe di Curacao

De Telegraaf

De Tijd

Nieuwsblad van het Noorden

Friese koerier

De Telegraaf

De Waarheid

De Volkskrant

Leeuwarder Courant

Nederlands Dagblad

Rotterdams Nieuwsblad

De Volkskrant

Leidsch Dagblad

Periodieken

De Groene Amsterdammer

Libelle

Economische voorlichting: weekblad van de Afdeling Economische Voorlichting der Directie van Handel en Nijverheid.

Elsevier

Vrij Nederland

Televisie

Amini, Hassan. 23 februari 2016. *The Greatest Party on Earth* (originele title: *Decadence and Downfall: The Shah of Iran's Ultimate Party*). 2Doc. Seizoen 8 afl. 36. BBC, VPRO e.a. Ook te zien op Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=dWxwtILhfvE>.

Europese Werkgroep. 29 april 1963. *Actie Dousadj*. NTS. Instituut voor Beeld en Geluid.

Run, Godfried van (samenstelling), Hein Hoffman (samenstelling) en Coby van Dijk (regisseur). 24 februari 2004. *Idealistische hulp in buitenland. Andere Tijden*. NPS/VPRO.

Van den Heuvel, Aad en Piet Kaart. 1 juli 1963. *Dousadj*. NTS. Instituut voor Beeld en Geluid.

Vink, Pieter de. 23 februari 1977. *Iran. Panoramiek*. Instituut voor Beeld en Geluid.

Kamerstukken I en II

- Handelingen Eerste Kamer, Zitting 1973-1974.
Handelingen Tweede Kamer, Zitting 1973-1974.
Handelingen Tweede Kamer, Zitting 1978-1979.

Boeken en artikelen

- Aalders, Gerard. *Niets was wat het leek: Prins Bernhard*. Amsterdam: Boom, 2014.
- Amnesty International. 'Amnesty International Annual Report 1977'. London: Amnesty International Publications, 1977.
- Amnesty International Nederland. *Report of the International Workshop on Human Rights in Iran*, februari 1977.
- Bakhtiari, Soraya Esfandiari. *Een paleis van eenzaamheid*. De Kern, 1991.
- Beatrix, prinses. 'Our generation and its responsibilities'. *Caractère et Culture de l'Europe. Revue de la Fondation Européenne de la Culture*, 6 (Februari 1962): 96. Uit het persoonlijk archief Frans Alting von Geusau.
- Bleich, Anet. *De stille diplomaat: Max van der Stoep 1924-2011*. Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2018.
- Capelle, Marinus Cornelis. *Perzië, het land van koningin Esther*. Uitgeverij De Bannier, 1974.
- . *Iran*. Actuele Onderwerpen, AO-boekje1383. Amsterdam: Stichting IVIO, 15 oktober 1971.
- Dussel, Wim. *Perzisch mozaïek*. Bibliotheek van verre reizen en zeven zeeën. Hilversum: C. de Boer jr, 1959.
- Emsalem, R. et al. *Zuid-Azië en het Nabije Oosten*. Amsterdam: De Geïllustreerde Pers, 1961.
- Esfahani, Hadi Salehi, en M. Hashem Pesaran. 'The Iranian Economy in the Twentieth Century: A Global Perspective'. *Iranian Studies* 42, nr. 2 (2009): 177–211.
- Familieblad van het geslacht Dirkwzager. Den Haag: Stichting 'Het geslacht Dirkwzager', Juli 1977, no. 13.
- Farmanfarmaian, Manucher and Roxane Farmanfarmaian. *Blood and Oil: A Prince's Memoir of Iran, from the Shah to the Ayatollah*. New York: Random House Trade Paperbacks, 2005.
- Gosselink, Martine, en Dirk J. Tang. *Iran and the Netherlands: Interwoven through the Ages*. Gronsveld: Barjesteh van Waalwijk van Doorn, 2009.
- Graaff, Bob de, en Duco Hellema. *De Nederlandse buitenlandse politiek in de twintigste eeuw. Internationale en diplomatieke geschiedenis*. Amsterdam: Boom, 2003.
- Heiss, Mary Ann. 'The United States, Great Britain, and the Creation of the Iranian Oil Consortium, 1953-1954'. *International History Review* 16, nr. 3 (1994): 511–35.
- Hellema, Duco. *Nederland en de jaren zeventig*. Amsterdam: Boom, 2012.
- Jafari, Peyman. *Het andere Iran: van de revolutie tot vandaag*. Amsterdam: Ambo, 2009.
- Javadzadeh, Abdolrahim. 'Marxists into Muslims: The Iranian Irony'. Proefschrift, Florida International University, 2007.
- Kampman, Arie Abraham en Haags Gemeentemuseum. *7000 jaar Perzische kunst*. Hague: Gemeentemuseum, 1962.

- Kapuscinski, Ryszard. *De Sjah aller sjahs*. De Arbeiderspers, 2009.
- Klinkenberg, Wim. *Prins Bernhard: een politieke biografie 1911-1979*. Amsterdam: Onze Tijd, 1979.
- Matin-Asgari, Afshin. *A History of the Iranian Student Movement Abroad: The Confederation of Iranian Students/National Union, 1960-75*. Dissertatie. Los Angeles: University of California, 1993.
- Mulder, Joke. *Sidney van den Bergh: een liberaal*. Utrecht: A.W. Bruna, 1975.
- Tellegen, Jan Willem, Jan Daan Hillen en Rees-James Translations. *Dutch Engineers in a Global Market: Over Half a Century of Cooperation in Development and Export of Dutch Engineering and Consultancy: NEDECO Netherlands Engineering Consultants 1951-2008*. Nedeco, 2008.
- Nekkers, J., P. A. M. Malcontent, en F. A. J. Baneke. *De geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelings samenwerking 1949-1999*. Den Haag: Sdu Uitgevers, 1999.
- Oltmans, Willem. *Memoires. 1959-1961*. Baarn: In den Toren, 1988.
- Pahlavi, Mohammad Reza. *Mission for My Country*. Londen: Hutchinson, 1961.
- Piryns, Piet. *Er is nog zoveel on gezegd: vraagesprekken met schrijvers*. Antwerpen/Baarn: Houtekiet, 1988.
- Praag, Henri van. *Het wonder van Perzië*. Hilversum: Phoenix boeken, 1967.
- Roosenschoon, C.F. *100 jaar Van der Have 1879-1979*. Kapelle: Koninklijk Kweekbedrijf en Zaadhandel D.J. van der Have B.V., 1979.
- Shatanawi, Mirjam. *Islam in beeld: kunst en cultuur van moslims wereldwijd*. Amsterdam: SUN, 2009.
- Spek, Robartus Johannes van der. 'Cyrus de Pers in Assyrisch perspectief: Een vergelijking tussen de Assyrische en Perzische politiek ten opzichte van onderworpen volken'. *Tijdschrift voor Geschiedenis* 96 (1983): 1-27.
- Steele, Robert. 'Crowning the "Sun of the Aryans": Mohammad Reza Shah's Coronation and Monarchical Spectacle in Pahlavi Iran'. *International Journal of Middle East Studies* 53, nr. 2 (mei 2021): 175-93.
- . *The Shah's Imperial Celebrations Of 1971: Nationalism, Culture and Politics in Late Pahlavi Iran*. First edition. London England: I. B. Tauris, 2020.
- Sternberg-Sarel, Benno. 'Dousadj, un essai de coopération dans un village iranien'. *Cahiers Internationaux de Sociologie* 44 (1 januari 1968): 157-70.
- Tijdschriften Onderzoek Nederland (TON). *Ariadne: leidraad door de wereld van reclame en marketing*. Amsterdam: Ariadne, 20 september 1967: 1157 en 27 september 1967: 1195.
- Trenta, Luca. 'The Champion of Human Rights Meets the King of Kings: Jimmy Carter, the Shah, and Iranian Illusions and Rage'. *Diplomacy & Statecraft* 24, nr. 3 (1 september 2013): 476-98.
- Verslag, samengesteld naar aanleiding van het bezoek van een Nederlandse economische missie aan Iran: 4-14 mei 1969*. 's-Gravenhage: Centrale Kamer van Handelsbevordering, 1969.
- Whitley, Colleen. *Worth Their Salt Too: More Notable but Often Unnoted Women of Utah*. Logan: Utah State University Press, 2000.
- Wijnen, HA van. *De prins-gemaal: vogelvrij en gekooid*. Amsterdam: Balans, 1992.

Index

- 15 Khordad 28, 29, 77
55 *Dagen in Peking* (film) 81
- Aalders, Gerard 44, 238 n.11
Aanslag 21, 30, 199-200
Aantjes, Willem 155
Aartsen, Wout en Hennie 213-215,
219-220, 223, 224-225, 248 n.2
Abadan 9 30, 199, 200, 213, 228
Abdolah, Kader 13
ABN 13
Accent (weekblad) 154
Adriaan Volker 46
Afshar, Amir Khosrow 78, 202
Agt, Dries van 116, 119, 125, 128, 135,
142, 194, 196, 201, 228
Ahmadinejad, Mahmoed 234
Ahoera Mazda 86
Aktie Dousadj 9, 32, 38, 54, 55, 62,
67-85, 100, 173-176
Akzo 43, 113
Alam, Asadollah 102, 106, 135, 137
Alexandre (kapper) 100
Algerije 156
Ambassade, Iraanse 9, 78, 103-104, 105,
109, 113-114, 115, 119-120, 123-130, 138,
153, 184, 200-207, 220
Amerongen, Martin van 226
Amini, Mahsa 231
Amnesty International 105, 144, 147,
151-152
Amnesty International (Neder-
land) 34, 112, 144, 147, 151-157
Amnestycongres van februari 1977 34,
145, 151-157
Amsterdam 33, 38, 123, 152, 156, 205,
209, 224
Andimesk 137
Andriessen, Frans 222
Anti-westerse sentimenten 10-11, 29,
225, 234
ASVA 105
Aramco 30
Arische identiteit 87, 91-92
Armenië 87
ARP 150
Aryamehr 87
Atlanticisme 235
Avesta 86
Azadi-toren zie: Sjahyad-toren
- Bachrach, Alfred 42
Backer, Adriaan 16, 161
Bahama's 226
Bakhtiari, Soraya Esfandiary 21
Bakker Schut, Pieter Herman 138,
139, 140
Bandar Abbas 15, 54, 162
Bani Sadr, Abdolhassan 76
Banjoe Biroe (kamp) 40
Baraheni, Reza 155
Basiedj 233
Bazaar 12, 15, 36, 216
Beatrix, prinses 23, 38, 55, 62, 67, 68,
79-83, 100-102, 105, 108, 170, 172, 176,
180, 237 n.4
Behnia, Ali 103-104, 179
Belediging bevriend staatshoofd 125, 142
Bennekom, Willem van 115, 118-120,
123, 136, 202, 203, 204-205, 244 n.1, 254
Bergh, Helga van den 43, 177
Bergh, Sidney van den 43-47, 97, 177
Bernhard, prins 43, 44-45, 51, 56, 62,
64, 65, 97, 100-101, 107, 134, 137, 143,
194, 196, 213, 215, 226, 164, 165, 172,
178, 181
Bezetting van de Iraanse ambassade
in Wassenaar 109, 113-116, 118-121,
123-124, 126, 153, 155, 184, 200-204,
206-207, 220
Biesheuvel, Barend 101
Bijbel 90-91
Bilaterale hulp 47
Bill, James 55
Binnenhof 12, 147, 186, 201, 228
Bleich, Anet 146, 158, 159, 207
Block, Leo de 105-106
Bockma, Tjalling 70
Bolkestein, Frits 198
Bolsward 70
Boven, Theo van 157, 158
Braun, J.J.M. 141
Bredero 54, 97, 200
Brink, Nic 128, 140
Brinkhorst, Laurens Jan 68
British Museum 97, 181
British Petroleum (BP) 52
Brouwer, Jan 53, 97
Brubeck, Dave 81
Bruijn, Cornelis de 16, 161, 162
Brussel 113, 130

- Bussel, Bibi van 70
 Bonyad-e Mostazafan (Onderdrukten-
 stichting) 62, 226
- Callaghan, Jim 216, 217
 Cals, Jo 97, 105
 Campagne, Willy 148, 193-196, 202,
 206, 208, 213, 216, 217, 223
 Candan, Yesim 231
 Capelle, Marinus Cornelis 17, 90, 92,
 94, 95
 Carter, Jimmy 195, 209, 216, 217
 Centraal Instituut voor Handelsvoor-
 lichting (CIHAV, CIHAN) 43
 Centraal Orgaan voor de Econo-
 mische Betrekkingen met het
 Buitenland 43
 Centrale Kamer voor de Handelsbevor-
 dering (CKH) 43, 44, 45, 47
 Chador, zie ook: Sluier 49-50, 93-94
 Charta 77 229
 Chili 47, 158
 CIA 21, 52, 211, 233
 Cinema Rex 199, 200, 228
 CISNU zie: Confederation of Iranian
 Students (National Union)
 Claus, prins 100-101, 105
 Clingendael, Instituut 89
 Codeberichten 102, 204, 205
 College van Burgemeester en Wethou-
 ders (Den Haag) 47
 Communisme 28, 46-47, 76, 77, 107,
 146, 153, 160, 208, 110
 Confederation of Iranian Students
 (National Union) (CISNU) 36, 76,
 105, 110-115, 119, 122, 145, 203
 Congres over de onbekende politieke
 gevangenen in Iran 145, 151-157, 187,
 209-210, 224, 227, 228
 Constandse, Anton 155
 Constitutionele Revolutie (1906) 77,
 135, 233
 CPN 127, 150, 199
 Cyrus de Grote 27, 87, 90-91, 94, 97-98,
 103, 105, 181
 Cyrus de Grote Comité 105, 106
- DAF 133
 Damesbladen 13, 22-26, 34, 104, 166, 167
 Dammerman, Karel 40
 Daneshian, Keramatollah 110-113
 Dankert, Piet 104, 125, 155
 Darius 86, 99
- De Gaay Fortman, Bas 68, 142, 155
 De Horst (Driebergen) 155
 De Wit, J.Th. 120
 Deelen, Christiaan van 70
 Democratie 11, 32, 94, 146, 231
 Demonstratie 20, 28, 76-78, 105-106,
 109, 110, 115-118, 122, 147, 180, 184, 186,
 188, 195, 216, 217, 228, 231-234
 Denemarken 99
 Derde Wereldbeweging 47
 Despotisme 52, 77, 85, 94, 157, 233,
 234, 236
 Dezvallei 54, 168
 Diba, Farah 13, 18, 22-26, 34-35, 167,
 170-171, 181, 182, 213
 Directie Afrika en Midden-Oosten
 (DAM) 100, 137
 Dirkwager, Albert 38-44, 47, 54-65,
 97, 105, 132, 134, 176-177, 215, 226, 235
 Dirkwager, Albertine 40, 42, 62
 Dirkwager, Ary 38, 40-41, 56, 58, 64,
 177, 235
 Dirkwager, Leen 40
 Dirkwager, Willem 40, 55, 176, 215,
 219-220
 Dissidenten 17, 36, 76, 105, 109, 110,
 113-125, 140, 144, 146, 148, 151, 155, 157,
 205-208, 209-210, 224, 229
 Djatiroto 40
 Dolleman, John 79-80
 Doodstraf 133, 140, 150, 205, 223
 Dort, Wieteke van 42
 Dousadj 9, 32, 38, 54, 55, 62, 67-76,
 78-85, 100, 173-176
 Drees, Willem 155
 Drents Museum 88-89
 DS'70 150
 Dusee, Wim 70
 Dussel, Wim 93-95, 99
- Economische missie 38, 44, 54, 142, 177
 Economische ongelijkheid in Iran 17,
 31, 32, 35, 84, 96, 99, 104
 Economische ontwikkeling van
 Iran 12, 31, 39, 49-50
 Economische Voorlichtingsdienst
 (EVD) 50
 Economische Zaken, Ministerie
 van 50, 105, 128, 133, 142, 197
 Eerste Kamer 126, 127, 135
 Eghbal, Ahmad 153
 Eijkenduijn, Wolter 57-59, 62, 64, 177
 Ekiz, Fidan 231

- Elf Stedentocht 70
 Elizabeth II van Engeland, Koningin 101
 Ennals, Martin 157, 221
 Esfahan zie: Isfahan
 Ethiopië 87
 Etnische groepen 91
 Evacuatie 217, 219-220, 191
 Expats 9, 30-31, 213-215, 225
 Exportbevordering 39, 41, 43-47, 65
 Exportvergunning 197
 Exter, Klaas van 132-133
 Ezra (Bijbelboek) 91
- Farah Diba zie: Diba, Farah
 Farmanfarmaian, Manuchehr 53,
 54-55
 Faroed (landeigenaar) 71, 73
 Farsi zie: Perzisch
 Farzanegan, Abbas 112, 124, 126,
 130-134, 138, 185
 Fascisme 92, 109, 121, 147
 Floor, Willem 15
 Foad, Fawzia bint 23
 Fokker 51, 150, 215
 Foltering zie: marteling
 Food and Agricultural Organisation
 (FAO) 56, 60, 65, 75
 Frankfurt 119
 Frankrijk 52, 72, 101, 217, 219
 Fregatten 143, 194, 196-199, 222-223,
 235
 Friesland 48, 164
- Garner, Erroll 82
 Geheime diensten, zie ook: Savak 156,
 205, 233
 Genève 204
 Genootschap Nederland-Iran 81, 98
 Ghotbzadeh, Sadeq 155, 157, 190, 209,
 210, 224
 Gijzelingscrisis 224, 225
 Glastra van Loon, Jan 114, 123
 Goelet, John 61, 64
 Goethem, J.A.J.M van 140-141
 Golsokhi, Khosro 100, 111-113
 Goharshadmoskee 20
 Grand Gala du Disque 82
 Grasso 133
 Groene Amsterdammer 128, 140, 145
 Grönloh, Anneke 42
 Groot-Brittannië 19, 20, 21, 22, 23,
 52-53, 61, 97, 101, 151, 181, 216, 225, 233
 Grote Vier, de 43
- Haags Gemeentemuseum 90, 97, 172
 Haagse Cricketclub (HCC) 40
 Haalen, Pieter van 68
 Habibi, Hassan 76
 Halliday, Johnny 81
 Hamer, Alfons 223
 Have, Adriaan van der 41
 Have, Albertine van der 40, 42, 62
 's Heer Hendrikskinderen 42, 56
 Heerlen 22
 Heidemaatschappij, Koninklijke
 Nederlandse 38, 54, 168, 169
 Heineken 46
 Heitink, Jan 125
 Hellema, Duco 33
 Helmer, Jef 109, 115-118, 122, 137-142,
 143, 184, 228, 229
 Herdenking van 2500 jaar Perzische
 monarchie zie: viering van 2500
 jaar Perzische monarchie
 Heston, Charlton 81
 Heuvel, Aad van den 71
 Hiltermann, G.B.J. 107
 Hiroshima en Nagasaki 41
 Holtvoort, Henriette 70
 Homajoonderscheiding 54, 242 n.25
 Hoofddoek zie: Sluier
 Hosseini, Ali 60-62, 63, 64, 226
 Hoveyda, Abbas 137, 157
 Huwelijk 22-26, 166
- Identiteit 87, 90, 94
 IJmker, Kees 127
 Imperialisme 111, 112, 232
 Indië zie: Nederlands-Indië
 Indo-Europese talen 50, 87
 Indonesië zie: Nederlands-Indië
 Inlichtingendienst 205, 233
 Instituut voor Sociale Studies van de
 Universiteit van Teheran 71
 Internationaal Monetair Fonds (IMF) 42
 Interneringskampen 40-41
 Iraanse Revolutie 10, 11, 13, 16, 18, 29,
 34-37, 62, 76, 148, 189, 193, 210-212,
 221, 222, 224, 227, 231, 233, 235, 236
 Iran (landsnaam) 87
 Iran-Irakoorlog 224
 Iranoloog 13, 15, 98, 105, 147, 193
 Irene, prinses 82
 Isfahan 15, 211, 213
 Islam 86, 93, 94, 215, 225, 238 n.10
 Islamitische Revolutie, zie ook: Iraanse
 Revolutie 10, 11, 13, 16, 18, 28, 29,

- 34-37, 62, 76, 77, 78, 107, 148, 189, 193,
210-212, 221, 222, 224, 227, 231, 233,
235, 236
Israël 10, 107
- Japan 40, 41, 42, 44, 47
Jatiroto 40
Javadzadeh, Abdolrahim 111
Jesaja 90
Joden 57, 90, 91, 92
Johnson, Lyndon 125
Joint Comprehensive Plan of Action
(JCPOA) 89
Jong, J.G. de 49-51
Juliana, Koningin 27, 48, 82, 88, 99,
105, 137, 164, 178
- Kadjar, Ahmad 19
Kadjardynastie (1796-1925) 19, 53, 233
Kahman, Petronella 55
Kanker 226
Kanselier 214, 223
Kappelle 38, 40, 57, 62
Kappeyne van de Coppello,
Annelien 155
Karaj 56, 64
Katholieke Hogeschool Tilburg 33
Kaviaar 103, 105, 225
Kayhan (Iraans dagblad) 156, 215
Keja, Wim 127
KEN(ml) zie: Kommunistiese
Eenheidsbeweging Nederland
Kennedy, John 80
Kersten, Pieter 69, 80, 81
Khalatbari, Abbas Ali 129, 131, 138
Kharagan 73
Kharq 54
Khatami, Mohammad 10
Khomeini, Ayatollah Roehollah 13,
19, 29, 155, 190, 210, 211, 219, 223-224,
226, 233
Kielstra, Nico 70
Kissinger, Henry 55
Klaauw, Chris van der 144, 194, 196,
198, 202, 205-208, 211, 220-222, 227,
228
Kleicilinder 97, 98, 181
Kleinwanzleben (KWS) 57, 58, 59, 60,
61
KLM 30, 46, 51, 52, 58, 165, 215, 220, 171
Knoop, Hans 154
Koerdische Iraniërs 155
Kohlbrugge, Hanna 13, 98, 242 n.25
- Komite Solidariteit met de CISNU 114,
122
Kommunistiese Eenheidsbeweging
Nederland (marxisties-leninisties)
(KEN(ml)) 66, 114, 115, 138, 139, 143,
145, 244 n.8
Koninklijk Kweekbedrijf en Zaadhandel
D.J. van der Have 38, 39, 40, 41, 42,
47, 55-65, 132, 226, 177, 235
Kores zie: Cyrus
Kredietgarantie 197, 222-223
Kroonjuwelen 83
Kuhn (Naarden) 59
Kun, Joost van der 100, 137
Kunst 17, 32, 172
KVP 150, 155, 158
- Landhervorming 28, 49, 67, 70, 72, 74,
75, 78, 107
's Lands Plantentuin (Bogor) 40
Leger (Iran) 20, 21, 28, 76, 111, 196, 208,
200, 210, 216, 217, 221, 222, 233
Lek, Bram van der 128
Leo de Winter 133
Levelt, H.J. 79
Libelle 22-26, 166, 167
Liberalisering (Iran) 60, 194, 196, 209-210
Liberalisme 45, 228
Lily en Leni 22, 24, 166, 167
Linden, Marc van der 34-35
Logistiek Congres Iran 89
Londen 42, 151
Lubbers, Ruud 142-143
Luchthaven 92, 41, 124, 130, 165, 170,
171, 177, 185, 190, 191, 217, 220, 239 n.24
Luns, Joseph 79, 237
- Maagdenhuisbezetting 33
Maatschappij voor Nijverheid en
Handel 44
Madurodam 79, 81
Majles (Iraanse parlement) 150, 152
Mao, voorzitter 238 n.2
Margriet, prinses 82
Marina, Imca 82
Marokko 47, 226
Marshallhulp 41, 46
Martelingen 106, 111, 115, 145, 146,
148-149, 152, 154, 155, 156, 160, 221
Marxisme 110, 111, 154
Massoumi, generaal 150
Mauritius 20
Maxim's (Parijs) 95

- Mecon 54
 Meervoudige kamer 139, 143
 Mensenrechten 11, 13, 17, 18, 32, 34, 90,
 98, 108, 109, 112, 113, 144-210, 221, 227,
 228, 230, 232
 Mercantile Bank of Iran and
 Holland 50
 Mexicaanse consulaat (bezetting) 123,
 124
 Meyering, W.L. 112, 113
 M16 21, 52
 Midden-Oosten Instituut,
 Stichting 132
 Midec 46
 Milani, Mohsen 29
 Militaire regering 221
 Minderheden 93
 Ministerial Joint Commis-
 sion for Economic and Technical
 Cooperation 142
 Ministerie van Economische Za-
 ken 50, 105, 128, 133, 142, 197
 Ministerie van Financiën 222
 Ministerie van Justitie 123, 136, 139,
 203, 205, 206, 229
 Ministerie van Landbouw (Iran) 28,
 56, 59, 61, 62, 63, 64
 Ministerraad 206, 207, 220, 221, 222
 Mirza, Abbas 53
Mission for my country 26-28, 87, 90,
 91, 93, 237 n.4
 Mitchnik, David 69, 73, 74, 75, 79, 176
 Mobiele Eenheid (ME) 118, 119, 122, 201
 Modernisering 11, 12, 20, 31, 32, 45, 48,
 53, 56, 75, 83, 85, 92, 93, 94, 159, 194,
 195, 198, 210, 227, 232
 Molukken 41, 150
 Mommersteeg, Joep 155, 158
 Mosaddeq 21, 36, 52, 53, 94, 233
 Moshiri, Reza 120, 121
 Moskouri, Nana 82
 Mozeshuis 201
 Museum 17, 88, 89, 97, 181
- Nabavi, Behzad 76
 NACO 46, 51
 Nasser, Gamal Abdel 77
 Nationale Raad voor de Handelsbevor-
 dering (NRH) 43
 NAVO 33, 221, 235
 Nedeco 46, 54, 56
 Nederlandse Credietverzekeringsmaat-
 schappij (NCM) 220
- Nederlands-Indië 40, 41, 42, 45, 226
 Nedlloyd 215, 220
 Niavaran (paleis) 25
 Nijhof, Henk 147-148, 155, 160, 193
 Nirumand, Bahman 155
 Nixon, Richard 101
 Noorwegen 99
 Nooteboom, Cees 211-212
Nouveau riche 212
 Nowroez 13, 86
 Nucleaire deal (2015) 89
- Old boys networks* 55, 64
 Olie 9, 11, 18, 21, 30-31, 39, 51-54, 65, 93,
 97, 113, 127, 128, 154, 198, 207-208, 212,
 213, 218-222, 228, 235
 Oliecrisis 18, 34, 39, 113, 208
 Onderdruktenstichting 262, 226
 Onderscheiding 54, 242 n.25
 Ontwapeningsnota 197-198
 Ontwikkelingshulp 45, 47
 Oost-Duitsland 114
 Oude Testament 90
- Pahlavi, Abdorreza 38, 60, 61, 63, 64,
 65, 132, 137
 Pahlavi, Ashraf 162, 215
 Pahlavi, Farah zie: Diba, Farah
 Pahlavi, Reza (kroonprins) 18, 19, 192
 Pahlavi, Reza (sjah) 19-20, 163
 Pahlavi, Shams 69, 162
 Paine Stricker, Bea 223
 Palestina 90
 Palmer, David 173, 240 n.10
Panoramiek (televisieprogramma) 105,
 157
 Parijs 95, 100, 209
 Parlement (Iran) zie: majles
 Partij van de Arbeid (PvdA) 104, 119,
 125, 150, 155, 199, 228
 Patočka, Jan 146
 Pauwentroon 27, 29, 138, 163, 211, 235
 Pensotti, Anita 25
 Persepolis 16, 86-88, 95, 96, 98,
 100-104, 106, 161, 181, 214
 Perzisch (taal) 32, 58, 91, 92, 140, 147,
 219
 Perzische Golf 15, 198, 213
 Perzische Rijk 90, 96
 Petiet, Jan 56, 57, 60
 Philip, prins 101
 Philips 32, 38, 43, 46, 97, 113, 220
 Pilot 18, 19, 30

- Pioneer Hi-bred 41, 60
Pishrow 60-64, 226
Politie 114-120, 122, 124, 128, 139, 141, 156, 201, 204-205, 217, 231
Politieke gevangenen 107, 145, 146, 148, 151-157
Politie rechter 109, 120-121, 123, 124, 136, 139, 143
Pomes, K.E. 54
Pompidou, Georges 101, 102
Pompstationsweg (Den Haag) 114-115, 118
Portofoons 218
PPR 149, 150, 199
Praag, Henri van 17, 90-93, 95, 107
Pre-islamitische identiteit 90, 94
Protocol 102, 193
Provo 33, 80
PSP 119, 128, 149, 150, 211
- Qarbzadegi (westitis) 11, 234
Qajardynastie zie: Kadjardynastie
Quay, Jan de 44
- Raisi, Ebrahim 232
Referendum 77
Renardel de Lavalette, Paul 15, 128-137, 148, 149, 152, 153, 155, 160, 193, 208
Reza Khan zie: Pahlavi, Reza
Riahi, Esmail 57, 62-65, 82, 97
Ridderzaal 97, 105-106, 180
Rijken, hoofdinspecteur 201, 204, 205
Rijkens, Paul 46, 54
Rijn Schelde Verolme (RSV) 51, 143, 194, 196-197, 200, 202, 203, 220, 222-223
Rockefeller, David 55
Rode Kruis 69, 82
Rode Zon en Leeuw 69
Roehani, Hassan 10, 88
Roma 229-230
Royalty (tijdschrift) 34-35
Ruiter, Job de 205-206
Rusland 14, 151
Rusta, Kambiz 120-121
- Sa'adabad (paleis) 102, 106
Sadat, Anwar 216
Sadr (Iraans parlamentslid) 152
Santoer 13
Savak 104, 149, 153, 156, 200, 204, 207
Schaak 92
Scheiding 23
Scherpenhuizen, Jaap 127
- Schiphol 124, 165, 170, 171, 177, 185, 191
Schmeltzer, Norbert 101, 102, 104, 105
Schneider, Carel 193, 223
Scholtens, Koos 44, 53-55, 64, 65, 97
Scholz, Olaf 232
Schreiner Aero Contractors 54
Schutte, O. 139
Semitische volken 87, 91
Shell 30, 31, 43, 44, 52, 53, 113, 137
Sheratonhotel (Tehran) 132
Shiraz 15, 86, 213, 214
Sinterklaas 219
Sjahnaboe zie: Farah Diba
Sjahyad-toren 97, 103, 182
Sjiisme 36, 93, 111, 200, 238 n.10
Sleeking, J.W. 119
Sluier 18, 20, 49-50, 77, 93-94, 233
Soraya, prinses 21, 22, 23-24, 25, 52
Sovjetunie 46, 52, 221
Spek, Fred van der 119, 149, 196-199, 205, 211, 227
Spionage 204
Springer, F. 193
Staatsbezoek 48, 50, 82-83, 99, 164
Staatsgreep van 1921 19
Staatsgreep van 1953 21, 52, 145, 233
Stakingen 216, 217, 219, 220
Steele, Robert 27, 96, 98, 101
Steenderen, C. van 120
Stikker, Allerd 223
Stockholm 113
Stoel, Max van der 9, 112, 113, 124, 126-127, 129, 130, 131, 132, 134-138, 141-142, 144, 146-150, 152, 157, 158-160, 186, 206-208, 228-230
Stolk, C. 120-122, 124
Stork 31, 38, 54, 133
Studenten 33-34, 36, 71, 76, 78, 80, 84, 104, 105, 106, 109, 121, 124, 145, 151, 155, 156, 173, 195, 200-205, 207, 224, 234
Sugar Beet Seeds Institute (sbsi) 56-63
Suiker 9, 30-31, 56
- Talleyrand 226
Tapijten 12, 17, 32, 70, 103, 179
Technische hulp aan ontwikkelingslanden 12, 39, 45, 46, 47, 49, 56, 60, 65
Tehran, een Zwanezang (boek) 193
Tehran Times 215
Tentoonstelling 83, 88-90, 97, 172
Terlouw, Jan 155
Terrorisme 150, 152, 153, 154, 160
Terweij, Henk 70

- Teunissen, Irene 58, 177
The Greatest party on Earth
 (documentaire) 95
 Thijn, Ed van 155
 Tofak 82
 Toulouse 68
 Treinkaping 150
 Trump, Donald 89
 Tsjechoslowakije 146, 229
 Tudeh 21
 Tunesië 47
 Tweede Kamer 104, 119, 125-127, 141,
 147, 149-150, 155, 196-197, 199, 211
 Tweede Wereldoorlog 20, 33, 39, 40-41,
 43
- Udink, Berend 47
 UNESCO 96-97
 UNESCO Centrum Nederland 81
 Unilever 34, 46
 Uruguay 47
 Uyl, Joop den 34, 124, 126-128, 138, 142,
 144, 147, 196
- Van Alkemadelaan 109, 110, 115, 118, 184
 Van der Have zie: Koninklijk
 Kweekbedrijf en Zaadhandel D.J.
 van der Have
 Van Hattum en Blankevoort 46, 132
 Verblijfsvergunning 115, 119-120, 202
 Verenigd Koninkrijk zie:
 Groot-Brittannië
 Verenigde Naties (VN) 46, 56, 60, 65,
 75, 96-97, 158, 195
 Verenigde Oostindische Compagnie
 (VOC) 15, 16, 161
 Verenigde Staten (VS) 11, 19, 21, 22, 33,
 34, 42, 46, 47, 52, 55, 60, 76, 115, 155,
 196, 200, 208, 210, 212, 217, 224, 226,
 228, 235
 Verhagen, R. 128
 Verolme, Cornelis 81
 Verolme, zie ook: RSV 51, 81
 Viering van het 2500-jarig jubileum
 van de stichting van het Perzische
 Rijk 27, 32, 87, 95-108
 Vietnam 33, 46, 112, 125
 Visum 9-10
 Vliegveld zie: Luchthaven
- Vloten, Gerard van 132-133
 VMF 9, 97, 113
 Voedsel- en Landbouworganisatie van de
 Verenigde Naties (FAO) 56, 60, 65, 75
 Volkswagen 110, 117-118
 Voogd, Joop 104
 Vredesbeweging 33
 Vreemdelingenhaat 10-11, 29, 225, 234
 Vriendschap 53, 54, 79, 124, 126, 137,
 152, 205, 212, 221
 Vrije Universiteit 105, 187
 Vrij Nederland 83, 203-205
 Vroomen, Willem de 70, 173
 vs zie: Verenigde Staten
 VVD 126, 127, 155, 198, 228
- Waltheim, Kurt 195
 Wap, C.M. 97
 Wapenwedloop 33, 197
 Wassenaar 109, 113, 114, 119-120, 153,
 201, 204-205
 Wassenaar-Boelstra, Rigdje 48, 50
 Wavin 113
 Week voor de onbekende politieke
 gevangenen in Iran 151, 155, 187
 Werkspoor 38, 46, 54
 West-Duitsland 99, 114, 202
 Westitis zie: qarbzadegi
 Wiegel, Hans 205
 Wijn 15, 225
 Wijster 150
 Wilhelm, Donald 26
 Wiltzangk 63
 WITHALL, commissie 45
 Witte Revolutie 75-78, 96, 146, 152-153
- Xenofobie zie: vreemdelingenhaat
 Xerxes 16, 161
- Yeşilgoz, Dilan 231
- Zahedi, Fazlollah 21
 Zahir, Ahmad 38, 64, 78-79
 Zarif, Mohammad Javad 89
 Zeldzame troon (*takhte naderi*) 27, 163
 Zelli, Manouchehr 202, 206
 Zoroastrisme 86
 Zwarte Vrijdag 188, 200, 228
 Zweden 70

Wie vandaag de dag het nieuws over Iran leest, kan zich nauwelijks voorstellen dat de relaties tussen Nederland en Iran tot 1979 uitstekend waren. Mohammad-Reza Pahlavi, de laatste sjah van Perzië, stond hier bekend als een visionair en hervormer. Perzië werd gezien als een mythisch land met een eeuwenoude beschaving. Het Nederlandse koningshuis kwam graag bij de sjah over de vloer en grote en kleine Nederlandse bedrijven deden goede zaken in Iran.

Toen in de jaren zeventig meer bekend werd over de onderdrukking waarmee de sjah aan de macht bleef, bracht dat de Nederlandse regering voor lastige keuzes. Hoe konden de relaties met Iran standhouden, nu het Nederlandse publiek zich daartegen had gekeerd? De Nederlandse regering stak de kop in het zand en hield vast aan het idee van de sjah als verlicht despoot. Zo zag men de Iraanse Revolutie niet aankomen, met alle gevolgen van dien.

AUP.nl

9 789048 558971